

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI DAVLAT BOJXONA
QO‘MITASINING BOJXONA INSTITUTI**

E.NIGMANOV, Z.BERDINAZAROV

**MOLIYA
(JADVALLARDA)**

(O‘quv qo‘llanma)

**Oliy ta’limning “Bojxona ishi” va “Yurisprudensiya”
(iqtisodiy xavfsizlikni huquqiy ta’minlash) ta’lim
yo‘nalishlari uchun**

*Ushbu o‘quv qo‘llanma O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim
vazirligining 2021 yil 31 maydagi 237-sonli buyrug‘iga asosan nashrga tavsiya etilgan*

TOSHKENT – 2021

UO‘K: 339.1
KBK 65.011.3
N 56

E.Nigmanov, Z.Berdinazarov. “Moliya (jadvallarda)”. O‘quv qo‘llanma. – T.: «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2021– 178 b.

ISBN 978-9943-7683-9-0

“Moliya” fani bo‘yicha tayyorlangan ushbu o‘quv qo‘llanma “Bojxona ishi” va “Yurisprudensiya” (iqtisodiy xavfsizlikni huquqiy ta’minlash) ta’lim yo‘nalishlari bo‘yicha oliy malakaga ega bo‘luvchi talaba va kursantlar uchun mo‘ljallangan bo‘lib, undagi barcha mavzular jadval shaklida talaba va kursantlarning mavzularni vizual o‘zlashtirish ko‘nikmalarini osonlashtirish va tezlashtirishga yo‘naltirilgan.

UO‘K: 339.1
KBK 65.011.3

Taqrizchilar:

T.S.Malikov – Toshkent moliya instituti “Moliya” kafedrası mudiri, i.f.d., professor;

A.Norov – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti “Bank ishi va investitsiyalar” kafedrası dotsenti, i.f.d.;

A.Shadmankulov – Bojxona instituti “Bojxona tartibga solinishi va bojxona to‘lovlari” kafedrası boshlig‘i, i.f.n., dotsent.

ISBN 978-9943-7683-9-0

© «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2021.

KIRISH

Yangi O‘zbekiston bozor iqtisodiyotini yaxshilash yo‘lida islohotlarni tubdan qayta ko‘rib chiqishda harakat qilmoqda. Iqtisodiyotning muvaffaqiyatli o‘ssishi ko‘p jihatdan aholining yangi iqtisodiy tafakkuri qanchalik chuqur va to‘liq shakllanishiga bog‘liq. Yangi iqtisodiy dunyoqarashsiz ilmiy asosda bozor munosabatlarini takomillashtirish yo‘llarini tushunish mumkin emas. Moliya fani esa bozor munosabatlarining ajralmas qismi va shu bilan birga davlat siyosatini amalga oshirishning muhim vositasidir.

2020-yilda mamlakatimizda tasdiqlangan “Ilm, ma’rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturida moliya tizimini isloh qilish, budget mablag‘laridan samarali foydalanish tizimini yanada takomillashtirish, qo‘shimcha imkoniyat va manbalar hisobidan budget defitsitini kamaytirish masalalariga ustuvorlik berilgan.¹ Raqamli iqtisodiyot yangi texnologiyalarni jamiyat hayotiga keng joriy etishni nazarda tutadi, bu esa uning asosiy natijasi sifatida yangi turdagi iqtisodiy munosabatlarning asosiy mahsuloti va harakatlantiruvchi kuchiga aylanadigan axborot almashinuvining tezlashishiga olib keladi.

Hukumatimiz tomonidan “2020–2024-yillarda O‘zbekiston Respublikasi davlat moliyasini boshqarish tizimini takomillashtirish strategiyasi”da davlat moliyasi to‘g‘risida jamoatchilikka keng qamrovli ma’lumotlar berish va shaffoflikni ta’minlash, samaradorlik va natijadorlikka bosqichma-bosqich erishishga qaratilgan soliq-budget siyosatiga o‘tish uchun strategik yondashuvlarni ishlab chiqish hamda budget jarayoni ishtirokchilarining mas’uliyati va javobgarligini oshirish kabi yo‘nalishlar belgilan.²

Mamlakatimizda iqtisodiyotni modernizatsiyalash va uning jahon iqtisodiyotiga integratsiyasini ta’minlash, tadbirkorlikni rivojlantirish jarayonlari izchil davom etayotgan bir vaziyatda davlat budgetining barqaror moliyaviy resurs bazasini mustahkamlash eng asosiy hamda dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

¹ “2017—2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha harakatlar strategiyasini “Ilm, ma’rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida”gi PF-5953-sonli Farmoni fragmentidan

² O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 24-avgustdagi 506-sonli Qarori bilan tasdiqlangan.

Davlatimiz tomonidan olib borilayotgan va qat'iy o'rnatilgan moliya-soliq siyosati hamda samarali amalga oshirilayotgan budget munosabatlari bugungi kunda budget mablag'larini taqsimlovchilar va mahalliy davlat hokimiyati organlarining budget sohasidagi vakolatlarini va hisobdorligini oshirish hamda ularning mas'uliyatini kuchaytirish, budget hisobi standartlarini birxillashtirish, ichki nazorat va audit tizimini takomillashtirish orqali moliyaviy intizomni mustahkamlashni talab etadi.

Moliya – bu iqtisodiy nazariya, makroiqtisodiyot, mikroiktisodiyot, pul munosabatlari va bank tizimi asoslarini bilishni talab qiladigan maxsus iqtisodiy intizom. Tayyorlangan o'quv qo'llanmaning nazariy va amaliy ahamiyati, asosiy kategoriya va tushunchalari, uning boshqa fanlar bilan aloqasi, moliyaviy munosabatlar va soliq tizimi taraqqiyot masalalari ko'rib chiqilgan.

O'quv qo'llanma bojxona tizimida xizmat qilayotgan xodimlar, "Bojxona ishi" va "Bojxona huquqi" mutaxassisliklari bo'yicha tahsil olayotgan kursantlarga mo'ljallangan. Mazkur fan o'quv rejasida rejalashtirilgan umumkasbiy (iqtisodiy xavfsizlik, bojxona statistikasi va tizimli tahlil) va ixtisoslik (Bojxona to'lovlari, Bojxona qiymati) fanlardan yetarli bilim va ko'nikmalarga ega bo'lish uchun asos yaratadi.

I BO‘LIM. MOLIYANING NAZARIY ASOSLARI

I BOB. “MOLIYA” FANINING IJTIMOIIY-IQTISODIY AHAMIYATI VA GENEZISI (RIVOJLANISH TARIXI)

- Reja:**
- 1.1. Moliya fanining ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati.
 - 1.2. Moliya fanining mazmuni, obyekti va predmeti.
 - 1.3. Moliya funksiyalari va vazifalari.
 - 1.4. Moliya fanining obyektiv zarurligi va uning boshqa fanlar bilan o‘zaro bog‘liqligi.
 - 1.5. Moliyaning genezisi (rivojlanishi).
- I bob bo‘yicha test va topshiriqlar.**
- Tayanch iboralar:** *Moliya, moliyaviy munosabatlar, pul fondlari, moliya obyektlari, moliya funksiyalari, moliyaviy munosabatlar, moliya genezisi*

1.1. Moliya fanining ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati

<i>Moliya haqida tushunchalar</i>	• <i>moliya</i> – arabcha so‘z bo‘lib, o‘zbek tilida eng umumiy tarzda “pul mablag‘lari” ma’nosini anglatadi. Arab tilidagi “mol”, ya’ni “boylik, mulk; pul jamg‘armasi”, shuningdek, “moliyat”, ya’ni “pul mablag‘lari; soliq” so‘zlari ham moliyaga daxldordir;³ • <i>moliya iqtisodiy kategoriya sifatida</i> – pul munosabatlarining bir qismi bo‘lib, noekvivalent pul muomalasi sifatida yaratilgan ijtimoiy mahsulotni qayta taqsimlash va davlat boshqaruv organi ishtiroki bilan bog‘liqlik davrida paydo bo‘ladi.⁴
--	--

³ O‘zbek tilining izohli lug‘ati: J.2 Ye-M// Tahrir hay’ati: T.Mirzayev (rahbar) va boshq.; -T.: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi”, Davlat ilmiy nashriyoti, 2006. -610-611-betlar.

⁴ Коваленко А.Ю. К 56 Финансы в схемах и таблицах с комментариями : учебное пособие / А. Ю. Коваленко, В. А. Парыгина, А А Тедеев; под ред. А. Ю. Коваленко. — М. : Эксмо, 2006. — 10 бет.

<i>Fanning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati</i>	• <i>Moliya</i> – iqtisodiy kategoriya bo‘lib, uning mazmuni davlat tuzilishining umumiy sharoitlari o‘zgarishi bilan doimo takomillashib boradi. Tovar-pul munosabatlarining rivojlanishi va davlat rolining kuchayishi bilan taqsimlash jarayoni ishtirokchilarini yetarli miqdordagi moliyaviy resurslar bilan ta‘minlashga imkon beradigan moliya shakllarining tobora rivojlangan shakllaridan foydalanilmoqda; • dastavval davlat ehtiyojlarini qondirish maqsadida <i>“pul fondlarining shakllanishi”</i> prizmasi ostida, keyinchalik esa pul fondlarining ishlatilishini ham birga qo‘shgan holda izohlandi. Keyinchalik esa mazkur tushuncha “davlat moliyasi” (ingl. <i>“Public Finance”</i>) nomini oldiki, hozirda uning tarkibiga umumdavlat va mahalliy moliya kiritilmoqda; • moliya alohida olingan mamlakatlarda ishlab chiqarish kuchlari taraqqiyotining darajasini va ularning hayotidagi makroiqtisodiy jarayonlardagi ta‘sir etish imkoniyatlarini ifodalaydi;⁵ • O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishni asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlari prognozi va 2022–2023-yillarda maqsadli mo‘ljallar 1-ildavda berilgan.
<i>Moliya o‘ziga xos pul munosabatlari tizimi</i>	Moliya davlatning vujudga kelishi va uning resurslarga bo‘lgan ehtiyojining rivojlanishi bilan doimiy (uzluksiz) tovar-pul munosabatlari sharoitida paydo bo‘ldi. Moliyaning ijtimoiy-iqtisodiy mohiyati, taraqqiyot qonuniyatlari, tovar-pul munosabatlarining qamrab

⁵ Vaxobov A.V., Malikov T.S. Moliya. Darslik/ Toshkent moliya instituti. –T.: ”Noshir”, 2012. 10-bet

	olish sohasi va ijtimoiy takror ishlab chiqarishdagi roli. Moliya davlat va boshqa iqtisodiy subyektlar o'rtasida turli xil ko'rinishdagi pul fondlarini shakllantirish bilan bog'liq pul munosabatlari tizimidir. Moliya pul munosabatlarida dastlab har qanday pul to'lovlarini anglatgan bo'lib, keyinchalik bu tushuncha iqtisodiy subyektlar o'rtasidagi pul munosabatlari tizimining muhim elementlaridan biriga aylanib qoldi. Moliyaviy munosabatlarni misol tariqasida davlat moliya organlari bilan budget tashkilotlari, davlat korxonalari bilan xususiy korxonalar (yuridik shaxslar), yuridik shaxslar bilan jismoniy shaxslar yoki davlatlar o'rtasida turli tashkiliy ko'rinishda moliyaviy operatsiyalarni olib borilishini kuzatishimiz mumkin.
<i>Moliya keng ma'noda:</i>	Iqtisodiyot tarmoqlari va sohalarida pul mablag'larini shakllantirish va ulardan foydalanishga oid munosabatlar tizimidir: davlat (jamoat) moliya, kredit tizimi, takror ishlab chiqarish jarayonlari tarmoqlari, ikkilamchi moliya bozori, xalqaro moliyaviy munosabatlarni ifodalaydi.
<i>Moliya tor ma'noda:</i>	Faqat davlat moliya sifatida qaraladi – davlat o'z vazifalarini bajarishi uchun zarur bo'lgan mablag'larni shakllantirish va ulardan foydalanish bilan bog'liq pul munosabatlari tizimini bildiradi.⁶

1.2. Moliya fanining mazmuni, obyekti va predmeti

<i>“Moliya” fanining mazmuni</i>	Kishilarning ma'lum vaqt davomida o'ta taqchil bo'lgan pul resurslarining kelib
---	---

⁶ Коваленко А.Ю. Финансы в схемах и таблицах с комментариями : учебное пособие / А. Ю. Коваленко, В. А. Парыгина, А. А. Тедеев; под ред. А. Ю. Коваленко. – М. : Эксмо, 2006. – 320 с.

	tushishi va ishlatilishini qay tarzda boshqarishlari haqidagi fandir. ⁷
<i>Moliyaviy qarorlar</i>	Yana shu bilan tavsiflanadiki, xarajatlar va daromadlar: Davriyligiga ko‘ra farqlanadi, ya’ni ixtiyoriy vaqtda turli xil hajmni izohlashi va o‘zaro mos kelavermasligi ham mumkin; Ularning aniq oqibatlarini oldindan aytib bo‘lmasligi.
<i>Moliyaning obyektiv belgilari</i>	Munosabatlarning pullilik xususiyati; Munosabatlarning taqsimotlik xususiyati; Munosabatlarning fondlilik xususiyati.
<i>Pullilik xususiyati</i>	1. Yaratilgan qiymatni taqsimlash bilan bog‘liq pul munosabatlari. 2. Turli xil pul fondlarini shakllantirish bilan bog‘liq munosabatlar.
<i>Taqsimotlik xususiyati</i>	1. Birlamchi taqsimotlik (ish haqi fondini shakllantirish, foydani shakllantirish va boshqalar). 2. Qayta taqsimotlik (ish haqi fondini taqsimlash, foydani taqsimlash, soliqlar).
<i>Fondlilik xususiyati</i>	1. Markazlashtirilgan pul fondlari (davlat budjeti, budjetdan tashqari fondlar). 2. Markazlashtirilmagan pul fondlari (korxonalarda shakllantiriladigan moddiy rag‘batlantirish, iste’mol va boshqa fondlar).
<i>Moliya fanining predmeti</i>	Davlat, turli mulk shaklidagi korxonalar va tashkilotlar mablag‘larini shakllantirish, taqsimlash va ulardan foydalanish bilan bog‘liq moliyaviy va pul munosabatlarini o‘rganish hisoblanadi.
<i>Davlatning funksiyalari</i>	Tartibga solish, qayta taqsimlash, ijtimoiy, nazorat.
<i>Fanning tarkibi</i>	Bozor iqtisodiyotida moliya asoslari;

⁷ Боди Э., Мертон Р.К. Финансы./Пер.с англ. Учеб.пособие. М.: Вильямс, 2000.-38-б.

	• moliyaviy tizim: mohiyati va tizim osti tizimlari; sohalar va bo‘g‘inlar; • budjet tizimi va budjet tarkibi. Budjetlararo munosabatlar va budjet jarayoni; • davlat budjeti asosiy tavsifi. Nobdyujet davlat fondlarini funksional tavsifi; • moliyaviy bozorlar. Banklarning asosiy faoliyati; • moliyaviy nazorat tizimi; • moliyaviy hisobot va moliyaviy rejalashtirish; • soliqlar va soliq tizimining umumiy tavsifi.
--	---

1.3. “Moliya” fanining funksiyalari va vazifalari

<i>Moliyaning asosiy funksiyalari:</i>	• taqsimlash va qayta taqsimlash; • tartibga solish; • nazorat.
<i>Taqsimlash va qayta taqsimlash funksiyalari</i>	Moliyaviy mexanizmning ishlashi jarayonida ishlab chiqarilgan ijtimoiy mahsulotni taqsimlash va qayta taqsimlash amalga oshiriladi. Shu bilan birga, davlat mablag‘lari tizimi orqali davlat moliyasini shakllantirish va ularni taqsimlash (ishlatish) amalga oshiriladi. Iqtisodiy nuqtai nazardan yalpi ichki mahsulot davlat pul mablag‘lari orqali taqsimlanadi va qayta taqsimlanadi, bu esa davlat va shahar moliyasiga makroiqtisodiy tartibga soluvchi ahamiyat beradi.
<i>Tartibga solish funksiyasi</i>	Jamiyat va davlatning mavjud ehtiyojlari va imkoniyatlarini tasniflash va tizimlashtirishdan iborat.
<i>Nazorat funksiyasi</i>	Moliya jamiyat va davlat ehtiyojlari va imkoniyatlari hajmini nazorat qilish va nazorat qilish imkonini beradi. Bu xususiyat tabiiy

	ravishda boshqa ikkitasi bilan chambarchas bog‘liq.
<i>Moliyaning uchta funksiyasi:</i>	• pul daromadlarini to‘plash; • pul daromadlarini taqsimlash; • pul resurslaridan foydalanish samara-dorligini nazorat qilish.
<i>Jamg‘arma jarayoni</i>	Moliyaning asosiy vazifasi sifatida tan oli-nishi kerak va uning mazmuni hamda maqsadi daromad olish mexanizmini aniqlashdir.
<i>Taqsimlash funksiyasi</i>	Moliya tizimidagi har bir bo‘g‘inni moliya-viy manbalar bilan ta‘minlaydi. U milliy daro-madni taqsimlashda namoyon bo‘ladi, qachonki ijtimoiy ishlab chiqarish ishtirok-chilari o‘rtasida taqsimlash jarayonida asosiy (birlamchi) daromadlar shakllanadi. Ular ikki guruhga bo‘linadi: korxona daromadi va ish haqi va ularning yig‘indisi milliy daromadga teng.
<i>Moliyaning nazorat funksiyasi</i>	Moddiy ishlab chiqarish sohasidagi butun takror ishlab chiqarish jarayoniga, shuningdek, davlatning markazlashgan fondini shakllan-tirish va undan foydalanishga xizmat qiladi. Boshqarish funksiyasi me‘yoriy asosga ega. Nazorat funksiyasini amalga oshirish shakli bu daromadlar, foyda, rentabellik, likvidlik, to‘lov qobiliyati, oborot va boshqalar kabi asosiy moliyaviy ko‘rsatkichlarni aks ettiruvchi moliyaviy ma’lumotlar.

1.4. Moliya fanining obyektiv zarurligi va uning boshqa fanlar bilan o‘zaro bog‘liqligi

<i>Moliya fanining obyektiv zarurligi</i>	<i>Birinchidan</i> , qator davlatlarda ichki ziddi-yatlar va muammolar paydo bo‘la boshladiki, ularni hal qilish uchun davlat yirik miqdordagi pul mablag‘lariga ehtiyoj seza boshladi.
--	--

	<i>Ikkinchidan</i>, pul fondlarini shakllantirish va undan foydalanish tizimli xususiyatga ega bo‘la boshladi. Odatda, xarajatlarning to‘rt turi amal qilishga ehtiyoj mavjud bo‘ladi: harbiy xarajatlar, iqtisodiyot xarajatlari, ijtimoiy soha xarajatlari va boshqaruv xarajatlari. <i>Uchinchidan</i>, soliq to‘lovlarini undirishning pul shakli ustuvor tarzda rivojlanishi.
<i>Moliyaviy munosabatlar</i>	1. Korxonalar va budget o‘rtasidagi barcha turdagi to‘lov turlari. 2. Korxonalar va budgetdan tashqari fondlarga barcha turdagi to‘lovlar va ajratmalar hamda ulardan moliyalashtirish mexanizmlari. 3. Kreditlar bo‘yicha foizlar to‘lash vositasidagi pul munosabatlari. 4. Korxonalar bilan korxonalar o‘rtasida ishlab chiqarish va tijorat faoliyatidagi, ya’ni xomashyo va materiallar sotib olish, tayyor mahsulotni sotish, xizmatlar ko‘rsatish bo‘yicha pul munosabatlari.
<i>Moliya ba’zi xususiyatlar bilan tavsiflanadi:</i>	• ular har doim pul oqimlari ko‘rinishida paydo bo‘ladi va pul mablag‘larini yaratish, to‘plash va ulardan foydalanish jarayonida shakllanadi; • ularning moddiy asoslari – bu kirim va chiqim pul oqimlari harakatidan kelib chiqadigan moliyaviy resurslar; • moliya davlat ehtiyojlarini yoki iqtisodiyotning ayrim bo‘g‘inlarini qondirish qobiliyati iqtisodiyot samaradorligi darajasiga va moliyaviy mexanizmni oqilona tashkil etishga bog‘liq; • moliyaviy vositalarning faol tabiati butun jamiyat va uning alohida ishtirokchilarining iqtisodiy manfaatlariga bog‘liq.
<i>Boshqa fanlar bilan bog‘liqligi</i>	• moliya fani bir qator turdosh fanlar bilan o‘zaro bog‘liq, bular: iqtisodiyot nazariyasi,

	moliyaviy tahlil, buxgalteriya hisobi, audit, statistika, moliyaviy menejment, davlat moliyasi, investitsiya, qimmatli qogʻozlar bozori va sugʻurta fanlari.
<i>Fanning asosiy vazifalari</i>	• moliya nazariyasi va amaliyoti apparati tushunchasini bilish; • moliyaning asosiy elementlarini oʻzaro bogʻliqligi va aloqasi toʻgʻrisida bilimlar hosil qilish; • moliyaning rivojlanish genezisi bilan tanishish; • moliyaviy axborotlarni qidirish, ularni tahlil qilish va mustaqil xulosa chiqarish koʻnikmasiga ega boʻlish; • moliyaviy adabiyotlar va davriy nashrlarni tushunib borish.

1.5. Moliya fanining genezisi (rivojlanishi)

<i>Fanning rivojlanish tarixi</i>	<i>Moliya genezisi</i> – bu moliya toifasining paydo boʻlishi va keyingi rivojlanish jarayoni. Moliya kabi hodisaning tarixiy kelib chiqishlariga ekskursiya ushbu toifaning rivojlanish qonuniyatlarini shakllantirishga, ularning mazmunidagi maʼlum umumiylikni aniqlashga va turli ijtimoiy-iqtisodiy shakllanishlarda ularning rivojlanish qonuniyatlari oʻrtasida sezilarli farqlarni oʻrnatishga yordam beradi.
<i>“Moliya” atamasining qoʻllanilishi</i>	XV asrda Shimoliy Italiya shaharlarida moliya fanining shakllanishiga hissa qoʻshgan tarixiy va iqtisodiy sharoitlar. Merkantilistlar D.Karaf, J.Bodenlarning moliya masalalarini oʻrganishga qoʻshgan hissasi: moliya iqtisodiyotini aniqlashga urinishlar, davlat daromadlari va xarajatlarining birinchi tasnifi;

	Yevropadagi tarixiy vaziyat bilan bog‘liq holda XVII asrda moliyaviy fikrni tiklash. Angliya iqtisodchilari T.Xobbs va J.Lokkning davlat soliqlari tushunchasiga ta’siri. Nemis moliyachilari tomonidan olib borilgan davlat moliyaviy menejmenti asoslarini tizimlash-tirishga birinchi urinish: L.fon Seckendorf, F.Justi, I.Sonnenfels. “Moliya iqtisodiyoti tizimi” F.Yusti moliya fanining asosiy qoidalarini belgilab bergan birinchi uslubiy inshodir. Fiziokratlar maktabining (F.Kuyesnay, A.Turgot, O.Mirabo) moliyaviy fan va amaliyotni rivojlanishiga qo‘shgan hissasi. Iqtisodiy rivojlanishga to‘sqinlik qiladigan ko‘plab va o‘zboshimchalik soliqlari bilan mavjud moliyaviy tizimni tanqid qilish; • (fr. <i>finance</i>) terminining kelib chiqishi yuzasidan iqtisodchi olimlarning turli fikrlari mavjud. Ba’zi bir mualliflar fikricha, mazkur termin dastlab XIII-XV asrlarda Italiyaning savdo shaharlarida yuzaga kelgan, keyinchalik xalqaro miqyosda tarqalgan va aholi bilan davlat o‘rtasida pul munosabatlari tizimi bilan bog‘liq tushuncha sifatida qo‘llanila boshlangan⁸. Boshqa mualliflarning ta’kidlashlaricha, mazkur tushuncha muomalaga fransuz olimi J.Boden tomonidan uning 1755-yildagi “Respublika haqida olti kitob” nomli asarida ilk bor kiritilgan⁹; • A.Smitning “Xalqlar boyligining tabiati va sabablarini o‘rganish” asarining ma’nosi. Uning davlat xarajatlari va daromadlari haqidagi qarashlari. Soliqlarning yangi nazariyasi D.Rikardo;
--	--

⁸ Поляк Г.Б. Финансы. Денежное обращение. Кредит. Учебник для ВУЗов. М.: ЮНИТИ, 2001. – 25 – bet.

⁹ Финансы: Учебник для ВУЗов / Под ред. М.В.Романовского и др. М.: ФиС, 2000.- 44-bet.

	• XIX asrning birinchi yarmidagi fransuz moliya maktabining g'oyalari. (J.B.Sey, F.Bastiat) iqtisodiyotni boshqarishda davlatning roli to'g'risida. XIX asrning ikkinchi choragida moliya fanining siyosiy iqtisoddan ajralishi. Sotsializm g'oyalari moliya fanining rivojlanishiga katta ta'sir (K.Rodbertus, K.Marks, F.Lassalle) va sotsial-demokratik ishchilar harakati; • Germaniyada moliya tizimiga katta e'tibor bergan ijtimoiy-siyosiy tendensiyaning shakllanishi (L.Shtayn, A.Sheffl, A.Vagner). Budjet, moliyaviy menejment va nazorat o'rganish markazida. Universitetlarda moliya fanlari bo'limlarini tashkil yetish, bu borada jiddiy ilmiy ishlarning paydo bo'lishi, moliyaviy fan. Darslik K.Pay <i>“Moliyaviy fanning asosiy tamoyillari”</i> Yevropa va Rossiyada 50 yil davomida moliyani o'rganish uchun asosiy darslik sifatida. J. Sismondi moliyaviy fan rivojiga qo'shgan hissasi. K.Marks va F.Engelsning moliyaviy fan sohasidagi g'oyalari. A.Vagnerning <i>“Moliya fanlari”</i> kursidagi moliyaviy g'oyalari. Ye.Saksning moliyaviy fan va moliyaviy iqtisodiyotning umumiy nazariyasini ishlab chiqishga urinishi.
<i>O'rta asrlarda Markaziy Yevropada</i>	<i>Moliya tushunchasi</i> paydo bo'lishidan ancha oldin insoniyat pul, tovar-pul munosabatlariga ega edi, ularning rivojlanishi ijtimoiy tizimning o'ziga xos xususiyatlariga mos edi, ammo faqat o'rta asrlarda bunday hodisa va uni bildiruvchi atama paydo bo'ldi. Bu ma'lum tarixiy shartlarning shakllanishi bilan bog'liq, ya'ni: <i>1. Birinchi burjua inqiloblari</i> natijasida monarxiya tuzumlari hanuzgacha saqlanib

	qolgan, ammo ularning hokimiyati cheklangan, eng muhimi, monarx xazinadan olib tashlangan. Mablagʻlarning umummilliy fondi – davlat rahbari (monarx) shaxsan oʻzi tasarruf eta olmaydigan budjet paydo boʻldi. 2. Budjetni shakllantirish va undan foydalanish tizimli tavsifga ega boʻldi, yaʼni maʼlum bir tarkibi va tuzilishga ega boʻlgan davlat daromadlari va xarajatlarining qonun bilan taʼminlangan tizimlari paydo boʻldi. Budjetning oʻziga xos xususiyati shundaki, xarajatlar qismining asosiy guruhlar koʻp asrlar davomida deyarli oʻzgarmagan. 3. Pul shaklidagi soliqlar hukmron boʻlib qoldi, oldingi davlat daromadlari asosan soliq va mehnat bojlari hisobiga shakllanib kelgan. Demak, faqat davlatchilik va pul munosabatlari rivojlanishining ushbu bosqichida yaratilgan ijtimoiy mahsulotni qiymat jihatidan taqsimlash mumkin boʻldi.
<i>Ijtimoiy mehnat taqsimoti va turli xil ijtimoiy-iqtisodiy shakllanishlarning yaratilishi va rivojlanishi</i>	Moliya toifasining genezisiga sezilarli taʼsir koʻrsatadi. Har bir ijtimoiy formatsiya shakllanishdagi holat maʼlum moliyaviy tuzilishga mos keladi. Alohida ijtimoiy-iqtisodiy shakllanishlarda moliya oʻrtasidagi farq quyidagi sabablarga bogʻliq: • har bir ijtimoiy formatsiya jamiyatning oʻziga xos sinf tuzilishiga ega. Binobarin, moliya milliy daromadning taqsimlanishini hisobga olmaydi, ularni davlat foydasiga qayta taqsimlashni tashkil etadi; • har bir ijtimoiy-iqtisodiy shakllanishda moliya u yoki bu darajada oʻz fuqarolari manfaatlarini himoya qiladigan davlatning maqsad va vazifalariga boʻysunadi; • har bir yangi ijtimoiy tizim yangi iqtisodiy munosabatlar tizimini vujudga keltiradi (agar

	tabiiy munosabatlar quldorlik va feodal tuzumga to'g'ri keladigan bo'lsa, demak, davlat daromadlarining shakllanishi asosan tabiatan tabiiy bo'lgan; kapitalistik iqtisodiyot mos ravishda tovar-pul iqtisodiyoti bo'lib, davlat daromadlarini shakllantirish pul shaklida amalga oshiriladi). Xuddi shu tarixiy davrda turli xil ijtimoiy tizimlarga ega davlatlar mavjud bo'lib, bir ijtimoiy-tarixiy shakllanishdan boshqasiga o'tish asrlar davomida davom etishi mumkin. Shu bilan birga, moliya tizimining rivojlanish darajasi ushbu mamlakatda jamoatchilik bilan aloqalar rivojlanishining erishilgan darajasiga to'g'ri keladi.
<i>Davlat va tovar-pul munosabatlarining rivojlanishi</i>	Moliya faoliyatining ana shunday o'ziga xos xususiyatlarining tarixiy shakllanishini belgilab berdi: <i>1) bu har doim pul munosabatlari.</i> Moliya bu xo'jalik yurituvchi subyektlar o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlardir, ular pul oqimlari harakati (naqd yoki naqdsiz) orqali ifodalanadi. Biroq, moliya mohiyati iqtisodiy munosabatlarning butun majmuasini aks ettirmaydi, faqat qiymat jihatidan baholanishi mumkin bo'lgan bunday operatsiyalarni aks ettiradi. Shu munosabat bilan quldorlik va feodalizm davrida yuz bergan tabiiy munosabatlarni moliya bilan bog'lash noo'rin. Demak, moliya har doim pul ifodalash shakliga ega, pul esa moliya mavjudligining zaruriy shartidir; <i>2) bular faqat davlat mavjud bo'lganda mavjud bo'lishi mumkin bo'lgan pul munosabatlari.</i> O'z funksiyalarini bajarish uchun davlatga ma'lum bir mablag'lar kerak bo'lib, ular ijtimoiy mahsulotni taqsimlash natijasida olishi mumkin. Soliqlar va yig'imlar

	davlat tomonidan majburiy xususiyatga ega bo‘lmasdan, davlat xazinasiga doimiy ravishda pul mablag‘larini yetkazib berishni ta’minlash mumkin emas, bu davlatning normativ-huquqiy faoliyati va tegishli fiskal apparatni yaratish orqali amalga oshiriladi. Agar pul ijtimoiy mehnat taqsimoti va tovar munosabatlari rivojlanishining mahsuli bo‘lsa, moliya davlat taraqqiyotining mahsulidir; 3) bu umumiy mahsulotni taqsimlash va qayta taqsimlash munosabatlari. Moliya tarqatish jarayonidan tashqariga chiqmaydigan pul oqimi bilan tavsiflanadi. Tarqatish bosqichidagi bu harakat bir tomonlama (qarama-qarshi ekvivalentsiz), ayirboshlash paytida qiymatlarning ikki tomonlama (qarama-qarshi) harakati mavjud bo‘lib, ulardan biri pul shaklida, ikkinchisi esa tovarda bo‘ladi. Aynan moliya tufayli ijtimoiy mahsulot qiymatini taqsimlash va taqsimlash uning maqsadiga muvofiq va xo‘jalik yurituvchi subyektlar tomonidan amalga oshiriladi, ularning har biri ishlab chiqarilgan mahsulotning oz qismini oladi. Ushbu harakat moliyaviy manbalarning maxsus shaklini oladi, ularning asosiy manbalari soliqlar va boshqa budjet daromadlari, budjetdan tashqari fondlar, korxonalarning resurslari (foyda, amortizatsiya to‘lovlari va boshqalar). Bino-barin, moliyaviy munosabatlar bu taqsimot bosqichida takror ishlab chiqarish siklida paydo bo‘ladigan, yalpi ichki mahsulotni taqsimlash va qayta taqsimlash bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan taqsimot munosabatlari bo‘lib, taqsimlash takror ishlab chiqarish davrining barcha boshqa bosqichlariga (ishlab chiqarish, ayirboshlash, iste’mol) ta’sir qiladi.
--	--

	Agar ikki yoki undan ortiq subyektlarning pul munosabatlari uchta xususiyatga ham xos bo'lsa, demak bu moliya. Boshqa har qanday pul munosabatlari moliya toifasiga kirmaydi. moliya toifasining paydo bo'lishi va shakllanishining tarixiy tomonini hisobga olgan holda, ularni sivilizatsiya mahsuli deb ta'kidlash mumkin.
<i>“Moliya” toifasining genezisini belgilovchi omillar:</i>	<i>1) pulning asosiy funksiyalaridan foydalanish</i>, ishlab chiqarishning o'sishi va ijtimoiy mahsulot qiymatining oshishi tufayli tovar-pul munosabatlarining rivojlanishi; <i>2) ijtimoiy mehnat taqsimoti</i>, turli ijtimoiy-iqtisodiy shakllanishlarni yaratish va rivojlantirish; <i>3) qonunchilik va huquqiy normalar</i> tizimini ta'minlaydigan davlatning paydo bo'lishi va mustahkamlanishi; <i>4) mablag'larning milliy jamg'armasi</i> - budjetni shakllantirish va ulardan foydalanish; <i>5) tadbirkorlik faoliyati</i> bilan shug'ullanadigan va ishlab chiqarish uchun zarur mablag'larni yaratadigan mustaqil, mustaqil tadbirkorlik subyektlarining paydo bo'lishi. Shunday qilib, moliya paydo bo'lishi tovar-pul munosabatlarining rivojlanishi, ijtimoiy mehnat taqsimoti, davlatning rolining kuchayishi va funksiyalarining kengayishi, xo'jalik yurituvchi subyektlar va davlatga ularning faoliyatini ta'minlaydigan moliyaviy resurslarga bo'lgan ehtiyoj bilan bog'liqdir.

I bob bo'yicha test va topshiriqlar:

1. “Moliya” so‘zi lug‘aviy ma’nosi nimani anglatadi?	A) “Daromad” yoki “to‘lov” B) “To‘lov” yoki “foyda” C) “Talab” yoki “taklif” D) Barcha javoblar to‘g‘ri
2. Moliyaning qanday funksiyalari mavjud?	A) Taqsimlash B) Pul fondlarini shakllantirish va nazorat C) Nazorat D) Tartibga solish
3. Moliyaning taqsimlash funksiyasi nimalarga shart-sharoit yaratib beradi?	A) Xo‘jalik subyekti va davlat darajasida zaxiralar yaratishga, fuqarolar tomonidan jamg‘arishni amalga oshirishga B) Xo‘jalik subyektlari, aholi, davlat va mahalliy o‘z-o‘zini boshqarish organlari darajasida maqsadli pul mablag‘lari fondlarini shakllantirishga C) Shuningdek ishlab chiqarish va noishlab chiqarish sohalari, aholi ijtimoiy guruhlari o‘rtasida qayta taqsimlashni sodir etishga D) Xo‘jalik ichida, tarmoq ichida, tarmoqlararo, hududlararo, qayta taqsimlashni sodir etishga
4. Moliya -	A) Milliy daromadni yaratish va undan foydalanishni bog‘lovchi bo‘g‘in B) Pulli munosabatlarni ifodalaydi C) Pulli munosabatlarini tartibga soladi D) Pul fondlarini ifoda etib, mamlakatning moliyaviy resruslarini tashkil etadi
5. Markazlashtirilgan fondlar deb qanday fondlarga aytiladi?	A) Xo‘jalik subyektlari darajasida tuzilgan pul fondlari B) Davlat va mahalliy o‘z-o‘zini boshqarish darajasida tuzilgan pul fondlari S) Barcha budjetdan tashqari fondlar D) Hamma javob to‘g‘ri

6. Quyidagilardan qaysi biri moliyaviy munosabat hisoblanmaydi?	A) Sugʻurta badallarini toʻlash va zararlarni qoplash paytida aholi, xoʻjalik yurituvchi subyektlar hamda sugʻurta organlari oʻrtasida vujudga keladigan pul munosabatlari B) Kredit olish paytida aholi, xoʻjalik yurituvchi subyektlar hamda kredit tashkilotlari oʻrtasida vujudga keladigan pul munosabatlari C) Xoʻjalik yurituvchi subyektlar fondlarining doimiy doiraviy aylanishiga xizmat qiluvchi pul munosabatlari D) Soliqlar va boshqa ixtiyoriy toʻlovlarni toʻlash jarayonida davlat va fuqarolar oʻrtasida vujudga keladigan pul munosabatlari
7. Moliyaviy resurslarning manbalari bu:	A) Milliy daromad, tashqi iqtisodiy faoliyat tushumlari, milliy boyliklarning bir qismi, sof daromad B) Soliq tushumlari, qarzga olingan mablagʻlar C) Milliy daromad, tashqi iqtisodiy faoliyat tushumlari, milliy boyliklarning bir qismi, qarzga olingan mablagʻlar D) Toʻgʻri javob yoʻq
8. Davlat moliyasining asosiy boʻgʻinlarini koʻrsating:	A) Davlat budjeti, budjetdan tashqari fondlar, davlat korxonalari moliyasi, davlat krediti B) Davlat budjeti, budjetdan tashqari fondlar, davlat korxonalari moliyasi. C) Davlat krediti D) Davlat budjeti, budjetdan tashqari fondlar, davlat krediti.
9. Davlatning ijtimoiy-iqtisodiy funksiyasini bajarishni moliyalashtirish nuqtai nazaridan budjet xarajatlari	A) Joriy va kapital xarajatlar B) Ijtimoiy, iqtisodiy, mudofaa va boshqaruv xarajatlari. C) Respublika va mahalliy budjet xarajatlari D) Sanoat, qishloq xoʻjaligi, qurilish, ijtimoiy taʼminot xarajatlari

qanday tasniflanadi?	
10. Moliyaviy munosabatlar bu:	A) Iqtisodiy subyektlar o'rtasida pul mablag'larini shakllantirish va ulardan foydalanishga oid pul munosabatlari B) Odamlar ijtimoiy hayoti tomonlaridan birining harakatini tavsiflovchi iqtisodiy munosabatlar V) Pul resurslari aylanishi haqidagi munosabatlar G) Ijtimoiy mahsulotning ishlashi haqidagi munosabatlar
1-topshiriq	Iqtisodiyot quyidagi ko'rsatkichlar orqali yoritiladi: Iste'mol xarajatlari (S) = 1200; Yalpi investitsiyalar (I) = 500; Davlat xarajatlari (G) = 300; Transfert to'lovlari (TR) = 200; Davlat qarzi bo'yicha foiz to'lash (N) = 100; Soliqlar (T) = 400 Sof eksport (Xn) = - 100. Aniqlang: Quyidagilar nimalarga teng? a) xususiy jamg'armalar; b) davlat jamg'armalari; v) tashqi dunyo jamg'armalari?
2-topshiriq	O'zbekiston Respublikasi (boshqa har qanday mamlakat) hozirgi moliyaviy holatining barcha turli-tumanligini hisobga olgan holda tavsiflang. O'zbekiston davlat statistikasi qo'mitasi ma'lumotlaridan foydalaning.
Baxs-munozara va nazorat savollari:	1.Moliyaviy munosabatlarning paydo bo'lishi va rivojlanishi uchun qanday ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar zarur? 2.Moliya deb nimaga aytiladi? 3.Moliyaviy munosabatlarning farqlanuvchi xarakterli belgilari nimalardan iborat?

	4.Moliyaning mohiyati nimalar orqali namoyon bo‘ladi? 5.YaIMni taqsimlanishi va qayta taqsimlanishining moliyaviy munosabatlarni shakllantirishga qo‘shgan hissasi qanday? 6.Moliyaning taqsimlash funksiyasi nimalarni amalga oshirishga imkoniyat beradi? 7.Moliyaviy ma’lumotlar moliyaviy nazorat funksiyasi uchun qanchalik muhim? 8.Iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solish moliya yordamida qanday amalga oshiriladi?
--	--

II BOB. O‘ZBEKISTON BUDJET TIZIMI VA BUDJET KODEKSI

Reja:	2.1. O‘zbekiston budjet tizimining umumiy tavsifi. 2.2. Budjet tizimining tashkiliy-huquqiy asoslari. 2.3. Davlat va mahalliy budjet infratuzilmasi. 2.4. O‘zbekiston Budjet kodeksi tavsifi. II bob bo‘yicha test va topshiriqlar.
Tayanch iboralar:	<i>Budjet tizimi, budjet jarayoni, budjet prinsiplari, davlat budjeti, budjetdan tashqari jamg‘armalar, budjet tashkilotlari.</i>

2.1. O‘zbekiston budjet tizimining umumiy tavsifi

<i>Budjet tushunchasi</i>	• (ingl. budget – sumka) davlat, korxona, muassasa va shu kabilarniing ma’lum muddat uchun oldindan belgilab qo‘yiladigan kirim-chiqim, daromad-xarajatlar smetasi tushuniladi.
<i>Budjet tizimi</i>	Barcha darajadagi budjetlar, davlat maqsadli jamg‘armalari budjetlari va budjet tashkilotlarining budjetdan tashqari jamg‘armalari, budjet tizimi budjetlarini tuzish va tashkil etish prinsiplari, ular o‘rtasida budjet jarayoni mobaynida yuzaga keladigan o‘zaro munosabatlar yig‘indisini o‘zida ifodalaydi¹⁰. <i>Moliya yili uchun budjet tizimi</i> budjetlarini shakllantirish, tuzish, ko‘rib chiqish, qabul qilish, tasdiqlash va ijro etish O‘zbekiston Respublikasining milliy valutasini — so‘mda amalga oshiriladi.
<i>Budjet tizimi prinsiplari</i>	• budjet tizimining yagonaligi; • budjet tizimining O‘zbekiston Respublikasi ma’muriy-hududiy tuzilishiga muvofiqligi;

¹⁰ O‘zbekiston Respublikasi Budjet Kodeksining 3-modasi. 2013-yil 26-dekabr.

	• budget tizimi budgetlarining balanslilik va o‘zaro bog‘liqligi; • budget tizimi budgetlari daromadlarini prognoz qilish va xarajatlarini rejalashtirish; • budget tizimi budgetlari mablag‘laridan foydalanishning aniq yo‘naltirilganligi va maqsadlilik xususiyati; • budget tizimi budgetlarining mustaqilligi; • budget tizimi budgetlari mablag‘laridan foydalanishning natijadorligi; • kassaning yagonaligi; • budget jarayoni ishtirokchilarining javobgarligi; • ochiqlik.
<i>Budget tizimining yagonaligi prinsipi</i>	Budget hujjatlari va budget hisobotlarining shakllari, budget tasnifi yagona bo‘lishi hamda budget tizimi budgetlarining daromadlari va xarajatlarini shakllantirish hamda ijro etish, budget hisobini yuritish va budget hisobotini tuzishning yagona tartibini nazarda tutishi lozim.
<i>Budget tizimi-ning O‘zbekiston Respublikasi ma’muriy-hududiy tuzilishiga muvofiqligi prinsipi</i>	Budget tizimi O‘zbekiston Respublikasining ma’muriy-hududiy tuzilishiga muvofiq bo‘lishi lozim.
<i>Budget tizimi budgetlarining balanslilik va o‘zaro bog‘liqligi prinsipi</i>	Budget tizimi budgetlarida nazarda tutilgan xarajatlar hajmi ularning daromadlari va taqchilikni qoplash manbalari yig‘indisining hajmiga muvofiq bo‘lishi kerak.
<i>Budget tizimi budgetlari daromadlarini prognoz qilish va xarajatlarini</i>	Budget tizimi budgetlarini tuzishda budget tasnifiga muvofiq, daromadlar ularning aniq manbalari bo‘yicha prognoz qilinadi, xarajatlar esa yo‘nalishlar bo‘yicha rejalashtiriladi.

<i>rejalashtirish prinsipi</i>	
<i>Budjet tizimi budjetlari mablag‘laridan foydalanishning aniq yo‘naltirilganligi va maqsadlilik xususiyati prinsipi</i>	Budjet tizimi budjetlarining mablag‘lari muayyan budjet tashkilotlari va budjet mablag‘lari oluvchilarga ushbu mablag‘lardan belgilangan maqsadlarni moliyalashtirishda foydalanish uchun ajratiladi.
<i>Budjet tizimi budjetlarining mustaqilligi prinsipi</i>	Budjet tizimi budjetlari mustaqildir.
<i>Budjet tizimi budjetlari mablag‘laridan foydalanishning natijadorligi prinsipi</i>	Budjet jarayoni ishtirokchilari budjet tizimi budjetlarini tuzish va ijro etishda o‘zlariga berilgan vakolatlar doirasida budjet tizimi budjetlarining belgilangan hajmdagi mablag‘laridan foydalangan holda natijaga erishish zaruriyatidan kelib chiqadi.
<i>Kassaning yagonaligi prinsipi</i>	Budjet tizimi budjetlarining barcha daromadlari Yagona g‘azna hisobvarag‘iga kiritiladi va ularning xarajatlarini to‘lash ushbu hisobvaraqdan amalga oshiriladi.
<i>Budjet jarayoni ishtirokchilari-ning javobgarligi prinsipi</i>	Budjet jarayoni ishtirokchilarining javobgarligi prinsipi budjet jarayonining har bir ishtirokchisi budjet jarayonining har bir bosqichida o‘z harakatlari uchun javobgar bo‘lishidan iboratdir.
<i>Ochiqlik prinsipi</i>	Davlat budjetini va davlat maqsadli jamg‘armalari budjetlarini ko‘rib chiqish hamda qabul qilish tartib-taomillarining jamiyat va ommaviy axborot vositalari uchun ochiqligini.
<i>Budjetlararo transfertlar</i>	O‘zbekiston Respublikasining respublika budjetidan Qoraqalpog‘iston Respublikasi budjetiga, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy budjetlariga, davlat maqsadli jamg‘armalariga hamda

	buning aksicha o'tkaziladigan, shuningdek Qoraqalpog'iston Respublikasining respublika budjetidan, viloyatlarning viloyat budjetlaridan va Toshkent shahrining shahar budjetidan tumanlar va shaharlar budjetlariga hamda buning aksicha o'tkaziladigan mablag'lar
Budjet ssudasi	Qaytarish sharti bilan yuqori turuvchi budjetdan quyi turuvchi budjetga, shuningdek davlat maqsadli jamg'armalariga, rezident-yuridik shaxsga ajratiladigan pul mablag'lari.
Davlat budjeti profitsiti	Muayyan davrda O'zbekiston Respublikasining Davlat budjeti daromadlarining uning xarajatlaridan oshib ketishi.
Davlat moliyaviy nazorati	Budjet to'g'risidagi qonun hujjatlarining ijrosi ustidan nazoratni amalga oshirish maqsadida davlat moliyaviy nazorati obyektlarining buxgalteriya, moliya, statistika, bank hujjatlarini va boshqa hujjatlarni o'rganish, tahlil qilish hamda taqqoslash.
Davlat xaridlari	budjet tizimi budjetlarining mablag'lari hisobidan amalga oshiriladigan tovarlar (ishlar, xizmatlar) xaridlari;
Davlat qarzi	O'zbekiston Respublikasining ichki va tashqi mablag'larni jalb qilish natijasida vujudga kelgan majburiyatlari.

2.2. Budjet tizimining tashkiliy-huquqiy asoslari

Budjet jarayoni	Budjet tizimi budjetlarini shakllantirish, tuzish, ko'rib chiqish, qabul qilish, tasdiqlash va ijro etish, ularning ijrosini nazorat qilish, budjet tizimi budjetlarining ijrosi to'g'risidagi hisobotlarni tayyorlash va tasdiqlash, shuningdek ular o'rtasidagi o'zaro munosabatlar jarayoni.
Bosqichlar:	Ishtirokchilar:

1. Budjetni shakllantirish	Moliya vazirligi, Davlat soliq qo‘mitasi, Davlat bojxona qo‘mitasi, mahalliy boshqaruv organlari, budjetdan mablag‘ oluvchilar.
2. Budjetni ko‘rib chiqish	Moliya vazirligi, Hisob palatasi, Vazirlar Mahkamasi, Oliy Majlis palatalari, mahalliy boshqaruv organlari.
3. Budjetni qabul qilish, tasdiqlash	Oliy Majlis palatalari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti, mahalliy boshqaruv organlari.
4. Budjetni ijro etish	Moliya vazirligi, G‘aznachilik, Davlat soliq qo‘mitasi, Davlat bojxona qo‘mitasi, mahalliy boshqaruv organlari, budjetdan mablag‘ oluvchilar.
5. Nazorat	Hisob palatasi, Moliya vazirligi, G‘aznachilik, Nazorat taftish boshqarmalari, mahalliy boshqaruv organlari.
6. Hisobot tayyorlash va tasdiqlash	Budjetdan mablag‘ oluvchilar, G‘aznachilik, Davlat soliq qo‘mitasi, Davlat bojxona qo‘mitasi, mahalliy boshqaruv organlari, Moliya vazirligi, Hisob palatasi, Oliy Majlis quyi palatasi.
Smeta	Moliya rejasining bir turi, bunda asosan xarajatlar aks ettiriladi.
Birinchi darajali budjet mablag‘larini taqsimlovchi	O‘zbekiston Respublikasining respublika budjetidan qonun bilan belgilangan miqdorda ajratiladigan budjet mablag‘larini taqsimlovchi yuridik shaxs.
Ikkinchi darajali budjet mablag‘larini taqsimlovchi	O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan birinchi darajali budjet mablag‘larini taqsimlovchilarga birlashtiriladigan va o‘ziga ajratiladigan budjet mablag‘larini taqsimlovchi yuridik shaxs.
Subsidiya	Tovarlar ishlab chiqarish, ishlar bajarish, xizmatlar ko‘rsatish va ularni realizatsiya qilishni moliyalashtirish yoki birgalikda moliyalashtirish yoxud maqsadli xarajatlarning o‘rnini qisman qoplash uchun budjet tizimi budjetlari hisobidan yuridik va jismoniy shaxslarga beriladigan pul mablag‘lari.

<i>Subvensiya</i>	Muayyan maqsadlarga sarflash sharti bilan yuqori turuvchi budjetdan quyi turuvchi budjetga qaytar-maslik sharti bilan ajratiladigan pul mablagʻlari.
<i>Dotatsiya</i>	Budjet tizimi budjetlariga ularning oʻz daromad-lari yetishmagan taqdirda daromadlar bilan xara-jatlar oʻrtasidagi farqni qoplash uchun qaytar-maslik sharti bilan ajratiladigan pul mablagʻlari.
<i>Umumiy fiskal balans</i>	Oʻzbekiston Respublikasining konsolidatsiyalash-gan budjetini hamda davlat dasturlarini amalga oshirish uchun chetdan jalb qilingan va Oʻzbekis-ton Respublikasining Davlat budjeti hisobidan qoplanadigan qarz mablagʻlari evaziga amalga oshiriladigan xarajatlarni oʻz ichiga olgan jamlanma balans.
<i>Fiskal tavakkalchilik</i>	Budjet jarayoni ishtirokchilari uchun budjet tizimi budjetlari mablagʻlarini shakllantirish va sarflashda moliyaviy resurslardagi yoʻqotishlarni baholash;

2.3. Davlat va mahalliy budjet infratuzilmasi

<i>Oʻzbekiston Respublikasi-ning Davlat bud-jeti</i>	Davlatning davlat vazifalari va funksiyalarini moliyaviy jihatdan taʼminlash uchun moʻljal-langan markazlashtirilgan pul jamgʻarmasidir. Oʻzbekiston Respublikasi davlat budjet tizimi va maqsadli jamgʻarmalari tuzilmasi 2-ildavda berilgan.
<i>Budjet tashkiloti</i>	Davlat funksiyalarini amalga oshirish uchun belgilangan tartibda davlat hokimiyati organla-rining qaroriga koʻra tashkil etilgan, Davlat budjeti mablagʻlari hisobidan saqlab turiladigan notijorat tashkilot budjet tashkilotidir. Davlat budjeti tuzilmasi quyidagilardan iborat.
<i>Oʻzbekiston Respublikasi-ning</i>	• Oʻzbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan moliya yili yakunlari boʻyicha tahliliy maqsadlar uchun hamda budjet tizimi budjetla-rining barcha tushumlari va xarajatlarini hamda

<i>konsolidatsiya-lashgan budjeti:</i>	O‘zbekiston Respublikasi Tiklanish va taraqqiyot jamg‘armasi mablag‘larini, ular o‘rtasidagi transfertlarni hisobga olmagan holda hisobga olib borish uchun tuziladi. 2021-yil uchun O‘zbekiston Respublikasining konsolidatsiyalashgan budjetining jamlanma parametrlari hamda 2022–2023-yillarga budjet mo‘ljallari 3-ildavda berilgan.
<i>Davlat budjeti daromadlarining shakllanish manbalari:</i>	• soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlar; • davlat aktivlarini joylashtirish, foydalanishga berish va sotishdan olingan daromadlar; • meros, hadya huquqi bo‘yicha davlat mulkiga o‘tgan pul mablag‘lari; • yuridik va jismoniy shaxslardan, shuningdek chet davlatlardan tushadigan qaytarilmaydigan pul tushumlari; • rezident-yuridik shaxslarga berilgan budjet ssudalarini va chet davlatlarga ajratilgan kreditlarni to‘lash hisobidan to‘lovlar; • qonun hujjatlariga muvofiq boshqa daromadlar hisobidan shakllantiriladi. 2021-yil uchun O‘zbekiston Respublikasi Davlat budjeti daromadlari prognozi 4-ildavda berilgan.
<i>Respublika budjeti daromadlari:</i>	1. Umumdavlat soliqlari, shu jumladan: • yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig‘i; • yagona soliq to‘lovi; • jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘i; • qo‘shilgan qiymat solig‘i; • aksiz solig‘i; • yer qa’ridan foydalanganlik uchun soliq. 2. Bojxona bojlari. 3. Qo‘shimcha foyda solig‘i.
<i>Mahalliy budjet daromadlari:</i>	1) belgilangan normativlarga muvofiq umum-davlat soliqlari;

	2) mahalliy soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar; 3) yuridik va jismoniy shaxslardan, shuningdek chet davlatlardan tushgan qaytarilmaydigan pul tushumlari; 4) bozorlardan tushadigan daromadlar; 5) boshqa daromadlar hisobidan shakllantiriladi.
<i>Mahalliy budjet daromadlarida byelgilangan normativlarga muvofiq umumdavlat soliqlari</i>	• yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i; • yagona soliq to'lovi; • jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i; • tadbirkorlik faoliyatining ayrim turlari bo'yicha qat'iy belgilangan soliq; • qo'shilgan qiymat solig'i; • aksiz solig'i; • yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq; • suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq.
<i>Mahalliy budjet daromadlarida mahalliy soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar</i>	• transport vositalariga benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq; • mol-mulk solig'i; • yer solig'i; • yagona yer solig'i; • ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish huquqi va ayrim turdagi xizmatlarni ko'rsatish uchun yig'im.
<i>Davlat budjeti xarajatlarining tarkibi:</i>	• ijtimoiy soha va aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash xarajatlari; • nodavlat notijorat tashkilotlarini va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash xarajatlari; • iqtisodiyot xarajatlari; • markazlashtirilgan investitsiyalarni moliyalashtirish xarajatlari; • davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarini saqlab turish xarajatlari; • ssudlarni, adliya va prokuratura organlarini saqlab turish xarajatlari;

	• fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlarini saqlab turish xarajatlari; • boshqa xarajatlar. O‘zbekiston Respublikasi davlat budjeti xarajatlari 2018–2020-yil 3 kvartal davri ijrosi (sohalar kesimida) 5-ilovada berilgan.
<i>Mahalliy budjet xarajatlari hududlar kesimida</i>	Qoraqalpog‘iston Respublikasi budjeti, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy budjetlari xarajatlarining 2019-yil ijrosi 6-ilovada berilgan. 2021-yil uchun Qoraqalpog‘iston Respublikasi budjetining, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy budjetlarining daromadlari va xarajatlari prognozlar 7-ilovada berilgan.
<i>Budjetdan tashqari jamg‘armalar daromadlari</i>	2020-yil uchun 18 ta davlat maqsadli jamg‘armalar smetasi keltirilgan. Davlat maqsadli jamg‘armalarining 2020-yil 3 kvartal bo‘yicha dastlabki ijrosi 8-ilovada berilgan.
<i>Moliya Vazirligi huzurida Pensiya jamg‘armasi</i>	• yagona ijtimoiy to‘lovning belgilangan miqdordagi tushumlari; • fuqarolarning budjetdan tashqari Pensiya jamg‘armasiga sug‘urta badallari; • budjetdan tashqari Pensiya jamg‘armasiga majburiy ajratmalar.
<i>Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi huzuridagi Bandlikka ko‘maklashish davlat jamg‘armasi</i>	• belgilangan miqdordagi yagona ijtimoiy to‘lov tushumlari; • vaqtincha bo‘sh turgan mablag‘larni joylash-tirishdan olingan daromadlar; • qonun hujjatlariga muvofiq boshqa manbalar.
<i>Tiklanish va taraqqiyot jamg‘armasi</i>	• strategik resurslarga belgilanadigan chegara narxidan jahon narxining oshishi natijasida tushadigan tushumlar;

	• O‘zbekiston Respublikasi Tiklanish va taraqqiyot jamg‘armasining aktivlarini boshqarishdan, shu jumladan O‘zbekiston Respublikasining Tiklanish va taraqqiyot jamg‘armasi mablag‘larining bo‘sh turgan qoldiqlarini joylashtirishdan olinadigan daromadlar; • qonun hujjatlariga muvofiq boshqa manbalar.
<i>Davlat budjeti ijrosi majburligi</i>	• Davlat budjeti va budjetdan tashqari jamg‘armalar oldidagi moliyaviy majburiyatlarni o‘z vaqtida bajarmaslik yoki to‘liq bajarmaslik, foyda va boshqa soliq solish obyektlarini yashirganlik uchun jarima (sanksiya)larning darajasi va miqdori kuchaytiriladi.
<i>Budjetdan tashqari maqsadli jamg‘armalar</i>	Bu budjetdan alohidalashgan holda tuzilgan maqsadli xarakterga ega va umumdavlat yoki mahalliy ahamiyatga ega tadbirlarni shakllantirishga qaratilgan mustaqil moliya muassasalari tizimi, davlat tomonidan ayrim ijtimoiy-iqtisodiy ehtiyojlarni moliyalashtirish uchun jalb qilinadigan va operativ mustaqillik asosida kompleks xarajat qilinadigan moliyaviy resurslarni qayta taqsimlash va ulardan foydalanish shaklidir.¹¹
<i>Moliya vazirligi huzuridagi Qishloq xo‘jaligini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash jamg‘armasi</i>	O‘z faoliyatini davlat boshqaruvi organlari, mahalliy davlat hokimiyati organlari va boshqa tashkilotlar bilan hamkorlikda amalga oshiradi. Jamg‘armaning asosiy vazifalari hisoblanadi: • yetishtiriladigan paxta va g‘alla hosili hisob-kitobini o‘z vaqtida moliyalashtirish; • davlat xaridi uchun qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetishtirishda ishtirok etadigan fermer xo‘jaliklari va boshqa qishloq xo‘jaligi tashkilotlariga zamonaviy, yuqori unumli qishloq xo‘jaligi texnikasini imtiyozli lizing shartlarida yetkazib berishni rag‘batlantirish uchun qaytarib berish asosida qarz mablag‘lari ajratish;

¹¹ Vaxobov A., Umarov J. Budjetdan tashqari maqsadli jamg‘armalar va ularni g‘azna ijrosi bilan qamrab olish masalalari. Iqtisod va moliya, 2010. №10.

	• moliyalashtirishga zamonaviy axborot va kompyuter texnologiyalarini joriy etish va uning asosida hisob-kitob tizimini takomillashtirish; rivojlanayotgan va rivojlangan davlatlarning agrar sohani moliyalashtirish bo'yicha tajribasini keyinchalik uning ijobiy natijalarini respublikada joriy etish maqsadida o'rganish.
--	--

2.4. O'zbekiston Respublikasining Budget kodeksi tavsifi

<i>Budget Kodeksining iqtisodiy ahamiyati</i>	• mamlakat budget tizimining barcha tarkibiy qismlarini hamda budgetning daromad va xarajatlar qismlari bo'yicha barcha elementlarni qonuniy asosda batafsil ifodalash imkonini beradi.
<i>O'zbekiston Respublikasi-ning Budget Kodeksi tasdiqlanishi</i>	• 2013-yil 28-noyabrda Qonunchilik Palatasida qabul qilingan; • 2013-yil 12-dekabrda Senat tomonidan ma'qullangan; • 2013-yil 26-dekabrda O'zR №360-sonli Qonuni bilan tasdiqlangan.
<i>Budget Kodeksiga tegishli o'zgartirishlar</i>	“O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasining saylovlar va referendumlarga tayyorgarlik ko'rish hamda ularni o'tkazish bo'yicha xarajatlari, shu jumladan okrug va uchastka saylov komissiyalarini, siyosiy partiyalarni moliyalashtirish” 2017-yil 29-dekabrda O'RQ-454-soni bilan 36 ta moddasiga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritildi.
<i>Budget Kodeksi tarkibi</i>	9 ta bo'lim, 26 bobdan iborat bo'lib, 192 ta moddani o'z ichiga oladi.
<i>Kodeks bilan tartibga solinadigan munosabatlar</i>	• O'zbekiston Respublikasining budget tizimi budgetlarini shakllantirish, tuzish, ko'rib chiqish, qabul qilish, tasdiqlash, ijro etish, davlat tomonidan mablag' jalb qilish va budget to'g'risidagi qonun hujjatlari ijrosini nazorat qilish sohasidagi munosabatlarni tartibga soladi.

<i>Tizimni takomillashtirish uchun huquqiy asoslari:</i>	• O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 25-dekabrda “2021-yil uchun O‘zbekiston Respublikasining Davlat budjeti to‘g‘risida”gi O‘RQ-657-son Qonuni; • O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 30-dekabrda “2021-yil uchun O‘zbekiston Respublikasining Davlat budjeti to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublika Qonuni qabul qilinganligi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartish va qo‘shimchalar qilish haqida”gi O‘RQ-659-son Qonuni; • O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 9-dekabrda “2020-yil uchun O‘zbekiston Respublikasining davlat budjeti to‘g‘risida”gi O‘RQ-589-son Qonuni; • O‘zbekiston Respublikasining 2018-yil 24-dekabrda “Soliq va budget siyosatining 2019-yilga mo‘ljallangan asosiy yo‘nalishlari qabul qilinganligi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi O‘RQ-508-son Qonuni; • O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining har yili qabul qilinadigan “O‘zbekiston Respublikasining davlat budjeti to‘g‘risidagi” Qarori.
<i>Moliyaviy majburiyatlar</i>	Budget tashkilotlarida va budget mablag‘lari oluvchilarda ularga pul mablag‘larini o‘tkazish majburiyatini yuklovchi hujjatlar, shu jumladan ijro hujjatlari asosida yuzaga keladigan majburiyatlar tushuniladi.

II bob bo‘yicha test va topshiriqlar:

<i>1. Budget jarayoni nima?</i>	A) Budget loyixasini tuzish, tasdiqlash, ijrosini tashkil qilish va ijrosi bo‘yicha hisobotlarni shakllantirish jarayonlari majmuasi budget jarayoni hisoblanadi
---	---

	B) Budget loyihasini ishlab chiqish jarayoni hisoblanadi C) Budget yili mobaynida budget daromadlari va xarajatlari ijrosi jarayoni hisoblanadi D) Budget siyosatini strategiya va taktikasini o'z ichiga oluvchi jarayondir
2. Budget tizimining mohiyati	A) Budget daromadlari va xarajatlarining yig'indisi B) Markaziy budget va mahalliy budgetlar yig'indisi C) Moliya tizimining markaziy bo'g'ini D) Iqtisodiy munosabatlar va huquqiy me'yorlarga asoslangan hamda o'zaro qonuniy bog'liqlikda va aloqadorlikda bo'lgan mamlakatning barcha budgetlari yig'indisi
3. Budget tizimining tamoyillari qaysi bandda to'g'ri ko'rsatilgan?	A) Yagonalik, balanslilik B) Natijadorlik, ochiqlik C) Mustaqillik va javobgarlik D) Markazlashish va muvofiqlashtirish
4. Davlat budjeti qanday funksiyalarni bajaradi?	A) Qiymat o'lchovi va muomala vositasi funksiyasi B) Nazorat va vaqtincha bo'sh pul mablag'larini qayta taqsimlash funksiyalari C) YAIMni qayta taqsimlash va nazorat funksiyalari D) Moliyaviy va tartibga solish funksiyalari
5. Moliya vazirligining budget tizimini boshqarishdagi vakolatlari nimalardan iborat?	A) Davlat budjeti loyihasini tayyorlash va budget ijrosini nazorat qilish B) Davlat budget loyihasi va ijrosi to'g'risidagi hisobotni Oliy Majlisga taqdim etish C) Budget tashkilotlarining xarajatlar smetasi va shtatlar jadvallarini ro'yxatdan o'tkazish D) Organlarning davlat budgetini ijro etish borasidagi ishlarni muvofiqlashtirish va nazorat qilish

6. Budget taqchilligini moliyalashtirish manbalari qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?	A) Davlat tomonidan ichki va xorijdan mablag'larni jalb qilishdan B) Respublika budjeti mablag'larining moliya yili boshlanishidagi qoldiqlaridan C) Qonunlarga muvofiq boshqa manbalar hisobidan D) Hamma javoblar to'g'ri
7. Mahalliy budjetlarning tartibga soluvchi daromadlari nima?	A) Soliq daromadlari va tushumlar B) Rejalashtirilganga nisbatan ortiqcha tushgan daromadlar C) Quyi budjetlarga ularning nomutanosibligini ta'minlash maqsadida ajratilgan daromadlar D) Budget ssudalari va budget dotatsiyalari
8. Mahalliy budjetning tarkibiga bevosita qaysi budjet kirmaydi?	A) Tuman budjeti B) Respublika budjeti C) Viloyat budjeti D) Shahar budjeti
9. Budget taqchilligi nima?	A) Muayyan davrda budget xarajatlarining budget daromadlaridan ortiq bo'lgan summasi B) Budget daromadlarining xarajatlaridan ortiq bo'lgan summasi C) Budgetning tashqi qarzlarni qaytara olish imkoniyatining yo'qligi D) Budget daromadlarining budget xarajatlari bilan muvofiqligi
10. Budget profitsiti nima?	A) Muayyan davrda budget daromadlarining xarajatlarni qoplash imkoniyatining yo'qligi B) Muayyan davrda budget daromadlarining budget xarajatlaridan ortiq bo'lgan summasi C) Muayyan davrda budgetning ijtimoiy soha xarajatlarini qoplash imkoniyatining yo'qolishi D) Budget xarajatlarini qisqartirish bilan bog'liq jarayon
1-topshiriq	Quyidagi shartli ma'lumotlar mavjud: 2015-yilda X mamlakatda davlat budjetiga soliqlar – 35 mln. AQSH dollarini, bojxona to'lovlari – 12 mln

	AQSH dollarini va soliq bo‘lmagan tushumlar – 20 mln AQSH dollari tashkil etdi. Shu yilning o‘zida davlat tomonidan tovar va xizmatlarni haridi - 38,4 mln AQSH dollarini, transfert o‘tkazmalar - 14,7 mln. AQSH dollarini, davlat qarzi bo‘yicha foizlar 17,6 mln AQSH dollarini tashkil etdi. <i>Davlat budjeti holatini aniqlang.</i>
<i>2-topshiriq</i>	Quyidagi shartli budjet xarajatlari bo‘yicha ma’lumotlar mavjud, mlrd so‘mda: Sud organlariga – 15. Mahalliy o‘z-o‘zini boshqarish organlariga – 10; Xalq ta’limi vazirligiga – 75; Tuman maktabiga – 11. <i>Mazkur xarajatlarni respublika va mahalliy budjetlariga ajrating.</i>
<i>Bahs-munozara va nazorat savollari:</i>	1. Budjet va davlat budjeti tushunchalarini izohlang. 2. Budjet jarayoni deganda nimani tushunasiz? 3. Budjet prinsiplariga nimalar kiradi? 4. Davlat budjetining daromad qismini tushuntiring. 5. Davlat budjetining xarajat qismini tushuntiring. 6. Budjet defetsiti degani nima? 7. Davlat budjetdan tashqari jamg‘armalarni tushuntirib bering. 8. Davlat budjetdan tashqari jamg‘armalarining davlat budjetidan afzalliklari nimada?

III BOB. MOLIYAVIY TIZIM VA MOLIYAVIY OQIMLAR

Reja:	3.1. Moliyaviy tizimning mazmun-mohiyati. 3.2. Moliya tizimning sohalari va bo'g'inlari. 3.3. Moliyaviy siyosatning tarkibiy qismlari. 3.4. Moliyaviy oqimlar. III bob bo'yicha test va topshiriqlar
Tayanch iboralar:	<i>Moliyaviy tizimi, moliyaviy siyosat, moliya elementlari, budjet, soliq va pul siyosati, moliyaviy fondlar, moliyaviy oqimlar.</i>

3.1. Moliyaviy tizimning mazmun-mohiyati

<i>Moliyaviy tizimi</i>	Moliyaviy bitimlar tuzish, aktivlar va riskni almashishda foydalaniladigan bozorlar va boshqa institutlar majmuyiga aytiladi. Moliyaviy tizim moliyaviy xizmatlar ko'rsatuvchi bozorlar, vositachilar va firmalar hamda uy xo'jaliklari, xususiy kompaniyalar va hukumat tashkilotlari o'zlari tomondan qabul qilingan moliyaviy qarorlarni ular yordamida amalga oshiradigan boshqa institutlarni o'z ichiga oladi.¹² Milliy moliya tizimining ichki tuzilmasi 9-ildavda berilgan.
<i>Moliyaviy siyosat</i>	• moliyadan foydalanishning metodlari, uni tashkil qilishning amaliy shakllari va metodologik prinsiplarining majmuyiga (yig'indisiga) moliyaviy siyosat deyiladi; • moliyaviy siyosat moliyaning o'zida (boshqaruv obyektlarida) bevosita mujassam bo'lgan boshqaruvning salohiyatli imkoniyatlarini, ishning konkret metodlari, moliya tizimining (boshqaruv subyektlari) organlarini tashkil qilish bilan yagona joyga bog'lashga imkon beradi.

¹² Malikov T.S., Jalilov Sh.Q. Moliyaviy tizim, zamonaviy talqin. O'quv-uslubiy qo'llanma. –T.: TMI. 2016, -114 b.

Moliyaviy siyosat tamoyillari	<i>birinchidan</i>, moliyaviy siyosat faqat o‘z manfaatlarini ko‘zda tutadigan hokimiyat organlarining u yoki bu maqsadlarga erishishining instrumenti emas, balki jamiyatning sotsial-iqtisodiy vazifalarini yechish vositasi bo‘lishi kerak; <i>ikkinchidan</i>, davlatning moliyaviy siyosati faqat davlat hokimiyat organlarining emas, balki moliya tizimi barcha subyektlarining manfaatlarini hisobga olishi lozim; <i>uchinchidan</i>, davlat moliyaviy siyosati va davlat hokimiyat organlarining moliyaviy siyosatini farqlash zarur.
--------------------------------------	---

3.2. Moliya tizimning sohalari va bo‘g‘inlari

“Moliyaviy tizim” keng ma’nodagi tushunchasi	<i>“Moliya” tushunchasi taraqqiyotining natijasidir.</i> Mamlakatda bozor islohotlarining amalga oshirilishi va prinsipial jihatdan butunlay yangi bo‘lgan iqtisodiy va moliyaviy siyosatning hayotga tatbiq etilishi moliyaviy tizimning sohalari va bo‘g‘inlariga nisbatan obektiv ravishda yangicha yondashuvni taqozo etdi.¹³
Moliya tizimining ikki sohasi:	• davlat moliyasi va mahalliy moliya; • xo‘jalik yurituvchi subyektlar moliyasi.
Davlat moliyasi va mahalliy moliya	quyidagi bo‘g‘inlardan tashkil topishi mumkin: • Davlat budjeti; • maqsadli nobudjet fondlari; • davlat krediti. Moliyaviy tizim “davlat moliyasi va mahalliy moliya” sohasining alohida bo‘g‘ini sifatida davlat budjeti o‘z ichiga quyidagilarni oladi: • respublika budjeti;

¹³ Moliya: Darslik. T.S. Malikov, O.O. Olimjonov; / – T.: “Iqtisod-Moliya” 2019. 89-bet.

	• Qoraqalpog‘iston Respublikasi budjeti va mahalliy budjetlar. Ular ham o‘z navbatida tuman va shaharlar budjetlaridan tarkib topadi.
<i>Davlat budjeti o‘z oldida turgan quyidagi muammolarni hal etishi kerak:</i>	• daromadlar asosini mustahkamlash; • budjet daromadlari va xarajatlari ochiq hamda shaffof bo‘lishini ta’minlash; • modernizatsiya qilish va zarur tarkibiy o‘zgarishlarni amalga oshirish negizida davlat xarajatlari tarkibida iqtisodiyotni innovatsion usulda rivojlanish xarajatlariga ustuvorlik berish; • soliqlarni umumdavlat va mahalliy soliqlarga bo‘lish tartibini qayta ko‘rib chiqish negizida mahalliy budjetlar daromad bazasini kengaytirish; • budjet defitsiti darajasini kamaytirish; • budjet yordamida tartibga solish mexanizmini takomillashtirish; • g‘aznachilik tizimi ishini takomillashtirish, budjet mablag‘laridan samarali foydalanish ustidan nazoratni kuchaytirish va h.k.
<i>Budjetdan tashqari davlat maqsadli fondlari:</i>	• oldindan belgilangan ma’lum muddatlarda tuzilishi yoki doimiy ravishda mavjud bo‘lishi mumkin. Bu fondlarning vujudga kelishi davlat budjetining qabul qilinishi yoki qabul qilinmasligidan qat’i nazar mablag‘lar maqsadli manbayining zarurligi bilan belgilanadi; • birinchi navbatda, bu ijtimoiy ta’minot, sog‘liqni saqlash, ishsizlikni kamaytirish va boshqa xuddi shunday bir qancha muhim ijtimoiy ehtiyojlarni qondirishga tegishlidir. Bu fondlar mablag‘larini shakllantirish va ulardan foydalanish davlat tomonidan o‘ziga xos bo‘lgan shakllar va metodlar yordamida amalga oshiriladi. Shuning uchun ham ularni moliyaviy tizimning “davlat moliyasi va mahalliy moliya”

	sohasining alohida bo'g'ini sifatida ajratilishi maqsadga muvofiqdir. ¹⁴
<i>Davlat krediti</i>	• moliyaviy tizim “davlat moliyasi va mahalliy moliya” sohasining o'ziga xos bo'g'ini hisoblanadi. Uning o'ziga xosligi davlatning markazlashtirilgan fondlariga mablag'larni jalb qilish bo'yicha moliya-kredit munosabatlarning alohida shakllari bilan belgilanadi; • Davlat krediti davlat, yuridik va jismoniy shaxslar o'rtasidagi pul munosabatlarining o'ziga xos alohida shaklidan iboratdir. Bunda davlat, asosan, mablag'larni qarzga oluvchi va shuningdek, kreditor va kafil (garant) sifatida ham maydonga chiqadi.
<i>Xo'jalik yurituvchi subyektlar moliyasi</i>	Xo'jalik yurituvchi subyektlar moliyasi moliyaviy tizimning mustaqil sohasi hisoblanadi. Uni boshqacha nomda mulkchilikning turli shaklidagi korxona va tashkilotlar moliyasi deb ham atash mumkin. Moliyaviy tizimning ana shu sohasida daromadlarning asosiy qismi shakllanadi va ular, oxir-oqibatda davlat tomonidan o'rnatilgan qoidalarga muvofiq ravishda qayta taqsimlanib, barcha darajadagi budjetlar va nobudjet fondlarining daromadlarini shakllantiradi.
<i>Xo'jalik yurituvchi subyektlar moliyasi tuzilmasi:</i>	• tijorat korxonalari va tashkilotlari moliyasi; • moliyaviy vositachilar moliyasi; • notijorat tashkilotlari moliyasi.
<i>Tijorat korxonalari va tashkilotlari moliyasi:</i>	• bozor munosabatlari sharoitida korxonalar o'zlarining faoliyatlarini tijoriy hisob asosida amalga oshiradilar. Unga muvofiq ravishda ularning xarajatlari o'z daromadlari hisobidan qoplanishi kerak. Mehnat jamoalari ishlab

¹⁴ Moliya: Darslik. T.S. Malikov, O.O. Olimjonov; / – T.: “Iqtisod-Moliya” 2019. 92-bet.

	chiqarish va ijtimoiy rivojlanishining asosiy manbayi foyda hisoblanadi; • bir vaqtning o'zida mamlakatning xo'jalik tizimi murakkab tuzilmadan iborat bo'lib, u aralash iqtisodiyot sifatida faoliyat ko'rsatadi. Uning tarkibida foyda olishga qaratilgan biznes sohasi bilan bir qatorda iqtisodiyotning boshqa sohalari ham mavjudki, ularning faoliyati ijtimoiy farovonlikka erishishga yo'naltirilgan.
Moliyaviy vositachilar moliyasi	Moliyaviy vositachilik, fond bozori, patent huquqi bozori, xususiy mulkchilik, shu jumladan, yerga bo'lgan xususiy mulkchilikning rivojlanishi uy xo'jaliklari daromadlarining umumiy summasida mulkdan olinadigan daromadlarning yanada o'sishiga olib kelishga o'z ta'sirini ko'rsatadi.
Moliyaviy boshqaruv	Moliyaviy boshqaruv murakkab jarayon bo'lib, boshqariladigan (obektlar) va boshqaruvchi (subektlar) tizimlarning yagonaligidan iboratdir. Boshqaruvchi tizim, bu yerda moliyaviy institutlarning (tashkilotlarning) to'plamidan (majmuyidan) iborat bo'lgan moliyaviy tizimni nazarda tutsa, boshqariladigan tizim esa pul munosabatlari to'plamidan (majmuyidan) iborat bo'lgan moliyaviy tizimni o'z ichiga oladi. Bunda moliyaviy boshqaruv jarayoni bir xil tarzda bo'lmasdan, u bir tomondan, faqat obyektlarni boshqarishni emas, balki ikkinchi tomondan, boshqaruv subektlarini tashkil qilishni va ular faoliyatini takomillashtirishni ham o'z ichiga oladi.¹⁵ • Moliya boshqaruv tizimi 10-ildavda berilgan.

¹⁵ Moliya: Darslik. T.S. Malikov, O.O. Olimjonov; / – T.: “Iqtisod-Moliya” 2019. 104-bet.

3.3. Moliyaviy siyosatning tarkibiy qismlari

Moliyaviy siyosatning tarkibiy qismlari (yoʻnalishlari):	• budjet siyosati; • soliq siyosati; • pul siyosati; • kredit siyosati; • baho siyosati; • investitsion siyosat; • ijtimoiy-moliyaviy siyosat; • boj siyosati.
Budjet siyosati	Budjetda konsentratsiya qilinadigan (toʻplanadigan) YAIM hissasini aniqlashda, mamlakat yuqori va quyi organlarining oʻzaro munosabatlarida, budjet xarajatlar qismining tarkibiy tuzilishida, turli darajadagi budjetlar oʻrtasida xarajatlarni taqsimlashda, davlat qarzini boshqarishda, budjet defitsitini qoplash yoʻllarini aniqlashda va h.k.larda ifodalanadi
Soliq siyosati	Moliyaviy siyosatning eng muhim qismi (yoʻnalishi) hisoblanadi. Besh yuz yildan ortiqroq vaqt mobaynida zamonaviy moliya fani soliqlarga nisbatan munosabatini aniq belgilash imkoniga ega boʻlgan. Bu munosabatlar quyidagilardan tashkil topadi: • soliqlarsiz davlatning faoliyat koʻrsatishi mumkin emas; • soliqli undirish qatʼiy oʻsish tendensiyasiga ega; • oqilona soliq ostonasidan oʻtilganidan soʻng tabiiy takror ishlab chiqarish jarayoni buziladi – iqtisodiyotning oʻz-oʻzidan buzilishi (yemirilishi) sodir boʻladi; • tanazzul davrida soliqlar mumkin qadar minimal darajada oʻrnatilmogʻi lozim. Buning natijasida mamlakatning iqtisodiy mexanizmi

	ichki investitsion salohiyatni safarbar etish hisobidan tiklanadi; • soliqning yuqori darajali chegarasi kapitalning chetga chiqib ketishiga olib keladi; • soliq imtiyozlari ochiqlik xarakteriga ega bo'lishi va barcha takror ishlab chiqarish subyektlari uchun teng bo'lishi kerak; • soliq tizimi konfiskatsion xarakterga ega bo'lmasligi lozim. Faqat, jumladan, individual daromadlarning o'sishida ifodalangan milliy boylikning o'sishi soliqqa tortiladigan bazaning (asosning) barqaror o'sishini ta'minlashi mumkin.
<i>Pul siyosati</i>	Moliyaviy siyosatning tarkibiy qismlaridan (yo'nalishlaridan) yana biri pul siyosatidir. Agar muomaladagi pul miqdori tovarlar massasi miqdoriga (pulning aylanish tezligini hisobga olgan holda) mos kelmasa, pul massasining yetmagan qismi qog'oz pullar (pullarning surrogati) hisobidan yoki xorijiy valuta hisobidan to'ldiriladi (tiklanadi). Va aksincha, agar pul massasi unga bo'lgan talabdan ortiq bo'lsa, yo pul massasining mamlakatdan chetga chiqishi (oqishi) yoki milliy valutaning qadrsizlanishi sodir bo'ladi. • Pul muomalasini, kredit munosabatlarini mustaxkamlash maqsadida olib borilgan siyosat.
<i>Kredit siyosati</i>	Moliyaviy siyosatning tarkibiy qismi (yo'nalishi) bo'lib, uning namoyon bo'lishi mamlakatning krediti tizimi orqali amalga oshiriladi. Kredit tizimi ssuda kapitalining faoliyat ko'rsatishini ta'minlaydi. O'z navbatida, ssuda kapitali takror ishlab chiqarish jarayonini amalga oshirishning muhim sharti hisoblanib, aylanma mablag'larni to'ldirish va investitsiyalar uchun mablag'larning qarzga

	olinishini ta'minlaydi. Iqtisodiyotning kredit sektori o'rtacha foyda normasini tenglashtirish uchun ham xizmat qiladi. Iqtisodiyotning kredit sektori o'rtacha foyda normasini tenglashtirish uchun ham xizmat qiladi. Foiz stavkasining darajasi jamiyatdagi iqtisodiy faollikka salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. U asossiz darajada yuqori bo'lsa, quyidagi salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin: • kreditlarning qaytarilmasligi; • ishlab chiqarish sektori va xizmatlar sektorida mahsulotlar narxining o'sishi; • qarzga oluvchilar rentabellik darajasining pasayishi va buning oqibatida soliqqa tortiladigan bazaning qisqarishi; • ishlab chiqarishning qisqarishi; • takror ishlab chiqarish jarayoni subyektlari daromadlarining pasayishi natijasida ichki iste'mol bozorining torayishi. Aksincha, kreditning arzonlashuvi ishlab chiqarishning sog'lomlashuviga, tovarlar massasining ortishiga, tovarlar va xizmatlar bahosining pasayishiga va ana shularning natijasida esa takror ishlab chiqarish jarayoni subyektlari daromadlarining oshishiga, soliqqa tortish bazasining kengayishiga va buning oqibatida budjet daromadlarining ko'payishiga olib keladi.
<i>Baho siyosati</i>	Davlatning baho siyosati monopol tovar va xizmatlar bahosi va tarifining korrektirovka qilinishi (o'zgartirilishi) orqali ifodalanadi. Yer, osti boyliklari, suv havzalari, temiryo'llar, elektr uzatish tarmoqlari, neft va gaz quvurlari davlatning monopol egaligidadir. Bu tarmoqlar tovarlari va xizmatlari bahosining o'sishi (ortishi) milliy xo'jalik barcha boshqa sektorlarida baholarning o'sishiga olib keladi.

	Bu yerda bog‘lanish shunchalik ayonki, hech qanday izohga hojat yo‘q. Shuning uchun ham baho siyosati iqtisodiyotni tartibga solishning muhim omili bo‘lib hisoblanadi.
<i>Investitsion siyosat</i>	Moliyaviy siyosatning tarkibiy qismlaridan (yo‘nalishlaridan) biri bo‘lib, u eng avvalo, mamlakat iqtisodiyotining real sektoriga o‘z va xorijiy investitsiyalarni jalb qilish uchun sharoitlarni yaratish bo‘yicha tadbirlar kompleksidan iborat. Bu siyosat davlat boshqaruvi va xo‘jalik yurituvchi subyektlar moliyasini boshqarishning turli darajalarida amalga oshiriladi. Investitsion siyosatning asosiy vazifasi mamlakat iqtisodiyotiga investorlar tomonidan moliyaviy resurslarni kiritish (joylashtirish), mamlakatdan kapitalning “qochib” ketmasligi va aksincha, mamlakatga xorijiy kapitallar oqimining kirib kelishi uchun sharoitlarni yaratish orqali ifodalanadi.
<i>Ijtimoiy moliyaviy siyosat</i>	Konstitutsiyaga muvofiq mamlakat aholisining huquqlarini moliyaviy jihatdan ta‘minlash bilan bog‘liq. Hozirgi paytda bu siyosat, o‘z navbatida, pensiya siyosati, immigratsion siyosat, aholi ayrim ijtimoiy guruhlariga moliyaviy yordam ko‘rsatish siyosati va boshqa siyosatlarni o‘z ichiga oladi.
<i>Boj siyosati</i>	Moliyaviy siyosatning tarkibiy qismi (yo‘nalishi) sifatida qarash bilan birgalikda uni soliq va baho siyosatlarining ham bir qismi sifatida e‘tiborga olish kerak. Chunki soliqlar va bojlar (boj yig‘imlari) tovar va xizmatlarning bahosiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Bir vaqtning o‘zida boj siyosati mamlakat iqtisodiyotiga ta‘sir ko‘rsatishning o‘ziga xos bo‘lgan usuliga ham egadir. Usulning o‘ziga xosligi shundaki, bu siyosat bir tomondan, mamlakat ichki bozoriga import qilinayotgan tovarlar va

	xizmatlarni kengaytirishi yoki cheklashi, ikkinchi tomondan esa, mamlakatdan tovarlar va xizmatlar eksportini rag'batlantirishi yoki unga to'sqinlik qilishi mumkin.
--	--

3.4. Moliyaviy oqimlar

<i>Moliyaviy resurslar</i>	Iqtisodiyotning unumdor tarmoqlarini moliyalashtirishga ishlatish mumkin bo'lgan kapitalning miqdori va qiymati tushuniladi.
<i>Moliyaviy oqimlar</i>	Resurslarning moliyaviy resurslari ortiqcha bo'lgan iqtisodiy subyektlardan moliyaviy resurslari defitsit bo'lgan iqtisodiy subyektlarga oqib o'tilishiga aytiladi ¹⁶ . Korxonalarining jamg'armalari, daromadlari hamda markazlashtirilgan va markazlashtirilmagan moliyaviy resurslar fondlarini shakllantirish hamda ulardan foydalanish jarayonidagi pul mablag'larining miqdoriy va sifat jihatidan harakatiga moliyaviy oqim deyiladi.
<i>Moliyaviy oqimlarning hajmi</i>	Moliyaviy oqimlarning hajmi ular asosida shakllanishi lozim bo'lgan moliyaviy resurslar fondlarining o'lchamiga bog'liq. Mamlakatning iqtisodiy (moliyaviy) qudrati qancha kuchli bo'lsa, uning o'sishiga xizmat qiluvchi moliyaviy resurslar fondi va moliyaviy oqimlar hajmi shuncha katta (hajmli) bo'ladi.
<i>Moliyaviy oqimlarning sifat jihatdan tavsifnomasi</i>	Moliyaviy oqimlarning sifat jihatdan tavsifnomasi ular shakllantiruvchi moliyaviy resurslar fondining nimaga mo'ljallanganligi bilan bevosita bog'liq. Masalan, solikli moliyaviy oqim bilan korxonaning tushumini shakllantiruvchi moliyaviy oqim sifat jihatidan birbiridan farqlanadi. Shuning uchun ham ularni boshqarish metodlari ham turlichadir.

¹⁶ Malikov T.S., Jalilov Sh.Q. Moliyaviy tizim, zamonaviy talqin. O'quv-uslubiy qo'llanma. –T.: TMI. 2016, -114 b.

Moliyaviy oqim sifat mazmuniga ko'ra:	• budjetli-soliqli moliyaviy oqimlar – barcha darajalardagi budjetlarning mablag'larini shakllantirish va ulardan foydalanish jarayonida vujudga keladi; • tijorat (tijoriy) moliyaviy oqimlari – tadbirkorlik xo'jalik subyektlari tomonidan amalga oshiriladi; • nobudjet moliyaviy oqimlar – notijorat tashkilotlarining fondlarini shakllantiradi.
Moliyaviy oqimlarni boshqarishning funksiyalari quyidagilardan iborat:	• qonunchilik – Oliy Majlisning vakolatida; • nazoratchilik (tartibga soluvchanlik) – Hisob palatasi va mamlakatning boshqa nazorat organlari (Moliya vazirligi, soliq va bojxona qo'mitalari va boshqalar) tomonidan amalga oshiriladi; • boshqaruvchanlik – korxona va korporatsiyalar, banklar, soliq organlari, G'aznachilik apparati va Moliya vazirligining hisob-kitob-kassa va boshqa xizmatlarining vakolatida; • nazorat-kuzatuv – korxonalarning moliyaviy jihatdan kasodga uchraganligi to'g'risidagi ishlarni ko'radigan va bu holda moliyaviy oqimlar ustidan nazoratni amalga oshiruvchi arbitrajlik sudlari tomonidan bajariladi.¹⁷
Investitsiyalar	Investor tomonidan foyda olish maqsadida ijtimoiy soha, tadbirkorlik, ilmiy va boshqa faoliyat turlari obyektlariga tavakkalchiliklar asosida kiritiladigan moddiy va nomoddiy boyliklar hamda ularga bo'lgan huquqlar, shu jumladan intellektual mulk obyektlariga bo'lgan huquqlar.
Investor	Foyda olish maqsadida investitsiya faoliyati obyektlariga o'zining mablag'larini va (yoki) qarz mablag'larini yoxud jalb qilingan boshqa investitsiya resurslarini investitsiya qilishni

¹⁷ Moliya: Darslik. T.S. Malikov, O.O. Olimjonov; / – T.: "Iqtisod-Moliya" 2019. 112-bet.

	amalga oshiruvchi investitsiya faoliyati subyekti.
<i>Investitsiya loyihalarini moliyalashtirish usullari:</i>	• o‘z-o‘zini moliyalashtirish; • aksionerlashtirish; • kreditlashtirish; • budjetdan moliyalashtirish; • lizing orqali moliyalashtirish; • venchurli moliyalashtirish; • loyihaviy moliyalashtirish.
<i>Investitsiya loyihalarini moliyalashtirish manbalari:</i>	• korxonaning o‘z mablag‘lari; • korxonaning qarz mablag‘lari; • jalb qilingan mablag‘lari; • budjet mablag‘lari; • chet el investitsiya va kreditlari; • lizing.

III bob bo‘yicha test va topshiriqlar:

<i>1. Moliya tizimi bu:</i>	A) Moliyaviy munosabatlarning turli bo‘g‘inlari yig‘indisidir B) Moliyaning funksiyalarini shakllantirish bilan bog‘liq munosabatlar majmuyidir C) Moliya subyektlari va moliya siyosatini o‘z ichiga qamrab oluvchi munosabatlar yig‘indisidir D) Moliya subyektlari, moliya siyosati hamda moliya mexanizmini o‘z ichiga qamrab oladigan munosabatlar majmuyidir
<i>2. Moliya tizimining funksiyalari qaysi javobda to‘g‘ri ko‘rsatilgan?</i>	A) Rejalashtirish, nazorat, taqsimlash, rivojlantirish B) Rejalashtirish, tashkillashtirish C) Nazorat, rag‘batlantirish D) Nazorat, taqsimlash, rivojlantirish
<i>3. Moliya tizimining</i>	A) Xo‘jalik yurituvchi subyektlar moliyasi – umumdavlat moliyasi, sug‘urta moliyasi

asosiy bo'g'inlari qaysilardan tashkil topgan?	B) Xo'jalik subyektlari moliyasi C) Umumdavlat moliyasi, sug'urta moliyasi, xonadon moliyasi D) Umumdavlat moliyasi
4. Moliyaviy siyosat:	A) Moliyaviy boshqaruv tizimida eng asosiy bo'g'in hisoblandi B) Markazlashgan va markazlashmagan pul fondlarini taqsimlashga xizmat qiladi C) Davlatning moliyaviy munosabatlar sohasidagi mustaqil faoliyatidir D) Iqtisodiy siyosatga bog'liq siyosat
5. Moliyaviy siyosatning ta'rif qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?	A) Moliyaviy munosabatlarni tartibga solishning shakl va usullari majmuyi B) Vazifalarni yechish uchun kadrlarni tanlash va joy-joyiga qo'yish bilan bog'liq metodlar majmuyi C) Moliyadan foydalanishning metodlari, uni tashkil qilishning amaliy shakllari va metodologik prinsiplarining majmuyi D) Barcha javoblar to'g'ri
6. Moliyaviy siyosatni amalga oshirish prinsiplari qaysilar?	A) Moliyaviy boshqaruvni amalga oshirish B) Moliyaviy muassasalar funksiyalarining umumiyligi C) Quyi organlarning ishtirokida markazdan umumiy boshqarish. D) Barcha javoblar to'g'ri
7. Moliyaviy siyosatning tarkibiy qismlari	A) Pul-kredit siyosati, emissiya siyosati B) Pul siyosati, baho siyosati, investitsiya siyosati C) Boj siyosati, sotsial moliyaviy siyosat D) Budget siyosati, soliq siyosati, kredit siyosati
8. Davlat krediti munosabatlarini tashkil qilishning manbalari nuqtai nazaridan qanday	A) Ichki va tashqi davlat kreditlari B) Bank krediti, tijorat krediti va davlat krediti V) Budgetlararo kredit munosabatlari, mahalliy kredit munosabatlari D) Markaziy bank krediti, tijorat banklari kredit munosabatlari

turlarga tasniflanadi?	
9. Budget siyosati nimalarda o'z ifodasini topadi?	A) Budgetda konsentratsiya qilinadigan (to'planadigan) YAIM hissasini aniqlashda hamda budget defitsitini qoplash yo'llarini aniqlashda B) Mamlakat yuqori va quyi organlarining o'zaro munosabatlarida hamda turli darajadagi budgetlar o'rtasida xarajatlarni taqsimlashda C) Budget xarajatlar qismining tarkibiy tuzilishida hamda davlat qarzini boshqarishda D) Barcha javoblar to'g'ri
10. Soliq siyosatining asosiy vazifalari nimalardan iborat?	A) Soliq yukini kamaytirish B) Soliqlarni unifikatsiya qilish C) Soliq imtiyozlarini joriy etish D) Soliq turlarini kamaytirish
1-topshiriq	Yalpi ichki mahsulot 2021-yilda qariyb 688, 9 trln. so'mga rejalashtirilgan. Davlat budjeti daromadlari esa 147,2 trln. so'mga bajarilishi rejalashtirilgan. Budgetdan tashqari jamg'armalarning umumiy daromadlari 26,2 trln. so'mga rejalashtirilgan (Pensiya jamg'armasi, Bandlik jamg'armasi va boshqalar). Berilgan ma'lumotlar asosida iqtisodiyotdagi fiskal yuk va sof soliq yukini hisoblang.
2-topshiriq	1. O'zbekistonning moliya tizimining yaxlitligi qanday ta'minlanadi? 2. Moliya tizimining barcha sohalari va bo'g'inlarining o'zaro ta'sir chizmasini tavsiflang. 3. Moliya subyektlari o'rtasidagi munosabatlarni, bajarilgan funksiyalarni belgilang.
Bahs-munozara va nazorat savollari:	1. Moliyaviy tizim deb nimaga aytiladi? 2. Bozor munosabatlariga o'tish davrida moliyaviy munosabatlarning qaysi sohalari va aloqalari eng katta rivojlanishga ega bo'ldi?

	3. Moliyaviy siyosat deganda nimani tushunasiz? 4. Moliyaviy siyosat tarkibiga nimalar kiradi? 5. Moliyaviy siyosatni shakllantirishga ilmiy yondashuv qanday? 6. Moliyaviy oqim deganda nimani tushunasiz? 7. Moliyaviy oqimlarning hajmi nimalarga bog'liq? 8. Moliyaviy oqimlarning qanday shakllari mavjud?
--	---

IV BOB. DAVLAT VA NODAVLAT MOLIYAVIY MUASSASALAR

Reja:	4.1. Davlatning moliyaviy salohiyati va uning xo‘jalik yurituvchi subyektlar moliyasi bilan o‘zaro bog‘liqligi. 4.2. Xo‘jalik yurituvchi subyektlar moliyasi. 4.3. Nodavlat moliya muassasalari. IV bob bo‘yicha test va topshiriqlar.
Tayanch iboralar:	<i>Davlat moliyaviy muassasalar, nodavlat moliyaviy fondlar, moliyaviy salohiyat, xo‘jalik yurituvchi subyektlar moliyasi, nodavlat moliya muassasalari</i>

4.1. Davlat moliyaviy muassasalari va ularning funksiyalari

<i>Davlat moliyaviy muassasalari</i>	Bu iqtisodiy aloqalar majmuyi bo‘lib, bunda davlat o‘z organlarini saqlab turishi va o‘ziga xos funksiyalarini bajarishi uchun zarur bo‘lgan pul fondlarini shakllantirishi va mablag‘larni taqsimlash tizimi.
<i>Moliya vazirligi hamda uning bo‘linmalari faoliyatining ustuvor vazifalari hamda yo‘nalishlari:</i>	• iqtisodiy o‘rishning barqaror yuqori sur‘atlarini, iqtisodiyot va ijtimoiy sohaning moliyaviy mutanosibligini ta‘minlashda, davlatning ijtimoiy majburiyatlarini to‘liq va o‘z vaqtida bajarishda, yirik investitsiya loyihalarini moliyalashtirish va mamlakatning mudofaa qobiliyatini mustahkamlashda moliya organlarining rolini oshirishga yo‘naltirilgan yagona davlat soliq-budjet siyosatini amalga oshirish; • iqtisodiyot va aholiga soliq yukini kamaytirish, ishlab chiqarish samaradorligini ta‘minlash, mineral-xomashyo, yer-suv hamda boshqa resurslar va uskunalardan oqilona foydalanishda soliq hamda boshqa majburiy to‘lovlarning rag‘batlantiruvchi rolini kuchay-

	tirish yo‘li bilan soliq tizimini izchil takomillashtirib borish, soliq ma‘muriyatchiligi samaradorligini oshirish, soliqlar hamda boshqa majburiy to‘lovlarni hisoblash va to‘lash tartibini soddalashtirish, shuningdek, soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlarning to‘liq yig‘ilishini ta‘minlash maqsadida ularning stavkalarini optimallashtirish; • budjetlararo munosabatlarni tubdan takomillashtirish, Qoraqalpog‘iston Respublikasi budjeti, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy budjetlarining daromad bazasini barcha choralar bilan kengaytirish, viloyatlar va tumanlarni subvensiyadan chiqarib, ularning mutanosibligi va o‘zini o‘zi qoplay olishini ta‘minlash, hududlar hokimliklari bilan birgalikda Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar hamda Toshkent shahrini kompleks va intensiv rivojlantirish asosida Davlat budjetiga qo‘shimcha manbalar jalb etish yuzasidan tizimli ishlarni amalga oshirish, tabiiy va iqtisodiy salohiyatdan yanada to‘liq va samarali foydalanish, hududlar iqtisodiyotini modernizatsiyalash va diversifikatsiyalash va boshqalar.¹⁸
<i>Davlatning moliyaviy salohiyati</i>	Respublika va mahalliy budjetlar, davlat nobudjet fondlari budjetlari; davlat kreditlashtirish resurslari; davlat (unitar) XYUSlari va davlatning ishtirokidagi XYUSlar moliyasi. 2020-2024-yillarda O‘zbekiston Respublikasining davlat moliyasini boshqarish tizimini takomillashtirish masalalari 11-ildavda berilgan.

¹⁸ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 18-martdagi “Moliya organlari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-2847 sonli Qaroridan fragmentlar.

<i>Davlatning moliyaviy salohiyati tarkibiga</i>	Asosiy fondlar, tugallanmagan ishlab chiqarish, moddiy aylanma mablagʻlar, uy-roʻzgʻor mulklari, nomoddiy aktivlar qiymati – inson kapitali kiradigan moddiy kapital koʻrinishidagi milliy boylik hajmi (oʻlchami)ni kiritish mumkin.
<i>Xususiy xoʻjalik yurituvchi subyektlar moliyaviy salohiyati</i>	Aylanma aktivlar hamda aylanmadan tashqari aktivlar nomoddiy aktivlar, asosiy vositalar, tugallanmagan ishlab chiqarish, moddiy boyliklarga daromadli qoʻyilmalar, uzoq muddatli moliyaviy qoʻyilmalar, aylanmadan tashqaridagi boshqa aktivlardan iborat. Shuningdek, aylanma aktivlarning tarkibiga zaxiralar, debitorlik qarzlari, qisqa muddatli moliyaviy qoʻyilmalar, pul mablagʻlari va boshqa aylanma aktivlar kiradi. Bir xil moliyaviy-iqtisodiy qudratga ega boʻlgan xoʻjalik yurituvchi subyektlar bir-biridan tubdan farq qiluvchi moliyaviy natijalarga erishishi mumkin.
<i>Bank-kredit tizimining moliyaviy salohiyati</i>	Kredit resurslariga boʻlgan iqtisodiyotning ehtiyojlarini qondirish boʻyicha kredit tashkilotlari aktivlari va real imkoniyatlarining yigʻindisi. Juda koʻpchilik mamlakatlarning bank-kredit tizimi hozirgi paytda kengaytirilgan takror ishlab chiqarish jarayonini kredit resurslari bilan taʼminlash imkoniyatiga ega emas.
<i>Eksport faoliyatini moliyaviy qoʻllab-quvvatlashni</i>	Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 21-oktabrdagi “Eksport faoliyatini moliyaviy qoʻllab-quvvatlashni yanada kengaytirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi PF-6091-son Farmoniga muvofiq 2022-yil 1-yanvarga qadar Tadbirkorlik faoliyatini qoʻllab-quvvatlash davlat jamgʻarmasi eksport qiluvchilarga, shu jumladan asosiy faoliyat turi savdo-vositachilik boʻlgan eksport qiluvchilarga:

	a) eksportoldi moliyalashtirish, shu jumladan aylanma mablag‘lar uchun ajratiladigan kreditlar bo‘yicha tijorat banki tomonidan belgilangan kredit foiz stavkasi va miqdoridan qat’i nazar: • milliy valutadagi kreditlar bo‘yicha foiz xarajatlarining 50 foizigacha, biroq 10 foiz banddan ko‘p bo‘lmagan miqdorda; • chet el valutasidagi kreditlar bo‘yicha foiz xarajatlarining 50 foizigacha, biroq 5 foiz banddan ko‘p bo‘lmagan miqdorda kompensatsiyalar taqdim etadi; b) tijorat banklarining eksportoldi moliyalashtirish, shu jumladan aylanma mablag‘lari uchun beriladigan kreditlari bo‘yicha kredit summasining 50 foizigacha, biroq 8 milliard so‘mdan oshmagan miqdorda kafillik beradi. Eksportoldi moliyalashtirishni amalga oshirish jarayoni 12-ilovada berilgan.
<i>Sug‘urta fondlarining moliyaviy salohiyati</i>	Salohiyat tadbirkorlik risklarini pasaytiradigan va jamg‘armalar hamda investitsiyalar o‘rishini ta‘minlaydigan pul sug‘urta resurslarini shakllantirish bo‘yicha sug‘urtaviy moliyaviy-iqtisodiy imkoniyatlar yig‘indisining amalga oshirilishi orqali namoyon bo‘ladi.
<i>Uy xo‘jaliklarining moliyaviy salohiyati</i>	Bu salohiyat ularning jami daromadlari, soliq, renta va foiz to‘lovlari, investitsion talabning o‘rishiga iste‘mol va jamg‘arishning ta‘siri orqali ifodalanadi.
<i>Moliyaviy salohiyat va davlat moliyaviy resurslari o‘rishiga</i>	• ko‘p darajali budjet tizimi va nobudjet fondlar faoliyatidagi qayta taqsimlash jarayonlarini takomillashtirish; • budjet-soliq sohasidagi daromadlarni qayta taqsimlashning samaradorligini oshirish; • bank-kredit sektori orqali pul resurslarining qayta taqsimlanishini optimallashtirish;

	• yangi samarali iqtisodiyotni – intellektual infrastrukturaning yuqori sur'atlarda rivojlanishi farqlanuvchi belgisi bo'lgan bilimlar iqtisodiyotini shakllantiradigan xo'jalik yurituvchi subyektlarning ildam rivojlanishi; • xo'jalik yurituvchi subyektlar moliyaviy salohiyatining darajasi ularning samarali investitsion-tadbirkorlik faolligiga bog'liq.
Aktivlar	Tashkilot tomonidan boshqariladigan va kelgusida iqtisodiy manfaat yoki foydali potensial keltirishi kutilayotgan resurslar.

4.2. Xo'jalik yurituvchi subyektlar moliyasi

<i>Xo'jalik yurituvchi subyektlarning faoliyatida sifat</i>	O'zgarishlarni amalga oshirmasdan turib bozor iqtisodiyotini rivojlantirish mumkin emas. Ularni isloh qilish jarayonining mazmuni bozor munosabatlari rivojlanishining qonuniyatlaridan kelib chiqadiki, ularda birlamchi bo'g'in xo'jalik yurituvchi subyektlarga alohida o'rin berilishi kerak. Ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik jihatdan yangilash, ishlab chiqarish, transport-kommunikatsiya va ijtimoiy infratuzilma loyihalarini amalga oshirishga qaratilgan faol investitsiya siyosatini olib borish, ishlab chiqarishni mahalliyashtirishni rag'batlantirish siyosatini davom ettirish hamda, eng avvalo, iste'mol tovarlar va butlovchi buyumlar importining o'rnini bosish, tarmoqlararo sanoat kooperatsiyasini kengaytirish chora-tadbirlarni ishga solish ko'zda tutilgan.
<i>Bozor iqtisodiyoti sharoitida</i>	Xaridor va sotuvchi sifatida maydonga chiqib, tovarlar va xizmatlar bozorida o'zgaruvchan

<i>xo‘jalik yurituvchi subyektlar</i>	talab va taklif asosida raqobat muhitida aniq- lanadigan baho orqali o‘zaro ta’sir (aloqa)da bo‘ladi.
<i>Xo‘jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy resurslari</i>	• ular tomonidan olinadigan pul daromadlari va ishlab chiqarish resurslari; • iqtisodiy doiraviy aylanishi samaradorligining o‘rishiga xizmat qiladigan; • kengaytirilgan takror ishlab chiqarishni moliyalashtirish jarayonini amalga oshirishga yordam beradigan va ularning ixtiyorida bo‘lgan qarz mablag‘lar asosida tashkil etiladi.
<i>Hozirgi vaqtda kapital qo‘yilmalarni moliyalashtirish</i>	Xo‘jalik yurituvchi subyektlar o‘z mablag‘larining (sof foyda va amortizatsiya) salmog‘i muhim ahamiyatga ega. Bunda amortizatsiya ajratmalarini shakllantirish va ulardan samarali foydalanish alohida o‘rin tutadi. Yalpi ichki mahsulot va milliy daromadni qayta (ikkilamchi) taqsimlash davlat va xo‘jalik yurituvchi subyektlar o‘rtasidagi moliyaviy munosabatlar doirasida sodir bo‘ladi. Ana shu darajada xo‘jalik yurituvchi subyektlar va aholining birlamchi daromadlari bir qismini to‘g‘ri (bevosita) va egri (bilvosita) solikli undirish yo‘li bilan va shuningdek, davlat kreditlashtirishi hisobidan mamlakatning davlat moliyasi shakllanadi.

<i>Xo‘jalik yurituvchi subyektlar pul resurslarini, uy xo‘jaliklari daromadlarini ikkilamchi qayta taqsimlash</i>	Bank-kredit sohasi va sug‘urta tizimi orqali ham amalga oshiriladi. Bular: • depozitli, vekselli, pulli va banklarning boshqa jamg‘arma operatsiyalari; • ular tomonidan yuridik shaxslar va aholiga uzoq, o‘rta va qisqa muddatli kreditlar va ssudalar berish; • turli risklarni sug‘urta qilish shakllarida sodir bo‘ladi.
--	--

4.3. Nodavlat moliya muassasalari va ularning funksiyalari

<i>Notijorat tashkilotlari moliyasi</i>	Notijorat tashkilotlari yuridik shaxs bo‘lib, foyda olish ularning asosiy maqsadi emas va ularda olingan foyda ishtirokchilar o‘rtasida taqsimlanmaydi. Ularning qatoriga ijtimoiy, xayr-ehson, madaniy, ma’rifiy, ilmiy, boshqaruv, sog‘liqni muhofaza qilish, jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish, fuqarolar va tashkilotlarning qonuniy manfaatlarini himoya qilish, qarama-qarshiliklar va ziddiyatlarni yechish, yuridik xizmatlar ko‘rsatish va shunga o‘xshash boshqa maqsadlarga erishish uchun tashkil etilgan tashkilotlar kiradi.
<i>Notijorat tashkilotlari faoliyatining moliyaviy manbalari</i>	• budjet mablag‘lari; • tijorat faoliyati: • tovar, ish va xizmatlarni sotishdan olingan tushum; • aksiyalar, obligatsiyalar, boshqa qimmatli qog‘ozlar va omonatlar bo‘yicha olinadigan daromadlar; • notijorat tashkilotning mulkidan, notijorat tashkilotlarining yordami asosida tuzilgan xo‘jalik jamiyatlarining faoliyatidan olinadigan daromadlar; • tijorat tuzilmalari va xususiy shaxslarning homiylik yordamlari; • ta’rischilardan doimiy ravishda va bir vaqtning o‘zida tushib turishi mumkin bo‘lgan tushumlar; • qonun bilan taqiqlanmagan boshqa tushilmalar (masalan, ko‘ngillilarning mehnat sarflari, resurslarni jalb qilish bo‘yicha o‘tkazilgan tadbirlar (lotereyalar, auksionlar, ko‘ngilxushlik, madaniy, sport va boshqa ommaviy tadbirlardan)dan kelgan tushumlar.¹⁹

¹⁹ Moliya: Darslik. T.S. Malikov, O.O. Olimjonov; / – T.: “Iqtisod-Moliya” 2019. 96-97-betlar.

<i>Xalqaro nodavlat tashkilotlari</i>	Davlatlararo bitimlar doirasidagi ko‘plab nodavlat (<i>IAIS, MIGA, IASC</i>) tashkilotlar moliyaviy monitoring, hisob-kitoblarni tashkil etish, moliyaviy hisobot, kliring va depozitariy faoliyati sohasida muvofiqlashtirish va nazorat qilish funksiyalari berilgan.
<i>Xalqaro sug‘urta nazoratchilari assotsiatsiyasi (IAIS - International Association of Insurance Supervisors IAIS)</i>	Bu dunyoning deyarli barcha mamlakatlaridan sug‘urta faoliyatini nazorat qilish va tartibga solish bo‘yicha milliy organlarni birlashtirgan xalqaro tashkilot.
<i>Ko‘p tomonlama investitsiyalar ni kafolatlash agentligi (MIGA - Multilateral Investment Guarantee Agency)</i>	Birlashgan Millatlar Tashkilotining avtonom xalqaro institutlardan biri. Kafolatlarni taqdim etishda kam daromadli mamlakatlarga, siyosiy xavfga ega bo‘lgan yoki mojarolar ta’siriga duchor bo‘lgan mamlakatlarga, ekologik va ijtimoiy ahamiyatga ega loyihalarga, infratuzilmani rivojlantirishga qo‘yiladigan investitsiyalarga ustunlik beriladi.
<i>Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari qo‘mitasi (IASC - International Accounting Standards Committee)</i>	Bu butun dunyo bo‘ylab moliyaviy hisobot jarayonida korxonalar va boshqa tashkilotlar tomonidan qo‘llaniladigan buxgalteriya tamoyillari izchilligiga erishish uchun yaratilgan, mustaqil notijorat tashkiloti.

IV bob bo'yicha test va topshiriqlar:

1. Moliya tizimining asosiy bo'g'inlari qaysilardan tashkil topgan?	A) Xo'jalik yurituvchi subyektlar moliyasi, umumdavlat moliyasi, sug'urta moliyasi B) Xo'jalik subyektlari moliyasi C) umumdavlat moliyasi, sug'urta moliyasi, xonadon moliyasi D) umumdavlat moliyasi
2. Moliyaviy boshqaruvning shakllari quyidagilardan qaysi biri?	A) Moliyaviy rejalashtirish B) Bashoratlash va dasturlashtirish C) Moliyaviy nazorat D) Tashkillashtirish
3. Moliyaviy boshqaruvning umumiy boshqaruv organi qaysi?	A) Prezident devoni B) Vazirlar mahkamasi C) Oliy Majlis D) Markaziy bank
4. Umumdavlat moliyasining tarkibi:	A) Davlat budjeti, davlat xo'jalik yurituvchi subyektlari moliyasi, budget tashkiloti fondi, fond bozori B) Budget tashkiloti fondi, davlat krediti C) Davlat budjeti D) Davlat xo'jalik yurituvchi subyektlari moliyasi
5. Xo'jalik yurituvchi subyektlar va tashkilotlar moliyasi – bu	A) Xo'jalikning pul fondlarini shakllantirish va ulardan foydalanishdagi pul munosabatlari yig'indisi B) Xo'jalikning ish haqi va sug'urta fondlarini shakllantirish va ularni ishlatishdagi pulli munosabatlar C) Xo'jaliklar va davlat moliya organlari o'rtasidagi moliyaviy munosabatlar D) Hamma javoblar to'g'ri
6. Xo'jalik yurituvchi	A) Taqsimlash va qayta taqsimlash B) Taqsimlash va nazorat

subyektlar moliyasi qanday funksiyalarga ega?	C) Tartibga solish va nazorat D) Taqsimlash va ijtimoiy funktsiya
7. Faoliyat yuritish maqsadiga ko'ra xo'jalik subyektlari qanday turlarga bo'linadi?	A) Budjetdan moliyalashtiriladigan va o'z-o'zini moliyalashtiradigan xo'jalik yurituvchi subyektlarga B) Ochiq turdagi va yopiq turdagi C) Tijorat va notijorat asosida faoliyat yuritadigan D) Davlat va xususiy xo'jalik yurituvchi subyektlar
8. Tijorat xo'jalik yurituvchi subyektlari va tashkilotlari moliyasi	A) O'zlarining ixtiyoriga ko'ra foydadan foydalanadilar B) Real ravishda mustaqillikka ega C) Investitsiyalashtirish uchun zarur moliyaviy mablag'larni qidirib topadilar D) Barcha javoblar to'g'ri
9. Notijorat tashkilotlari faoliyatining moliyaviy manbalarini ko'rsating	A) Budjetdan ajratmalar B) Tashkilotning foydasi C) Ta'sisчилardan tushumlar D) Tijorat faoliyatidan olinadigan daromadlar
10. Notijorat asosida xo'jalik yuritishning asosiy xususiyatlari nimalardan iborat?	A) Bozor xo'jaligining iqtisodiy samaradorligiga va faoliyatning sotsial samaradorligini birgalikda qo'shib olib borish B) Faoliyatning foyda olishga emas, ma'lum bir missiyaga erishishga yo'naltirilganligi C) Qilingan maqsadlarga erishish uchun olingan foydadan vosita sifatida foydalanish D) Barcha javoblar to'g'ri.
1-topshiriq	Iqtisodiyotga davlat xarajatlari 5000 pul. birlik, soliqlar 7000 pul birlikda kelib tushdi. Aholiga transfertlar o'tkazmalar 1100 pul birlikni tashkil qilmoqda. Davlat qarzi 9000 pul birlikni tashkil

	etib, unga davlat har yili 10%ni to'laydi. Davlat budjetining holatini aniqlang.
2-topshiriq	O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-2020-yillar davomida Oliy Majlisiga yuborgan murojaatnomasini o'rganing va ushbu davrda davlatning moliyaviy siyosati qanday o'zgarganligi to'g'risida xulosa chiqaring.
Baxs- munozara va nazorat savollari:	1. Davlatning moliyaviy salohiyati tarkibiga nimalar kiradi? 2. Xo'jalik yurituvchi subyektlar moliyasini tushuntiring. 3. Xo'jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy resurslariga nimalar kiradi? 4. Nodavlat moliya muassasalarini izohlab bering. 5. Notijorat tashkilot mulkini shakllantirish manbalarini sanab o'ting.

V BOB. MOLIYAVIY YANGILIKLAR VA MOLIYAVIY BOZORLAR

Reja:	5.1. Moliyaviy vositachilarning eng umumiy tarkibi. 5.2. Banklarning asosiy funksiyalari. 5.3. Moliyaviy texnologiyalar. V bob bo'yicha test va topshiriqlar.
Tayanch iboralar:	<i>Moliya bozorlari, moliyaviy institutlar, moliyaviy investitsiyalar, moliyaviy texnologiyalar, bank funksiyalari, bank operatsiyalari, moliyaviy jamg'armalar</i>

5.1. Moliyaviy vositachilarning eng umumiy tarkibi

<i>Moliyaviy bozor</i>	Qisqa, o'rta va uzoq muddatli kreditlar hamda fond qimmatlari, ya'ni aksiyalar obligatsiyalar va qimmatli qog'ozlarning boshqa ko'rinishlari bozori. Birlamchi moliyaviy bozorda yangi qimmatli qog'ozlar chiqariladi, ikkilamchi moliyaviy bozorda esa, oldin chiqarilgan qimmatli qog'ozlarning qayta sotilishi sodir etiladi.²⁰ Moliyaviy bozordan jalb qilinadigan resurslar aksiya, obligatsiya va boshqa qimmatli qog'ozlarning emissiyasi va sotilishi natijasida va shuningdek, kreditlar hisobidan shakllanadi.
<i>Moliya institutlari</i>	Bu moliyaviy va tijorat operatsiyalari amalga oshiriladigan muassasalar bo'lib, ularning asosiy vazifasi xo'jalik yurituvchi subyektlar o'rtasida vakolatli vositachilikni o'rnatish va moliyaviy vositalarning (shu jumladan pul, qimmatli qog'ozlar, moliyaviy aktivlarni) eng samarali harakatlanishi uchun sharoit yaratishdir.²¹ Moliya institutlari har qanday davlat moliya tizimining va global moliya tizimining ajralmas

²⁰Moliya: Darslik. T.S. Malikov, O.O. Olimjonov; / – T.: "Iqtisod-Moliya" 2019. 766-bet

²¹ <https://discovered.com.ua/glossary/finansovye-instituty>

	qismidir. Moliya institutlarining faoliyati har bir alohida davlatning moliyaviy qonunchiligi bilan, shuningdek, tashkilot maqomidan kelib chiqadigan holatlarda – ko‘p tomonlama davlatlararo shartnomalar bilan tartibga solinadi.
<i>Moliya institutlarining jami ikki guruhga bo‘linadi:</i>	1-guruh – bu, qoida tariqasida, davlat va xalqaro institutlar bo‘lib, tarkibi va vazifalari taqsimoti moliya qonunchiligi yoki davlatlararo shartnomalar bilan belgilanadi. Ular davlatning eng muhim moliyaviy funksiyalarini bajaradilar, zarur davlatlararo shartnoma tuzgan davlatlar yoki davlatlar hamjamiyati nomidan, moliyaviy qonunchilikdan kelib chiqadigan moliyaviy vositachilar faoliyatining qoidalarini, shuningdek davlatlararo moliyaviy munosabatlarning ayrim jihatlarini o‘rnatadilar va nazorat qiladilar. Rivojlangan mamlakatlarda ular davlat (masalan) markaziy (milliy) bank, moliya vazirligi yoki g‘aznachilik vazirligi, qimmatli qog‘ozlar bozori va sug‘urta bozorini tartibga soluvchi tashkilotlar va boshqalar tomonidan namoyish etiladi. Taniqli xalqaro moliya institutlariga quyidagilar kiradi: Xalqaro valuta fondi, Jahon banki, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki. 2-guruhga banklar, moliya kompaniyalari, sug‘urta kompaniyalari, nodavlat pensiya jamg‘armalari va boshqa muassasalar kiradi.
<i>Davlat krediti</i>	Moliyaviy bozorda qarz oluvchi sifatida maydonga chiqib, davlat qarziy mablag‘larga bo‘lgan talabni oshiradi va buning hisobidan kredit baholarining ortishiga o‘z ta‘sirini ko‘rsatadi. Davlatning talabi qancha yuqori bo‘lsa, boshqa sharoitlar teng bo‘lgan taqdirda, ssuda foizining darajasi shuncha yuqori bo‘ladi va tadbirkorlar uchun kredit shunchaga qimmatlashadi. Qarz mablag‘larining qimmatligi ishlab chiqarish

	sohasida tadbirkorlar investitsiyalarining qisqarishiga majbur qiladi va bir vaqtning o'zida u davlat qimmatli qog'ozlarini sotib olish ko'rinishidagi jamg'armalarni rag'batlantiradi.
<i>Moliyaviy investitsiyalar</i>	Aksiyalar, korporativ, infratuzilmaviy va davlat obligatsiyalariga, shuningdek qimmatli qog'ozlarning boshqa turlariga kiritiladigan investitsiyalar moliyaviy investitsiyalar jumlasiga kiradi.
<i>Sug'urta tushunchasi</i>	Sug'urta deganda yuridik yoki jismoniy shaxslar to'laydigan sug'urta mukofotlaridan shuningdek, sug'urtalovchining boshqa mablag'laridan shakllantiriladigan pul fondlari hisobidan muayyan voqea (sug'urta hodisasi) yuz berganda ushbu shaxslarga sug'urta shartnomasiga muvofiq sug'urta tovonini (sug'urta pulini) to'lash yo'li bilan ularning manfaatlarini himoya qilish tushuniladi.
<i>Sug'urta xizmati</i>	Sug'urta xizmatlarining taklif etilishi yetarli darajada ixtisoslashgan va moliyaviy barqaror, ehtimoldagi sug'urtalanuvchilarning talablarini qondirishga layoqatli sug'urta tashkilotlarining mavjud bo'lishi orqali ta'minlanadi. Investorlarning sug'urta tashkilotiga qiziqishi, sug'urta tariflarini hisoblab chiqish uchun zarur statistik va axborot bazasining mavjudligi, moliya bozorining sug'urta tashkilotlarining investitsiyalarining qaytarilishini va daromadlilikini kafolatlaydigan darajada samarali faoliyat ko'rsatishi, shuningdek, sug'urta tashkilotlarida malakali menejerlarning va sug'urta xizmati anderryatingi bo'yicha mutaxassislarning mavjudligi sug'urta bozorini shakllantirishning muhim omili bo'lib hisoblanadi. ²²

²² Moliya: Darslik. T.S. Malikov, O.O. Olimjonov; / – T.: "Iqtisod-Moliya" 2019. 609-bet

5.2. Banklarning asosiy funksiyalari

Bank tushunchasi	Bu moliyaning maxsus faoliyat sohasi bo‘lib, moliya bozori orqali pul resurslarini jamlab, ularni iqtisodiyotning turli samarali subyektlariga manfaatli taqsimlaydigan alohida moliyaviy institut hisoblanadi. Bank tizimining iqtisodiyotdagi o‘rni 13-ildavda berilgan. • yuridik nuqtai nazaridan bank –hisobvaraqlarini ochish va yuritish, to‘lovlarni amalga oshirish, omonatlarga (depozitlarga) pul mablag‘larini jalb etish, o‘z nomidan kreditlar berish bo‘yicha bank faoliyati sifatida aniqlangan operatsiyalar majmuyini amalga oshiruvchi tijorat tashkiloti bo‘lgan yuridik shaxs²³. Tijorat banklari faoliyatining asosiy ko‘rsatkichlari to‘g‘risida 2020-yil 1-oktabr holatiga ma’lumotlar 14-ildavda berilgan.
Bank faoliyati	Yuridik va jismoniy shaxslarning vaqtincha bo‘sh pul mablag‘larini bir joyga to‘plovchi va uzluksiz aylanib turushini ta’minlovchi, korxonalarga va umuman pulga muhtojlarga kredit, ssuda beruvchi, tomonlar o‘rtasida to‘lov va boshqa hisob-kitob ishlarida vositachilik qiluvchi, oltin va chet el valutasini bilan bog‘liq operatsiyalarni bajaruvchi kredit-moliya muassasi. Bank pul qo‘yuvchilarga ma’lum foiz to‘lab, qarz olganlardan yuqoriroq foiz stavkasini undiradi va ana shu foizlar o‘rtasidagi farq bank foydasi hisoblanadi.
Bank moliyaviy operatsiyalari:	• pul mablag‘larini omonatlarga (depozitlarga) jalb etish;

²³ O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 5-noyabrdagi “Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida (yangi tahriri)”gi O‘RQ-580-son Qonuni

	• to'lovlarni amalga oshirish, shu jumladan bank hisobvaraqlarini ochmasdan amalga oshirish; • jismoniy va yuridik shaxslarning bank hisobvaraqlarini, shu jumladan banklarning vakillik hisobvaraqlarini ochish hamda yuritish; • kreditlarni qaytarilishi, foizlilik va muddatlilik sharti bilan o'z nomidan o'zining mablag'lari hamda jalb etilgan mablag'lar hisobidan berish; • chet el valutasini bilan naqd va naqdsiz shakllardagi operatsiyalar; • jismoniy yoki yuridik shaxs bilan tuzilgan shartnoma bo'yicha mol-mulkni ishonchli boshqarish; • inkassatsiya va kassa xizmatlarini ko'rsatish; • uchinchi shaxslar nomidan ularning majburiyatlari bajarilishini nazarda tutuvchi kafolatlar berish va boshqa majburiyatlarni qabul qilish; • uchinchi shaxslardan pul shaklidagi majburiyatlarning bajarilishini talab qilish huquqini olish (faktoring); • qimmatli qog'ozlarni chiqarish, xarid qilish, sotish, ularning hisobini yuritish va ularni saqlash, mijoz bilan tuzilgan shartnomaga binoan qimmatli qog'ozlarni boshqarish, ular bilan boshqa operatsiyalarni bajarish; • qimmatbaho metallardan yasalgan tangalarni sotib olish va sotish; • lizing berish; • qonun hujjatlarida nazarda tutilgan shakllarda qarzlar berish; • moliyaviy operatsiyalar bilan bog'liq maslahat xizmatlari ko'rsatish; • aktivlar majmuyini (portfelini) boshqarish;
--	--

	• elektron pullarni chiqarish, ulardan foydalanish va to‘lash; • bank kartalarini berish va to‘lovlarga ishlov berish, bank kartalariga boshqa tashkilotlar, jumladan boshqa moliya institutlari bilan birgalikda xizmat ko‘rsatish va boshqalar. Bank tizimining taqqoslama ko‘rsatkichlari hamda Tijorat banklari kredit qo‘yilmalarining tarmoqlar bo‘yicha ulushi to‘g‘risida ma’lumot 15-16-ilovalarda berilgan.
Markaziy bank	Kredit tizimining bosh banki bo‘lib, mamlakatda pul-kredit siyosatini, emissiya jarayonlarini olib boradi.
Markaziy bank faoliyatining strategik maqsadli yo‘nalishlari:	• narxlar barqarorligi; • bank tizimi barqarorligi va rivojlanishi; • to‘lov tizimi barqarorligi va rivojlanishi.
Markaziy bank asosiy funksiyalari:	• banknotlar (naqd pullar) emissiyasi; • davlatning oltin valuta-zaxiralarini saqlash; • pul-kredit siyosati instrumentlari yordamida iqtisodiyotni muvofiqlashtirish; • kredit institutlari faoliyatini muvofiqlashtirish; • davlat banki sifatida faoliyat ko‘rsatish; • to‘lov-hisob munosabatlarini tashkil qilishni belgilab berish; • valuta kursini muvofiqlashtirish.
Moliyaviy xizmatlar ommabopligini oshirish:	• banklarning yangi, shu jumladan “raqamli banking” tamoyillariga asoslangan biznes-modellarini joriy qilish; • bank xizmatlari ko‘rsatishning xalqaro sifat standartlarini qo‘llash; • banklarning operatsion va kapital xarajatlarini optimallashtirish va boshqalar²⁴

²⁴ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-maydagi “2020–2025-yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-5992-sonli Farmonidan fragmentlar

5.3. Moliyaviy texnologiyalar

<i>Moliyaviy texnologiyalar</i>	Bu internet tarmog'ida moliyaviy operatsiya samaradorligini oshirishga asoslanadigan texnologiyalardir. Bu texnologiyalar ichiga mobil ilovalardan tortib, kriptovalutagacha bo'lgan turli qarorlar yechimini qamrab oladi. Moliyaviy xizmatlar va kompaniyalarga biznesning moliyaviy tomonlarini boshqarishda yordam beradigan texnologiyalar. Bunga quyidagilar kiradi: dasturiy ta'minot, dasturlar, jaryonlar va biznes modellar. Shuningdek, kompaniyalar yangi moliyaviy texnologiyalar va mijozlarning ko'ngli va mablag'lari uchun an'anaviy moliya institutlari bilan raqobatlashadigan yechimlardan foydalanadigan soha deb ataladi. Ko'pincha bu texnologik startaplar va o'z xizmatlarini yaxshilash uchun moliya texnologiyalari vositalaridan foydalanadigan kompaniyalar.
<i>Moliyaviy texnologiyalar ishtirokchilari</i>	Davlat va korporativ moliya tizimi, moliya bozorlari va moliya vositachilik operatsiyalari bilan shug'ullanuvchi institutlar, turli mulk shakliga tegishli tarmoqlar, sohalarning xo'jalik yurituvchi subyektlari moliyaviy xizmati tizimi, moliya, kredit va sug'urta muassasasalari, moliyaviy bozor professional ishtirokchilari, davlat va mahalliy hokimiyat organlari, ilmiy tadqiqot institutlari moliyaviy texnologiyalar tahlil xizmatlarini qamrab oladi.
<i>Raqamli banking</i>	Bu bank va uning mijozlari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning yangi paradigmasi bo'lib, iste'molchilar va tijorat mijozlari uchun raqamli, axborot va texnologik strategiyalar sohasida

	moliyaviy xizmatlar ko'rsatish sohasidagi yangiliklarni qamrab oladi. Birinchi marta ushbu konsepsiya haqida AQSHda 1994-yilda Microsoft Moneyga o'rnatilgan Internet-banking texnologiyasi amalga oshirilgandan keyin gapirishgan. Bugungi kunda, raqamli bank hisoboti tomonidan olib borilgan tadqiqotlar natijalariga ko'ra, dunyodagi moliya institutlarining 70 foizdan ko'prog'i raqamli bankni uchta strategik ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida ko'rmoqda.²⁵
<i>Mobil to'lovlar</i>	Serverlar yaratilishi orqali pullarni ayriboshlash imkoniyatini beradi va internet tarmog'ida yoki mobil qurilmalarda to'lovlarni amalga oshiriladi. O'zbekiston Respublikasida internet va mobil banking, mobil ilovalar va hisobvaraqlarni onlayn ochish bo'yicha yagona platforma yaratish va amaliyotga joriy etish choralari ko'rilmoqda.²⁶
<i>Kriptovaluta</i>	Bu raqamli valutaning bir turi, markazlashtirilmagan to'lov tizimi tomonidan ta'minlanadi va uni hisobi (ichki yoki tashqi ma'muriyati yoki unga o'xshash tizimi mavjud emas), to'liq avtomatik rejimda ishlaydi. O'z-o'zidan, kriptovalutasida hech qanday maxsus material yoki elektron shakl mavjud emas. Bu faqat hisob birliklari ma'lumotlarining miqdorini ko'rsatadigan raqam bo'lib, bunda ma'lumotlar uzatish protokolining ma'lumot paketining tegishli holatida qayd etilgan va ko'pincha shifrlanmagan, masalan, tranzaksiyalar haqidagi barcha boshqa ma'lumotlar manzillari aks ettiriladi.

²⁵ Галкин, Д.Э. Роль коммерческих банков в инновационном развитии экономики // Вестник ТГУ. - 2009. - № 8. - С. 61-68.

²⁶ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 28-apreldagi "Raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni keng joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4699-son Qaroridan fragment.

V bob bo'yicha test va topshiriqlar:

1. Moliya bozorining moliyaviy resurslarni taqsimlash va qayta taqsimlash funksiyasi qanday kichik funksiyalarga bo'linadi?	A) Narh va moliyaviy risklarni oldini olish funksiyasi. B) Moliyaviy resurslarni tarmoqlar va bozor faoliyati sohalari (sferalari) o'rtasida taqsimlash va qayta taqsimlash C) Jamg'armalarni, ayniqsa aholi jamg'armalarini noishlab chiqarish shaklidan ishlab chiqarish shakliga o'tkazish D) Noinflyatsion asosda davlat budjetini moliyalashtirish, ya'ni qo'shimcha pulni muomalaga chiqarmasdan
2. Moliya bozori-ning segmentlari bo'yicha turlarini ko'rsating.	A) Pul-kredit bozori B) Qimmatli qog'ozlar bozori C) Valuta va unga tenglashtirilgan avuarlar bozori D) Sug'urta va pensiya fondlari bozori
3. Moliya bozori-ning bozor munosabatlari tizimidagi ahamiyati nimalarda namoyon bo'ladi?	A) Iqtisodiyotning real sektoriga investitsion moliya resurslarni samarali jalb qilinishida B) Davlatning kredit-pul siyosatini tatbiq etishda C) Inflyatsiya sur'atlari (templari) va valuta kurslari o'zgarishiga operativ ta'sir ko'rsatilishi D) Barcha javoblar to'g'ri
4. O'zbekiston Respublikasi nomidan davlat qimmatli qog'ozlarining emitenti qaysi organ hisoblanadi?	A) Markaziy bank B) Moliya vazirligi C) G'aznachilik D) Vazirlar Mahkamasi
5. Davlat obligatsiyalari kim tomonidan hisobga olinadi?	A) Markaziy bank B) Moliya vazirligi C) Depozitariy D) Barcha javob to'g'ri

6. Investitsiya institutlari bu –	A) Qimmatli qog‘ozlarni hayot siklidagi jarayonda sodir (talab) bo‘ladigan xizmatlarni belgilangan tartibda ko‘rsatish bo‘yicha tadbirkorlik faoliyati B) Moliya bozorining fond segmentida qimmatli qog‘ozlar bilan bog‘liq operatsiyalar bo‘yicha malakali xizmatlar ko‘rsatuvchi moliyaviy institut C) Fond (qimmatli qog‘ozlar) bozorida professional faoliyat D) Barcha javoblar to‘g‘ri
7. Xalqaro moliya munosabatlarini ng subyektlari kimlar hisoblanadi?	A) Pul oqimlari, kredit vositalari oqimlari B) Mamlakatlar o‘rtasidagi barcha moliyaviy munosabatlar C) Xalqaro institutlar, davlatlar, jahon moliya bozorlari D) To‘g‘ri javob yo‘q
8. Xalqaro Valuta Fondi nechanchi yilda tashkil etilgan?	A) 1945-yil 27-dekabr B) 1944-yil 18-may C) 1950-yil 10-yanvar D) 1955-yil 12-yanvar
9. Notijorat faoliyatni qo‘llab-quvvatlashning bilvosita shakli qanday ko‘rinishlarga ega?	A) Aloqa xizmatlari va kommunal xizmatlarni to‘lashda imtiyozli tariflardan foydalanish B) Hamkorlikda moliyalashtirish C) Budget investitsiyalari taqdim etish D) Hadya etuvchi va xomiylik qiluvchilar uchun imtiyozlar
10. Transfert to‘lovlari bu:	A) Uy xo‘jaliklariga to‘lanadigan va ular tomonidan evaziga tovar va xizmatlar taqdim etish ko‘zda tutilmagan to‘lovlar B) Faqat hukumat tomonidan alohida shaxslarga to‘lanadigan to‘lovlar C) daromadning milliy daromadga kirmaydigan qismi D) Yuqoridagilarning barchasi

1-topshiriq	“Express” Bank depozitlarni chorak uchun yillik 20% stavka bilan qabul qilmoqda. 5 mln so‘m miqdorida depozit qo‘yilganda bank tomonidan to‘lanadigan foizlar miqdorini aniqlang.
2-topshiriq	Foiz stavkasi yiliga 15% ni tashkil etdi. Agar depozit 13.05 (may) kuni bankka joylashtirilgan bo‘lsa va 27.11 (noyabr)da talab qilingan bo‘lsa, hisoblash davrini aniqlashning turli usullari bo‘yicha hisoblangan foizlar miqdorini aniqlang.
Bahs-munozara va nazorat savollari:	1. Moliya bozorida davlatning o‘rni qanday? Davlat moliyaviy resurslarni qayta taqsimlash mexanizmiga qanday (to‘g‘ridan to‘g‘ri va bilvosita) ta’sir qiladi? 2. Moliyaviy institutlar tushunchasi nimani bildiradi? 3. Moliyaviy investitsiyalarga nimalar kiradi? 4. Banklarning funksiyalariga nimalar kiradi? 5. Bankning moliyaviy operatsiyalariga nimalar kiradi? 6. Moliya bozori orqali mablag‘larni ajratishning qanday afzalliklari bor? 7. Moliyaviy jamg‘armalar deganda nimalarni tushunasiz?

VI BOB. MOLİYAVIY NAZORAT

Reja:	6.1. Moliyaviy nazoratning mazmuni, obyekti, predmeti va prinsiplari. 6.2. Moliyaviy nazoratning turlari, shakllari va metodlari. 6.3. Davlat moliyaviy nazorati va nodavlat moliyaviy organlarining funksiyalari. VI bob bo'yicha test va topshiriqlar.
Tayanch iboralar:	<i>Moliyaviy nazorat, obyekti, predmeti, prinsiplari, umumdavlat, idoraviy, xo'jalik ichidagi, jamoatchilik, mustaqil nazorat subyektlari.</i>

6.1. Moliyaviy nazoratning mazmuni, obyekti, predmeti va prinsiplari

<i>Moliyaviy nazorat tushunchasi</i>	Barcha iqtisodiy subyektlarning (davlat, korxona va tashkilotlarning) moliyaviy faoliyati ustidan qonunchilik va ijroiya hokimiyati organlarining turli darajalari, shuningdek, maxsus tashkil etilgan muassasalar tomonidan amalga oshiriladigan nazoratga moliyaviy nazorat deyiladi.
<i>Davlat moliyaviy nazorati</i>	Budjet to'g'risidagi qonun hujjatlarining ijrosi ustidan nazoratni amalga oshirish maqsadida moliyaviy nazorat obyektlarining buxgalteriya, moliya, statistika, bank hujjatlari va boshqa hujjatlarini o'rganish hamda taqqoslash
<i>Moliyaviy nazoratning obyekti</i>	Moliyaviy nazorat qiymat shaklida amalga oshiriladigan nazorat bo'lganligi uchun ijtimoiy takror ishlab chiqarish jarayonining barcha soha-larida amalga oshiriladi va pul fondlari haraka-tining barcha jarayonlarida kuzatiladi. Shuning uchun ham moliyaviy nazoratning obyekti pul munosabatlari hisoblanadi.
<i>Davlat moliyaviy nazorat obyektlariga</i>	O'zbekiston Respublikasining respublika budjeti, Qoraqalpog'iston Respublikasi budjeti, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy budjetlari, budjet

	mablagʻlarini taqsimlovchilar, budget tashkilotlari va budget mablagʻlari oluvchilar, davlat maqsadli jamgʻarmalari, belgilangan tartibda tashkil etilgan boshqa jamgʻarmalar va budget tashkilotlarining budgetdan tashqari jamgʻarmalari
<i>Moliyaviy nazoratning predmeti</i>	<i>Moliyaviy nazoratning predmeti quyidagi moliyaviy koʻrsatkichlardan iborat:</i> • turli darajadagi budgetlarning daromadlari va xarajatlari; • soliq toʻlovlarining hajmlari (miqdorlari, oʻlchamlari); • xoʻjalik yurituvchi subyektlarning daromadlari; • xoʻjalik yurituvchi subyektlarning muomala xarajatlari; • tannarx va foyda; • uy xoʻjaliklarining daromadlari va xarajatlari va boshqalar.
<i>Moliyaviy nazorat sohalari:</i>	• davlat moliyaviy nazorati; • nodavlat (mustaqil) moliyaviy nazorat.
<i>Davlat moliyaviy nazorati</i>	davlat xazinasiga resurslarni tushirishni maksimallashtirish va davlat boshqaruv xarajatlarini minimallashtirish tushuniladi.
<i>Nodavlat (mustaqil) moliyaviy nazorat</i>	Joylashtirilgan kapitaldagi foyda normasini oshirish maqsadida davlat foydasidagi ajratmalar va boshqa xarajatlarni minimallashtirish hisoblanadi.
<i>Nodavlat (mustaqil) moliyaviy nazorat tarkibi:</i>	• ichki (firma ichidagi audit) moliyaviy nazorat; • tashqi (auditorlik) moliyaviy nazorat.
<i>Moliyaviy nazorat oʻz ichiga quyidagi tekshiruvlarni oladi:</i>	• iqtisodiy qonunlarning talablariga rioya etish (MDni taqsimlash va qayta taqsimlash porporsiyalarining optimalligi); • budget rejasini tuzish va ijro etish (budget nazorati);

	• korxona va tashkilotlar, budjet muassasalariga tegishli bo'lgan mehnat, moddiy va moliyaviy resurslardan samarali foydalanish; • o'zaro soliq munosabatlari.
Moliyaviy nazorat vazifalari:	• pul fondlarining o'lchami va moliyaviy resurslarga bo'lgan ehtiyoj o'rtasidagi mutanosiblikka (balanslilikka) ta'sir ko'rsatish; • davlat budjeti oldidagi majburiyatlarning o'z vaqtida va to'liq bajarilishini ta'minlash; • moliyaviy resurslarni ko'paytirishning ichki xo'jalik rezervlarini qidirib topish.
Moliyaviy nazorat prinsiplari:	• mustaqillik; • kompetentlilik (layoqatlilik); • obyektivlik; • oshkoralik.
Mustaqillik	Nazorat organining moliyaviy jihatdan mustaqilligi, nazorat organlari rahbarlarining vakolat muddatlarining parlament muddatlaridan uzoqligi, shuningdek ularning konstitutsion xarakteri bilan ta'minlanishi kerak.
Obyektivlik va kompetentlik	• (layoqatlilik, qodirlik) nazoratchilar tomonidan amaldagi qonunchilikka so'zsiz itoat etilishini, taftish ishlarini amalga oshirishning belgilangan (o'rnatilgan) standartlariga (andozalariga) qattiq rioya etish asosida nazoratchilar ishining yuqori kasbiy darajada bo'lishini taqozo etadi.
Oshkoralik	Davlat nazoratchilarining jamoatchilik va ommaviy axborot vositalari bilan doimiy aloqada bo'lishini ko'zda tutadi.
Amaliy xarakter kasb etuvchi moliyaviy nazoratning tamoyillari:	• natijaviylik nazoratchilar tomonidan talab qilindigan talablarning aniqligi va mantiqiyligi; • tekshirish va taftish aktlarida keltirilgan ma'lumotlarning asoslanganligi va isbotlanganligi; • preventivlik (moliyaviy xatolar ehtimolining ogohlantirilishi);

	• moliyaviy jinoyatlar bo'yicha shubhalanilayotgan shaxslarning aybsizlik (sudgacha) prezumpsiyasi; • turli nazorat organlari faoliyatlarini muvofiq-lashtirish.
--	---

6.2. Moliyaviy nazoratning turlari, shakllari va metodlari

<i>Moliyaviy nazoratni amalga oshiruvchi subyektlarga ko'ra turlariga:</i>	1. Umumdavlat – davlat hokimiyat organlari tomonidan amalga oshiriladi. 2. Idoraviy – vazirliklarning nazorat-taftish boshqarmalari va boshqa tarkibiy tuzilmalari tomonidan amalga oshiriladi. 3. Xo'jalik ichidagi – korxona va tashkilotlarning iqtisodiy va moliyaviy xizmatlari tomonidan o'tkaziladi. 4. Jamoatchilik – nodavlat tashkilotlari tomonidan amalga oshiriladi. 5. Mustaqil – maxsus organlar, ya'ni auditorlik firmalari va boshqa xizmatlar tomonidan o'tkaziladi.
<i>Moliyaviy nazorat shakllarining tasniflanishi:</i>	1. Amalga oshirish reglamenti – tashabbuskorlik (ichki) va majburiy (tashqi). 2. O'tkazilish vaqti – dastlabki, joriy (operativ) va navbatdagi (kelgusi, so'nggi). 3. Nazoratning subyektlari – Prezident; hokimiyat qonunchilik organlari va mahalliy o'z-o'zini boshqarish organlari; ijroiya hokimiyat organlari; moliya-kredit organlari; korxona-ichki; auditorlik va boshqalar moliyaviy nazorati. 4. Nazoratning obyektlari – budjet, nobudjet fondlar ustidan, soliqlar bo'yicha, valuta operatsiyalari, kredit operatsiyalari, sug'urta faoliyati, investitsion, pul massasi va boshqalar ustidan moliyaviy nazorat mavjud.

<i>Moliyaning nazorat usullari</i>	Tekshiruv, tadqiq etish, nazorat (nadzor), moliyaviy holat tahlili, kuzatish (monitoring), taftish (reviziya).
<i>Taftish usuli</i>	<i>Subyekt xo‘jalik faoliyatini qamrab olishning to‘liqligiga ko‘ra</i> to‘liq, qisman, mavzuli va kompleks turlarga bo‘linadi. <i>Moliyaviy va xo‘jalik operatsiyalarining qamrab olinishi darajasiga ko‘ra</i> – yoppasiga, tanlama va kombinatsiyalashtirilgan guruhga bo‘linadi.

6.3. Davlat moliyaviy nazorati va nodavlat moliyaviy organlarining funksiyalari

<i>Davlat moliyaviy nazorati mazmuni</i>	Bu davlatning asosiy qonunlariga tayanadigan va hokimiyat hamda boshqaruv konkret organlari iqtisodiy-huquqiy harakatining kompleksli va maqsadga yo‘naltirilgan tizimidir. Uni nazoratini tashkil etishda mamlakatning Konstitutsiyasi hal qiluvchi rolni o‘ynaydi. Uning huquqiy reglamenti davlatning tipiga, uning sotsial-siyosiy yo‘naltirilganligiga, iqtisodiy taraqqiyot darajasiga, mulkchilik shakllarining nisbatiga bog‘liq. YaIM taqsimlanishining qiymat proporsiyalarini kuzatishga qaratilgan. Bu nazorat davlat moliyaviy resurslarini shakllantirish, ularning to‘liq va o‘z vaqtida tushib turishi va ulardan maqsadli foydalanish bilan bog‘liq bo‘lgan pul resurslari harakatining barcha kanallariga (tarqatiladi) tegishli hisoblanadi. Davlatning moliya siyosatini amalga oshirishga va moliyaviy barqarorlik uchun sharoitlarni yaratishga qaratilgan. Bu narsa, eng avvalo, barcha darajalardagi budjetlar va nobudjet fondlarni ishlab chiqish, muhokama qilish, tasdiqlash va ijro etish, korxona va tashkilotlar,
---	--

	banklar va moliyaviy korporatsiyalarning moliyaviy faoliyati ustidan nazoratni anglatadi.
<i>Davlat moliyaviy nazorati</i>	budjet to'g'risidagi qonun hujjatlarining ijrosi ustidan nazoratni amalga oshirish maqsadida davlat moliyaviy nazorati obyektlarining buxgalteriya, moliya, statistika, bank hujjatlarini va boshqa hujjatlarni o'rganish, tahlil qilish hamda taqqoslash.
<i>Umumdavlat nazorat organlari</i>	Moliyaviy nazorat tizimida umumdavlat nazorat organlari, maxsus moliyaviy nazorat organlari alohida ahamiyatga ega. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida mustahkamlangan hokimiyatni taqsimlanish prinsipi Prezident va vakolatli hukumat organlari tomonidan ijro hokimiyati organlarining moliyaviy faoliyatini nazorat qilishni nazarda tutadi. Bunday nazorat, avvalambor, respublika va mahalliy budjetlarni, davlat maqsadli nobudjet fondlarining loyihalarini ko'rib chiqish va qabul qilishda hamda ularning ijrosi haqida hisobotlarni tasdiqlashda amalga oshiriladi.
<i>Moliyaviy nazorat bilan bog'liq Parlament nazorati quyidagi shakllarda amalga oshiriladi:</i>	• navbatdagi yil uchun O'zbekiston Respublikasining Davlat budjetini, davlat maqsadli jamg'armalarining budjetlarini hamda soliq va budjet siyosatining asosiy yo'nalishlarini qabul qilish, shuningdek, Davlat budjeti ijrosining borishini ko'rib chiqish; • O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy hayotining eng muhim masalalari yuzasidan har yilgi ma'ruzasini ko'rib chiqish; • O'zbekiston Respublikasi Bosh vazirining mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining ayrim dolzarb masalalari yuzasidan hisobotini eshitish;

	• Qonunchilik palatasi Senat majlislarida hukumat a'zolarining o'z faoliyatiga doir masalalar yuzasidan axborotini eshitish; • O'zbekiston Respublikasi Hisob palatasining hisobotini eshitish; • O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvi raisining hisobotini eshitish.
<i>O'zbekiston Respublikasining Hisob palatasi</i>	Davlat tashqi auditi va moliyaviy nazoratining oliy organidir. Hisob palatasi o'z faoliyatida bevosita O'zbekiston Respublikasi Prezidentiga bo'y-sunadi, Prezidentga, shuningdek O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalariga hisobdordir.
<i>Hisob palatasining vakolatlari</i>	• O'zbekiston Respublikasi Davlat budjeti loyihasi shakllantirilishining va uning mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish ustuvorliklariga muvofiqligining tizimli tahlilini amalga oshirish; • qabul qilinayotgan davlat dasturlarining va hududiy dasturlarning moliyalashtirish manbalari bilan ta'minlanganligi auditini amalga oshirish; • budjet tizimi budjetlariga va belgilangan tartibda tashkil etilgan boshqa jamg'armalarga mablag'lar tushumlarining to'liqligini o'rganish hamda nazorat qilish va boshqalar.
<i>O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga budjet sohasida quyidagi vakolatlar berilgan:</i>	• Davlat budjeti va davlat maqsadli jamg'armalari budjetlari, shuningdek, soliq va budjet siyosatining asosiy yo'nalishlari loyihalarini ishlab chiqish jarayonini tashkil etadi hamda muvofiqlashtirib boradi; • Davlat budjeti va davlat maqsadli jamg'armalari budjetlari, shuningdek, soliq va budjet siyosatining asosiy yo'nalishlari loyihalarini ko'rib chiqish hamda tegishli xulosa taqdim yetish uchun O'zbekiston Respublikasi Hisob palatasiga yuboradi;

	• budjetnoma loyihasini ko‘rib chiqadi va tasdiqlaydi; • budjetnomani O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalariga taqdim etadi; • davlat boshqaruvi organlarining Davlat budjetini va davlat maqsadli jamg‘armalari budjetlarini ijro yetish borasidagi faoliyatini muvofiqlashtirib boradi hamda nazorat qiladi; • Davlat budjetining va davlat maqsadli jamg‘armalari budjetlarining ijrosi to‘g‘risidagi hisobotlarni har chorakda ko‘rib chiqadi; • o‘tgan moliya yili uchun Davlat budjetining va davlat maqsadli jamg‘armalari budjetlarining ijrosi to‘g‘risidagi hisobotlarni tashqi audit o‘tkazish hamda baholash uchun O‘zbekiston Respublikasi Hisob palatasiga yuboradi.
<i>Davlat moliyaviy nazorat organlari:</i>	• O‘zbekiston Respublikasi Hisob palatasi, O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi va uning tasarrufidagi vakolatli organlar davlat moliyaviy nazorat organlaridir; • Davlat budjetining va davlat maqsadli jamg‘armalari budjetlarining daromadlari qismi bo‘yicha davlat moliyaviy nazorati berilgan vakolatlar doirasida davlat soliq xizmati organlari tomonidan amalga oshiriladi; • ayrim hollarda rejadan tashqari davlat moliyaviy nazoratini amalga oshirishga; • O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining yoki O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining; • davlat moliyaviy nazorat organiga budjet to‘g‘risidagi qonun hujjatlari buzilganligi faktlari to‘g‘risida ma’lumotlar kelib tushgan hollarda davlat moliyaviy nazorat organlari rahbarlarining qarorlari asosida yo‘l qo‘yiladi.
<i>O‘zbekiston Respublikasi</i>	Ayrim budjet tashkilotlari uchun tasdiqlangan namunaviy shtat normativlari va mehnatga haq

<i>Moliya vazirligining Davlat moliyaviy nazorati bosh boshqarmasi va uning hududiy boshqarmalari:</i>	to'lash bo'yicha razryadlar, bazaviy stavkalar mavjud bo'lmaganda, ularning shtat jadvallariga kiritiladigan lavozimlarning nomi va xodimlar soni hamda ularning mehnatga haq to'lash bo'yicha razryadlari, bazaviy stavkalari ushbu tashkilotlar tomonidan tashkilotning o'ziga xos xususiyatidan kelib chiqqan holda O'zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi hamda Moliya vazirligi bilan kelishuvga ko'ra belgilanadi.
<i>Davlat moliyaviy nazorati obyektlari</i>	O'zbekiston Respublikasining respublika budjeti, Qoraqalpog'iston Respublikasi budjeti, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy budjetlari, budjet mablag'larini taqsimlovchilar, budjet tashkilotlari va budjet mablag'lari oluvchilar, davlat maqsadli jamg'armalari, belgilangan tartibda tashkil etilgan boshqa jamg'armalar va budjet tashkilotlarining budjetdan tashqari jamg'armalari.
<i>Nodavlat moliyaviy nazorati ikkiga bo'linadi:</i>	• ichki (firma ichidagi, korporativ); • tashqi (auditorlik).
<i>Majburiy auditorlik tekshiruvi</i>	• O'tkaziladigan xo'jalik yurituvchi subekt oldingi yil uchun o'z yillik moliyaviy hisobotini hisobot yilining 1-mayigacha auditorlik tekshiruvidan o'tkazadi va auditorlik tekshiruvi tamom bo'lgandan keyin 15 kun mobaynida tegishli soliq organiga auditorlik xulosasining belgilangan tartibda tasdiqlangan nusxasini taqdim etishi kerak. Auditorlik xulosasi nusxasi soliq organiga belgilangan muddatda taqdim etilmagan taqdirda xo'jalik yurituvchi subyekt soliq organiga auditorlik xulosasi mavjud emasligining sababini aks ettiruvchi tushuntirishni yozma shaklda taqdim etishi kerak.

<i>Moliyaviy nazorat o'z ichiga quyidagi tekshiruvlarni oladi:</i>	• iqtisodiy qonunlarning talablariga rioya etish (MDni taqsimlash va qayta taqsimlash mutanosibligining optimalligi); • korxona va tashkilotlar budjet muassasalariga tegishli bo'lgan mehnat, moddiy va moliyaviy resurslardan samarali foydalanish; • budjet rejasini tuzish va ijro etish (budjet nazorati); • o'zaro soliq munosabatlari.
<i>Moliyaviy nazoratning oldida turgan eng asosiy vazifalar quyidagilardan iborat:</i>	• pul fondlarining o'lchami va moliyaviy resurslarga bo'lgan ehtiyoj o'rtasidagi mutanosiblikka (balanslilikka) ta'sir ko'rsatish; • moliyaviy resurslarni ko'paytirishning ichki xo'jalik rezervlarini qidirib topish; • davlat budjeti oldidagi majburiyatlarning o'z vaqtida va to'liq bajarilishini ta'minlash va boshqalar.
<i>Mustaqil moliyaviy nazorat maxsus organlar:</i>	Auditorlik firmalari va boshqa xizmatlar tomonidan o'tkaziladi. Auditorlik faoliyatining asosiy maqsadi tekshirilayotgan subyektning moliyaviy hisobotining ishonchliligi bo'yicha xulosa berish hamda moliyaviy bozorga ishonchli axborot berishni ta'minlashdan iborat. Moliyaviy nazoratning shakllarini quyidagi mezonlar bo'yicha klassifikatsiya qilinadi: • o'tkazish vaqti bo'yicha; • amalga oshirilish reglamenti; • nazoratning subyektlari; • nazoratning obyektlari.
<i>Nodavlat moliyaviy nazorati</i>	Xo'jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy ahvoli va likvidliligi, moliyaviy hisobotlarining ishonchliligi, foydaliligi va to'lovga layoqatliligi ustidan auditorlik firmalari, korxona va tashkilotlarning rahbariyati va moliyaviy xizmatlari, aksionerlari, tijorat banklari, sug'urta firmalari tomonidan amalga oshiriladigan nazorat.

VI bob bo'yicha test va topshiriqlar:	
1. "Nazorat" so'zining tushunchasiga berilgan javobni toping.	A) Jamiyatning iqtisodiy hayotdagi obyektiv hodisa bo'lib, har qanday davlat boshqaruvining muhim bo'g'inidir; B) Biror ish narsa ahvoli kishining yurish-turish va shu kabilar ustidan doimo kuzatish tekshirish C) Davlat boshqaruv organlarining ayrim boshqaruv sohalarida davlat tomonidan belgilangan qoidalarga xo'jalik subyektlari mansabdor shaxslar rioya etishini tekshirish faoliyatidir D) To'g'ri javob yo'q
2. Moliyaviy nazoratning qonuniy ravishda qaysi davlat boshqaruv organlari olib boradi?	A) Moliya vazirligi B) Davlat bojxona qo'mitasi C) Davlat mulk qo'mitasi D) Moliya vazirligi, Davlat bojxona qo'mitasi, Vazirlar Mahkamasi
3. Davlatning moliyaviy nazorat organi qaysi?	A) Davlat soliq qo'mitasi B) Davlat bojxona qo'mitasi C) Hisob palatasi D) Davlat mulk qo'mitasi
4. Moliyaviy nazorat necha turga bo'linadi?	A) 3 B) 2 C) 5 D) 6
5. Moliyaviy nazorat subyektlari – bu:	A) Oliy Majlis, Prezident devoni B) Vazirlar Mahkamasi C) Bojxona qo'mitasi Markaziy bank D) To'g'ri javob yo'q
6. Moliyaviy nazorat usullarini aniqlang.	A) Tahlil B) Tekshiruv C) Taftish D) To'g'ri javob yo'q
7. Nodavlat moliyaviy	A) Vazirliklar tomonidan olib boriladigan nazorat

nazorati quyidagilardan qaysi biriga tegishli?	B) Mustaqil moliyaviy nazorati C) Budget-moliya nazorati D) Barcha javoblar to'g'ri
8. Amalga oshirish reglamentiga ko'ra moliyaviy nazorat shakllari noto'g'ri ko'rsatilgan javobni ko'rsating.	A) Majburiy va ixtiyoriy B) Dastlabki, joriy, so'nggi C) Ichki va tashqi D) To'g'ri javob yo'q
9. Vazirliklar, qo'mitalar tomonidan o'ziga tegishli bo'lgan xo'jalik yurituvchi subyektlar va tashkilotlar ustidan olib boriladigan nazorat qanday nazorat hisoblanadi?	A) Umumdavlat moliyaviy nazorati B) Nodavlat moliyaviy nazorati C) Mahkamaviy moliyaviy nazorat D) To'g'ri javob yo'q
10. Moliyaviy nazoratning asosiy usuliga kirmaydi:	A) Taftish B) Hisoblarni tekshirish C) Iqtisodiy tahlil D) Sotsiologik tadqiqotlar
1-topshiriq	Hisobot yilidan keyingi yilning fevral oyida firmaning yirik mijozi o'sha yilning yanvarida sodir bo'lgan yong'in uning barcha omborlarini yo'q qilgani sababli o'zini bankrot deb e'lon qildi. Xaridor hisobot kunida korxona oldidagi majburiyatini tan oldi. Ushbu debitorlik qarzlari barcha debitorlik qarzlarning 60 foizini va

	solliqlar to'lovchi uchun foydaning 30 foizini tashkil etadi. Topshiriq: agar voqea yil oxiridan keyin sodir bo'lgan bo'lsa, ushbu summani hisobdan chiqarish kerakmi? Ushbu hodisa moliyaviy hisobotga va auditorlik hisobotiga qanday ta'sir qiladi?
2-topshiriq	Umumiy xarajatlar qiymati 120 ming yevroni tashkil qiladi. Tekshiruv davomida avans hisobvaraqlari bo'yicha 150 yevro miqdoridagi xarajatlar asossiz ravishda to'langanligi aniqlandi. Topshiriq: javob berish kerak bo'ladi: bu qoida buzilishga yetarli asos bo'ladimi? Javob qanday o'zgaradi, agar: a) auditor tomonidan tanlab olingan hujjatlar bo'yicha 2500 yevroni tashkil etsa. b) 150 yevro miqdoridagi summani moddiy javobgar shaxs tomonidan o'zlashtirib olingan bo'lsa.
Bahs-munozara va nazorat savollari:	1. Moliyaviy nazorat nima? 2. Moliyaviy nazorat vazifalariga nimalar kiradi? 3. Moliyaviy nazoratning qanday turlari mavjud? 4. Moliyaviy nazoratning qanday shakllari mavjud? 5. Davlat xarajatlari samaradorligini qanday baholash mumkin? 6. Moliyaviy nazoratning qanday usullari mavjud? 7. O'zbekiston Respublikasida davlat moliyaviy nazorati tizimi qanday namoyish etiladi?

VII BOB. MOLIYAVIY HISOBOTLAR VA MOLIYAVIY REJALASHTIRISH

Reja:	7.1. Moliyaviy hisobotning tuzilish prinsiplari. 7.2. Moliyaviy rejalashtirish va prognozlash. VII bob bo'yicha test va topshiriqlar.
Tayanch iboralar:	<i>moliyaviy rejalashtirish, metodlari, bosqichlari, moliyaviy prognozlash, moliyaviy hisobot, hisobotni tuzish prinsiplari, hisobot shakllari.</i>

7.1. Moliyaviy hisobotning tuzilish prinsiplari

<i>Moliyaviy hisobotlar</i>	Budjet tashkilotlari uchun alohida va xo'jalik yurituvchi subyektlar (yuridik shaxslar) uchun alohida yuritiladi.
<i>Budjet hisoboti</i>	Budjet tashkilotlari, davlat maqsadli jamg'armalari va budjet mablag'lari oluvchilarning (bundan buyon matnda tashkilotlar deb yuritiladi) budjet hisobotini tuzish va taqdim qilish tartibini belgilaydi. ²⁷
<i>Budjet hisoboti quyidagi hisobot turlarini o'z ichiga oladi:</i>	Budjet tashkilotlarining va budjet mablag'lari oluvchilarning moliyaviy hisobotlari; • davlat budjetiga, davlat maqsadli jamg'armalari budjetlariga daromadlarning tushumlari to'g'risidagi hisobot; • davlat budjetining ijrosi to'g'risidagi hisobot; • davlat maqsadli jamg'armalari budjetlarining ijrosi to'g'risidagi hisobot.
<i>Moliyaviy faoliyat natijalari to'g'risidagi hisobot</i>	Budjet tashkilotining hisobot davri bo'yicha hisoblangan daromad (tushum)lar va haqiqiy xarajatlar o'rtasidagi farq hamda budjet tashkilotlarining budjetdan tashqari mablag'lari

²⁷ O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirining 2018-yil 18-dekabrda "O'zbekiston Respublikasi Budjet hisobining standarti (3-Sonli Bhs) "Budjet Hisoboti"ni tasdiqlash to'g'risida"gi 157-sonli buyrug'i [O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2019-yil 18-yanvarda ro'yxatdan o'tkazildi, ro'yxat raqami 3124] belgilab berilgan.

	hisobidan o‘zaro hisob-kitoblari yig‘indisi aks ettiriladi.
<i>Yuridik shaxslar (budjetdan tashqari) xo‘jalik subyektlari hisoboti</i>	Yuridik shaxs hisoblangan tashkilotlar (budjet tashkilotlari, sug‘urta tashkilotlari, banklar va boshqa kredit tashkilotlari bundan mustasno), shuningdek o‘z mulkida, xo‘jalik yuritishida yoki tezkor boshqaruvida mol-mulki bo‘lgan va o‘z majburiyatlari bo‘yicha ushbu mol-mulk bilan javob beradigan, shuningdek mustaqil balans va hisob-kitob hisobiga ega bo‘lgan soliq qonunchiligiga muvofiq soliq to‘lovchi hisoblanadigan alohida bo‘linmalar taqdim etadi. ²⁸ Xo‘jalik hisobi ma’lumotlaridan tuzilgan y a k
<i>Moliyaviy hisobotning tuzilish prinsiplari</i>	Moliyaviy hisobotlar esa doimiy, o‘z vaqtida beriladigan, hamma olishi mumkin bo‘lgan va eng asosiysi ishonchli bo‘lmog‘i lozim.
<i>Moliyaviy hisobot taqdim etish</i>	O‘zbekiston Respublikasida ro‘yxatdan o‘tgan barcha xo‘jalik yurituvchi subyektlar qonun hujjatlarida belgilangan tartibda hisob yuritadi hamda hisobot taqdim etadi. Davlat ro‘yxatidan o‘tgan barcha korxona va tashkilotlar buxgalteriya hisobining subyektlari hisoblanadi. Korxonalar xo‘jalik faoliyati boshqaruvini ta’minlash maqsadida uning moliyaviy holati to‘g‘risida umumlashtirilgan ma’lumotlar berib boradilar.
<i>Korxona hisobotidan foydalanuvchilar:</i>	• investorlar; • kreditorlar;

²⁸ O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirining 2002-yil 27-dekabrda “Moliyaviy hisobot shakllari va ularni to‘ldirish bo‘yicha qoidalarni tasdiqlash to‘g‘risida”gi 140 sonli buyrug‘i [O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2003-yil 24-yanvarda ro‘yxatdan o‘tkazildi, ro‘yxat raqami 1209]

	• mol yetkazib beruvchilar; • xaridorlar; • korxona ishchilari; • davlat muassasalari, vazirliklar; • keng jamoatchilik; • korxona faoliyati bilan qiziqqan yuridik va jismoniy shaxslar.
<i>Moliyaviy hisobot quyidagilarga taqdim etiladi:</i>	• soliq organlariga; • ta'sis hujjatlariga muvofiq; • mulkdorlarga; • davlat statistika organlari; • qonun hujjatlariga muvofiq; • boshqa organlarga.
<i>Yillik moliyaviy hisobot shakllari</i>	Respublikamizda barcha yuridik shaxslar yillik va yil choragi uchun moliyaviy hisobotlarni buxgalteriya hisobining milliy standarti 1-son "Hisob siyosati va moliyaviy hisobot"ga asosan belgilangan shakl va hajmlarda tuzadilar va taqdim etadilar: 1-shakl. Buxgalteriya balansi; 2-shakl. Moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobot; 4-shakl. Pul oqimlari to'g'risidagi hisobot; 5-shakl. Xususiy kapital harakati to'g'risidagi hisobot; Izohlar: hisob-kitoblar va tushuntirishlar.
<i>Chorak, yarim yillik moliyaviy hisobot shakllari</i>	1-shakl. Buxgalteriya balansi; 2-shakl. Moliyaviy natijalar to'g'risida hisobot; 2a-shakl. Debitorlik va kreditorlik qarzlari haqida ma'lumot.
<i>Moliyaviy hisobotni e'lon qilish</i>²⁹	Xo'jalik yurituvchi subyektlarning yillik moliyaviy hisoboti manfaatdor banklar, birjalar, investorlar, kreditorlar, shuningdek qonun

²⁹ O'zbekiston Respublikasining 2016-yil 13-apreldagi "Buxgalteriya hisobi to'g'risida (yangi tahriri)"gi O'RQ- 404-son Qonunining 26-moddasi.

	hujjatlariga muvofiq boshqa shaxslar uchun ochiqdir. Aksiyadorlik jamiyatlari, shuningdek sug'urta tashkilotlari, banklar, jamoat fondlari va qonun hujjatlariga muvofiq boshqa tashkilotlar har yilgi moliyaviy hisobotni aksiyadorlarning yoki buxgalteriya hisobi subyekti boshqa yuqori boshqaruv organining yillik umumiy yig'ilishi o'tkaziladigan sanadan kamida ikki hafta oldin auditorlik xulosasi bilan birga e'lon qilishi shart.
<i>Moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlari</i>	Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tishni jadallashtirish orqali xorijiy investorlarni zarur axborot muhiti bilan ta'minlash va xalqaro moliya bozorlariga kirish imkoniyatlarini kengaytirish, shuningdek, hisob va audit sohalari mutaxassislarini xalqaro standartlar bo'yicha tayyorlash tizimini takomillashtirish maqsadida aksiyadorlik jamiyatlari, tijorat banklari, sug'urta tashkilotlari va yirik soliq to'lovchilar toifasiga kiritilgan yuridik shaxslar 2021-yil 1-yanvardan boshlab, moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlari asosida buxgalteriya hisobi yuritilishini tashkil etadi va 2021-yil yakunlaridan boshlab moliyaviy hisobotni xalqaro standartlar asosida tayyorlaydi.³⁰
<i>Audit</i>	korxona, firma, kompaniyalar moliyaviy xo'jalik faoliyatini tekshirib borish, ular hisobotini ekspertizadan o'tkazishdir. (ing. audit – u eshitadi) – muayyan vakolatlar berilgan shaxslar – auditorlar (auditorlar firmalari) tomonidan xo'jalik yuritayotgan subyektlarning moliyaviy hisobotlari to'g'riligini,

³⁰ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-fevraldagi "Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4611-son Qarori.

	ular amalga oshirgan moliyaviy va xo‘jalik operatsiyalarining mamlakat qonunlariga muvofiqligini tekshirish maqsadlarida o‘tkaziladigan moliya hujjatlari ekspertizasi va tahlili; taftish.
Auditorlik xulosasi	Moliyaviy hisobotning to‘g‘riligi va buxgalteriya hisobini yuritish tartibining qonun hujjatlarida belgilangan talablariga muvofiqligi to‘g‘risida auditorlik tashkilotining yozma shaklda ifodalangan, xo‘jalik yurituvchi subyektning moliyaviy hisobotidan foydalanuvchilar uchun ochiq bo‘lgan hujjatdir.
Auditorlik tashkiloti	Auditorlik tekshiruvi natijalariga ko‘ra quyidagilarga baho berishi lozim: • auditorlik faoliyati to‘g‘risidagi qonun hujjatlariga muvofiq fikr bildirish uchun yetarli va lozim darajadagi dalillar olinganligiga; • alohida-alohida yoki umumiy birgalikda olinganda; • tuzatilmagan buzib ko‘rsatishlar auditorlik faoliyati to‘g‘risidagi qonun hujjatlariga muvofiq muhim hisoblanishiga; • qabul qilingan hisob siyosatining asoslanganligiga va uning buxgalteriya hisobi to‘g‘risidagi qonun hujjatlari talablariga muvofiqligiga; • moliyaviy hisobotda aks ettirilgan axborotning ishonchli, qiyoslanuvchanli, tushunarli va o‘rinli ekanligiga; • moliyaviy hisobotning buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotni tuzishga doir normativ-huquqiy hujjatlar talablariga muvofiqligiga.

7.2. Moliyaviy rejalashtirish va prognozlash

<i>Moliyaviy rejalashtirish</i>	• Moliyaviy resurslarning balanslilikini (muvozanatini) va proporsionalliligini (mutanosibligini) ta'minlashga qaratilgan faoliyatga moliyaviy rejalashtirish deyiladi. Umumiy va oddiy ko'rinishda, moliyaviy rejalashtirish deyilganda moliyaviy rejalarni tuzish va amalga oshirish jarayoni nazarda tutiladi.
<i>Balans</i>	Xalq xo'jaligida va umuman xo'jalik, savdo ishlarida bir-biriga bog'liq bo'lgan sohalarning o'zaro muvofiq salmog'i. Balans biror korxona yoki tashkilotda muayyan bir muddat oralig'idagi mol-mulki bilan uning kelib chiqish manbalarini, ya'ni daromadlar bilan xarajatlarning bir-biriga taqqoslab chiqilgan.
<i>Moliyaviy rejalashtirishning metodi sifatida:</i>	• dasturlashtirishda quyidagilarning bo'lishini ko'zda tutadi: • yo'nalishlar bo'yicha davlat xarajatlarining ustuvorlarini belgilash (o'rnatish); • davlat mablag'lari sarflanishining samaradorligini oshirish; • muqobil variantning tanlanishiga muvofiq ravishda moliyalashtirishni to'xtatish.
<i>Moliyaviy rejalashtirish maqsadlari:</i>	• moliyaviy ko'rsatkichlar qiymatini prognoz qilish asosida moliyaviy resurslar, kapital va zaxiralarning mumkin bo'lgan hajmlarini aniqlash; • kelajakda resurslardan samarali foydalanishni ta'minlash.
<i>"Moliyaviy rejalashtirish" tushunchasi o'z ichiga quyidagilarni oladi:</i>	• taraqqiyotning asosiy tendensiyalarini aniqlash va moliyaviy tahlil qilish; • jalb qilingan mablag'lar va vaqtincha bo'sh turgan mablag'larni sarflash (joylashtirish) menejmenti; • firma ichidagi moliyaviy natijalar va pullarni rejalashtirish, hisobga olish va nazorat qilish texnologiyasi;

	• investitsion menejment; • kapitallar menejmenti; • faoliyatning boshqa ko‘rinishlari (trast, faktoring, lizing va boshqalar).
<i>Moliyaviy rejalashtirish tarkibiga:</i>	• taraqqiyotning asosiy tendensiyalarini aniqlash va moliyaviy tahlil qilish; • jalb qilingan mablag‘lar va vaqtincha bo‘sh turgan mablag‘larni joylashtirish menejmenti; • firma ichidagi moliyaviy natijalar va pullarni rejalashtirish, hisobga olish va nazorat qilish texnologiyasi; • investitsion menejment; • kapitallar menejmenti; • faoliyatning boshqa ko‘rinishlari (trast, faktoring va boshqalar).
<i>Rejalashtirishning asosiy vazifalari:</i>	• ishlab chiqarish, investitsion va moliyaviy faoliyatlarni kerakli bo‘lgan moliyaviy resurslar bilan ta’minlash; • pul mablag‘laridan iqtisod qilib, tejab-tergab foydalanish hisobidan korxonaning foydasini oshirish bo‘yicha ichki rezervlarni qidirib topish; • kapitalni samarali joylashtirish yo‘llarini aniqlash, undan oqilona va samarali foydalanishni baholash; • kontragentlar bilan optimal moliyaviy munosabatlarni o‘rnatish; • korxonaning moliyaviy ahvoli, to‘lovga qobiliyati va kreditga layoqatliligi ustidan nazorat o‘rnatish.
<i>Rejalashtirishda foydalaniladigan asosiy metodlar:</i>	• iqtisodiy tahlil metodi; • normativ metod; • iqtisodiy-matematik modellashtirish metodi; • balansli hisob-kitoblar va pul oqimlari metodi; • ko‘p variantlilik metodi va boshqalar.

Rejalashtirish jarayonining asosiy bosqichlari:	• xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatining moliyaviy natijalarini tadqiq etish; • operativ rejalarning o‘zgarishi asosida moliyaviy hisobotlarning bashorat variantlarini ishlab chiqish; • o‘z reja topshiriqlarining bajarilishini ta’minlash uchun xo‘jalik yurituvchi subyektning moliyaviy resurslarga bo‘lgan konkret ehtiyojlarini aniqlash; • moliyalashtirish manbalari (shu jumladan, o‘z va tashqi manbalarning) va ularning tarkibiy tuzilishini bashoratlash; • xo‘jalik yurituvchi subyektlar moliyasini boshqarishning tizimini yaratish va uni ushlab turish (qo‘llab-quvvatlash); • shakllantirilgan rejalarni operativ o‘zgartirish tartibini (protsedurasini) ishlab chiqish.
Moliyaviy rejalashtirishning turlari:	• strategik moliyaviy rejalashtirish; • joriy moliyaviy rejalashtirish.
Strategik moliyaviy rejalashtirish	O‘z ifodasini strategik moliyaviy rejalarda topadiki, u tashqi va ichki muhitda o‘zgara-yotgan xo‘jalik yuritish subyektining moliyaviy taraqqiyotining ko‘p variantli bashoratidan iboratdir.
Strategik moliyaviy reja quyidagi savollarga aniq javob berishi kerak:	• Xo‘jalik yurituvchi subyekt uchun talab qilinadigan kapitalning o‘lchami qanday, u qaysi manbalar hisobidan va qanday muddatlarda jalb qilinadi? • Bu kapitaldan qanday qilib foydalaniladi? • O‘z kuchiga ishongan holda xo‘jalik yurituvchi subyekt rivojlanishi mumkinmi? Agar yo‘q bo‘lsa, moliyaviy resurslarni jalb qilishning manbalari qanday? • Xo‘jalik yurituvchi subyekt pul mablag‘lari tushumi, ishlab chiqarishning rentabelligi va

	investitsiyalar daromadligining qanday darajalariga chiqishi mumkin va qay muddatlarda?
<i>Joriy moliyaviy rejalashtirishning asosiy funksiyalari:</i>	• ishlab chiqarish, investitsion, marketing, ilmiy-loyihaviy va qidiruv faoliyatlarini hamda sotsial loyihalarni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan moliyaviy resurslarning hajmi va ularning manbalarini aniqlash; • mahsulotni (ishni, xizmatni) ishlab chiqarish va realizatsiya qilish tannarxini rejalashtirish; • pul oqimlarini rejalashtirish; • butun xo'jalik yurituvchi subyekt doirasida foydani rejalashtirish (bashoratlash); • investitsiyalarning daromadligini rejalashtirish.
<i>Moliyaviy rejalarning ishlab chiqilishi zarurligi:</i>	• pul fondlarini shakllantirish va ulardan foydalanish shakllari va metodlarining o'ziga xosligi; • moliyaviy resurslarni tarmoqlar va hududlar bo'yicha qayta taqsimlash.
<i>Moliyaviy rejalalar</i>	Moliyaviy rejalalar tizimining markazini budjet rejasi egallaydiki, unda budjet fondining harakati, daromadlar va xarajatlarni shakllantirish va ulardan foydalanishning shakllari va metodlari, daromad va xarajatlarning tarkibiy tuzilishi va tuzilmasi o'zining miqdoriy ifodasini topadi. Nobudjet fondlarning harakati, mos ravishda, Pensiya fondi, Sotsial sug'urta fondi, Majburiy tibbiyot sug'urtasi fondi, Yo'l fondi, Aholi bandligi davlat fondi kabilarning moliyaviy rejalarda (smetalarida), ularning daromadlari va xarajatlari aks ettiriladi. Moliyaviy rejalashtirishning umumdavlat va hududiy darajalariga istiqboldagi (istiqbol uchun mo'ljallangan) moliyaviy rejalalar, moliyaviy balanslar va shuningdek, aholi daromadlari va xarajatlari harakatining

	balansini ishlab chiqish va amalga oshirishlar kiradi.
<i>Moliyaviy rejalar ikki guruhga bo'linadi:</i>	• <i>uzoq muddatli moliyaviy rejalar</i> – moliyaviy barqarorlik nuqtai nazaridan firma kengayishi-ning yo'l qo'yilishi mumkin bo'lgan sur'atlarini aniqlash; • <i>qisqa muddatli moliyaviy rejalar</i> – firmaning doimiy to'lovga qobilligini ta'minlash.
<i>Uzoq va qisqa muddatli moliyaviy rejalar</i>	Bir-birlaridan nafaqat o'zining qamrab olish gorizonti bo'yicha, balki rejalashtirish maqsadlariga ko'ra ham farqlanadi. Agar uzoq muddatli moliyaviy rejalarining (rejalashtirishning) bosh maqsadi moliyaviy barqarorlik nuqtai nazaridan firma kengayishining yo'l qo'yilishi mumkin bo'lgan sur'atlarini aniqlash bo'lsa, qisqa muddatli moliyaviy rejalarining (rejalashtirishning) bosh maqsadi firmaning to'lovga doimiy qobilligini ta'minlashdan iboratdir.
<i>Moliyaviy rejalashtirishning bosh obyekti</i>	• rejada o'zining miqdoriy ifodasini oladigan moliyaning bo'g'inlari (moliyaviy munosabatlar) hisoblanadi. Konkret pul fondlari mablag'larining harakati yagona tizimga birlashtirilgan tegishli moliyaviy rejalarda ifodalanadi va mustahkamlanadi; • moliyaviy rejalar tizimining markazini budjet rejasi egallaydiki, unda budjet fondining harakati, daromadlar va xarajatlarni shakllantirish va ulardan foydalanishning shakllari va metodlari, daromad va xarajatlarning tarkibiy tuzilishi va tuzilmasi o'zining miqdoriy ifodasini topadi; • budjetdan tashqari davlat maxsus fondlarining harakati, mos ravishda, Pensiya fondi, Ijtimoiy sug'urta fondi, Majburiy tibbiyot sug'urtasi fondi, Yo'l fondi, Aholi bandligi davlat fondi kabilarning moliyaviy rejalarida

	(smetalarida), ularning daromadlari va xarajatlarida aks ettiriladi.
<i>Moliyaviy rejalashtirishning umumdavlat va hududiy darajalariga:</i>	• istiqbol uchun mo'ljallangan moliyaviy rejalar, moliyaviy balanslar va shuningdek, aholi daromadlari va xarajatlari harakatining balansini ishlab chiqish va amalga oshirishlar kiradi. • Istiqboldagi (istiqbol uchun mo'ljallangan) moliyaviy rejalashtirish iqtisodiy va sotsial taraqqiyot hamda moliyaviy siyosatni muvofiqlashtirishni ta'minlash, shuningdek, ishlab chiqiladigan islohotlar, dasturlar va qonunlarning moliyaviy oqibatlarini kompleks tarzda bashoratlash, uzoq muddatli salbiy tendensiyalarni kuzatish va ularga nisbatan tegishli choralarni o'z vaqtida qabul qilish maqsadlarida amalga oshiriladi.
<i>Alohida olingan xo'jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy rejasi</i>	Korxonaga tegishli bo'lgan biznes-rejaning tarkibiy qismi hisoblanadi. Unda marketing, operativ faoliyat, mulkka egalik huquqi va korxona faoliyat ko'rsatishining boshqa yo'nalishlari (aspektlari) qiymat ko'rsatkichlarida ifodalanadi. Korxona butun faoliyatini moliyaviy jihatdan ta'minlashning instrumenti sifatida maydonga chiqadi va bir vaqtning o'zida, shu faoliyatning moliyaviy natijalarini xarakterlaydi.
<i>Moliyaviy (prognozlash) bashoratlash</i>	U yoki bu davr mobaynida davlatning mumkin bo'lgan moliyaviy ahvolini (holatini) oldindan ko'ra bilish va moliyaviy rejalarining ko'rsatkichlarini asoslashga moliyaviy bashoratlash deyiladi. Moliyaviy bashoratlash turli usullarning qo'llanilishini taqozo etadi. Ularning yeng asosiy-lari quyidagilar bo'lishi mumkin:

	iqtisodiy jarayonlarni aniqlaydigan omillarga bogʻliq ravishda moliyaviy reja koʻrsatkichlarining dinamikasini xarakterlaydigan ekonometrik modelni yaratish; • korrelatsion-regression tahlil; • bevosita ekspertli baholash metodi.
Nazariya va amaliyotda moliyaviy bashoratlash	• oʻrta muddatli (5-10 yillik) moliyaviy bashoratlash; • uzoq muddatli (10 yildan ortiq) moliyaviy bashoratlash.
Moliyaviy bashoratlashning bosh maqsadi	Bashoratlanayotgan davrda haqiqatda mavjud boʻlishi mumkin boʻlgan moliyaviy resurslarning real hajmi, ularni shakllantirish manbalari va ulardan foydalanishni aniqlashdan iborat.
Moliyaviy bashoratlash metodlari	• ekonometrik modelni qurish (yaratish); • bevosita ekspertli baholash metodi; • korrelatsion-regression tahlil.
Moliyaviy dasturlashtirish quyidagilar:	• yoʻnalishlar boʻyicha davlat xarajatlarning ustuvorlarini belgilash (oʻrnatish); • davlat mablagʻlari sarflanishining samaradorligini oshirish; • muqobil variantning tanlanishiga muvofiq ravishda moliyalashtirishni toʻxtatish.

VII bob boʻyicha test va topshiriqlar:

1. Moliyaviy hisobotning tasdiqlangan shaklini asossiz buzib tayyorlash:	A) Ishonchlilikni yoʻqotadi B) Ketma-ketlikni buzadi C) Ahamiyatlilikni yoʻqotadi D) Taqqoslashni buzadi
2. Aylanmaga kiritilmaydigan aktivlar:	A) Uzoq muddatli moliyaviy qoʻyilmalar B) Zaxiralar C) Nomoddiy aktivlar D) Asosiy vositalar

3. Moliya (buxgalteriya) hisobotlari kim tomonidan imzolanadi?	A) Tashkilot rahbari va bosh hisobchisi (buxgalteri) B) Tashkilot rahbari C) Tashkilot bosh hisobchisi D) Bosh hisobchi va moliya direktori
4. Debitor deganda nima tushuniladi?	A) Ma'lum korxona, tashkilot, muassasa, fuqaroga qarz bergan jismoniy yoki yuridik shaxs B) Qarz berish bilan shug'ullanuvchi moliyaviy tashkilot C) Ma'lum korxona, tashkilot, muassasa, fuqarodan qarz bo'lgan jismoniy yoki yuridik shaxs D) A va B
5. Debitorlik qarzi deganda nima tushuniladi?	A) Korxona, tashkilot, muassasalar bilan o'zaro xo'jalik munosabatlari natijasida jismoniy va yuridik shaxslardan olinadigan tegishli qarzlar miqdori B) Korxona, tashkilot, muassasalar bilan o'zaro xo'jalik munosabatlari natijasida jismoniy va yuridik shaxslarga beriladigan tegishli qarzlar miqdori C) Ma'lum korxona, tashkilot, muassasa, fuqarodan qarz bo'lgan jismoniy yoki yuridik shaxs D) To'g'ri javob yo'q
6. Moliyaviy rejalashtirish bu:	A) Moliyaviy oqimlarni boshqarish usuli B) Maqsadlarni ishlab chiqish va qabul qilish jarayoni miqdoriy va sifat jihatidan, shuningdek, ularga eng samarali erishish yo'llarini aniqlash C) Korxonaning iqtisodiy faoliyati jarayonida vujudga keladigan pul oqimlarini oqilona boshqarish tizimi D) Moliyaviy va boshqaruv hisobini, hisobotni tashkil etish usuli

7. Joriy moliyaviy reja quyidagi muddatga tuziladi:	A) Bir yil B) Chorak C) Uch yil D) Besh yil
8. Davlat budjeti moliyaviy rejaning qanday turiga kiradi?	A) Moliyaviy rejalardan biri B) Budget tashkilotlari rejasi C) Asosiy moliyaviy reja D) Yig'ma xarajatlar smetasi
9. Nazorat organlarining yillik reja jadvali qaysi hukumat organi tomonidan ishlab chiqiladi?	A) Respublika nazorat organlari faoliyatini muvofiqlashtiruvchi kengash B) Hisob palatasi C) Oliy majlis D) Vazirlar mahkamasi
10. Smetaga ta'rif bering?	A) Budget tashkilotlari daromad va xarajatlar rejasi B) Budget muassasalari va tashkilotlarining moliyaviy rejasi C) Kredit muassasalarining moliyaviy rejasi D) Budget muassasalari xarajatlari rejasi
1-topshiriq	Kompaniya qiymati 26 000 ming so'm bo'lgan yangi uskunalarga sarmoya kiritdi. Tugatish qiymati 1 000 ming so'mni tashkil etadi deb taxmin qilinadi. Ushbu uskuna qoplash muddatiga ko'ra mol-mulk tasnifining besh yillik guruhiga kiradi. Bundan tashqari, kompaniya ushbu uskunada 1-yilda 10000 dona, 2-yilda 5000 ta, 3-yilda 3000 ta, 4-yilda 2000 ta, 5-yilda 1000 dona mahsulot ishlab chiqarishni rejalashtirmoqda. O'zingiz bilgan usullardan foydalangan holda amortizatsiya ajratmasini hisoblang.
2- topshiriq	"LG" kompaniyasini sotishdan tushgan mablag'i 150000 ming so'mni tashkil etdi. Yiliga o'rtacha zaxira miqdori 60000 ming co'mni tashkil qiladi.

	Zaxira oborotining oʻrtacha davomiyligi qancha? Agar aylanmaning davomiyligi 155 kun boʻlsa, qancha qoʻshimcha mablagʻ jalb qilish kerak boʻladi?
<i>Bahs-munozara va nazorat savollari:</i>	1. Moliyaviy rejalashtirish deganda nimani tushunasiz? 2. Moliyaviy rejalashtirishning asosiy vazifalariga nimalar kiradi? 3. Moliyaviy rejalashtirish asosiy bosqichlarini tushuntiring. 4. Moliyaviy prognozlash nima? Moliyaviy prognozlash metodlari nimalardan iborat? 5. Moliyaviy hisobot nima? 6. Moliyaviy hisobotning qanday shakllari mavjud? 7. Auditorlik tekshiruvlari ahamiyati nimada?

II BO‘LIM. SOLIQLAR VA SOLIQQA TORTISHNING NAZARIY ASOSLARI

VIII BOB. O‘ZBEKISTON SOLIQ TIZIMINING UMUMIY TAVSIFI

Reja:	8.1. Soliq tizimining mohiyati va ahamiyati. 8.2. Soliqlarni iqtisodiy mohiyatiga ko‘ra guruhlanishi. 8.3. Soliq to‘lovchining huquq va majburiyatlari. 8.4. Bojxona to‘lovlarining umumiy tavsifi. VIII bob bo‘yicha test va topshiriqlar.
Tayanch iboralar:	<i>Soliq tizimi, soliq mexanizmi va elementlari, soliq bazasi, soliq solish obyekti, soliq stavkasi, soliq davri, majburiy to‘lovlar, soliq auditi.</i>

8.1. Soliq tizimining mohiyati va ahamiyati

Soliqlarning mohiyati	Soliqlar davlat paydo bo‘lganidan beri jamiyatdagi iqtisodiy munosabatlarning zarur bo‘g‘ini bo‘lib kelgan. Davlat tuzumining o‘zgarishi va rivojlanishi har doim soliq tizimining o‘zgarishi bilan birga bo‘lgan. Zamonaviy jamiyatda soliqlar davlat daromadlarining asosiy shakli hisoblanadi. Ushbu sof moliyaviy funksiyadan tashqari, soliq mexanizmi davlatning ijtimoiy ishlab chiqarishga, uning dinamikasi va tuzilishiga va ilmiy-texnik taraqqiyot holatiga iqtisodiy ta’siri uchun ishlatiladi. Soliqlar tovar ishlab chiqarishi, jamiyatni sinflarga bo‘linishi bilan birga vujudga keldi, bu armiyani, sudlarni, amaldorlarni va boshqalarni ushlab turish uchun mablag‘ talab qildi. Davlatning mavjud bo‘lishi iqtisodiy jihatdan soliq munosabatlariga asoslangan.
------------------------------	---

	Yalpi ichki mahsulotning jamiyat foydasiga davlat tomonidan majburiy badal shaklida olinishi soliqning mohiyatidir. Davlat tomonidan oʻrnatilgan majburiy toʻlov.
Soliq funksiyalari mohiyati:	1. Soliqlarning asosiy fiskal funksiyasi (lot. <i>fiscus</i> soʻzidan olingan boʻlib, <i>gʻazna</i> degan maʼnoni bildiradi). 2. Soliqlarning iqtisodiy (tartibga solish) funksiyasi. Davlat soliqlar orqali ishlab chiqarish sharoitlarini, tovarlar va xizmatlarning sotilishini tartibga solib boradi, iqtisodiy faoliyat uchun muayyan “soliq iqlimi” yaratadi. 3. Soliqlarning qayta taqsimlash funksiyasi. Davlat soliqlar yordamida korxonalar va tadbirkorlar foydasi, aholi daromadi bir qismini qayta taqsimlaydi. Soliqlarni boshqa funksiyalari sifatida nazorat qilish va axborot berib borish misol boʻla oladi.
Iqtisodiy nuqtai nazardan soliqlar	Fiskal siyosat vositalari va shu bilan birga makro darajada iqtisodiy jarayonlarni bilvosita tartibga solish usuli hisoblanadi.
Yuridik nuqtai nazardan soliq munosabatlari	Bu aniq majburiyatlar tizimidir, unda bir tomon davlat, ikkinchidan soliq qonunchiligiga muvofiq budjetga soliq toʻlash majburiyati yuklatilgan soliq solish obyekti hisoblanadi. Soliqlarning toʻla va oʻz vaqtida toʻlanishi uchun javobgarlik soliq toʻlovchilar zimmasiga yuklangan boʻlsa-da, ular ixtiyoriy emas, majburiy ravishda toʻlaydilar, davlat soliq toʻlashdan boʻyin tovlaganlarni qattiq jazolaydi. Davlat foydasiga soliq toʻlash orqali daromadning avvaldan belgilab quyilgan, eng muhimi, qonuniy tartibda koʻzda tutilgan qismi undirib olinadi.
Soliq toritish sohasidagi davlatlar	daromadlilikni tartibga soluvchi ikkita yoʻnalishi mavjud: birinchisi – soliq toʻlovlarini yigʻish va budjetning soliq qismini shakllantirish;

	ikkinchisi – iqtisodiy faoliyatning ayrim turlari yoki iqtisodiyot tarmoqlarini vositalar yordamida rag‘batlantirishdir.
Soliq yuki	Ko‘p iqtisodchilar soliq to‘lovchilarning daromadini budjetga olishning chegarasi borligi va soliq og‘irligini ko‘paytirib yubormaslik haqida yozib o‘tganlar. Amerika iqtisodchisi Artur Lafferning hisobiga ko‘ra soliqlarni kamaytirish natijasida iqtisodiyotning o‘sishi va davlat daromadlarining o‘rishini isbotlab bergan. Agar soliq stavkasi 0 bo‘lsa, davlat hech qanday soliq tushumiga ega bo‘lmaydi. Agar stavka 100 bo‘lsa natija davlat uchun tushum yana shunga teng bo‘ladi, chunki ishlab chiqaruvchilarning hamma daromadi budjetga olib qo‘yiladi. Ishlab chiqarishga hech qanday qiziqish bo‘lmaydi. Soliq stavkasining boshqa hamma holatlarida davlat u yoki bu miqdorda daromadga ega bo‘ladi. ($0 < g < 100\%$). Soliq stavkasi r_0 teng bo‘lganda soliq tushumlari maksimal darajaga yetadi. ($R_0 = g \text{ Max}$). Xulosa shuki, soliq foizi stavkasi ma‘lum darajaga etishi (R_0) soliq tushumlarini ko‘paytiradi, uning yanada oshirilishi aksincha soliq tushumlarini kamaytiradi. Iqtisodiy subyektlarning soliq stavkasining dinamikasiga ta‘siri bir ondayoq sezilmaydi, balki qandaydir vaqt o‘tgandan so‘ng seziladi. Laffer egri chizig‘i davlat daromadlarining o‘sishi soliq stavkalarining kamayishiga obyektiv bog‘liq ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi.³¹
O‘zbekistonda Soliq siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi	Soliq yukini izchillik bilan kamaytirish, soliq solish tizimini soddalashtirish va soliq ma‘muriyatchiligini takomillashtirish iqtisodiyotni jadal rivojlantirish hamda mamlakatning investitsiyaviy jozibadorligini yaxshilashning eng muhim shartlari hisoblanadi.

³¹ Q.Yaxyoyev. Soliqqa tortish nazariyasi va amaliyoti. Darslik. –T.: TMI, 2003, 22-bet.

	Mazkur sohada bir maromda iqtisodiy o‘shishga, ishbilarmonlik va investitsiyaviy faollikni oshirishga, sog‘lom raqobat muhitini shakllantirishga, shuningdek, soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlar yig‘iluvchanligining zarur darajasini ta’minlash ³² .
--	--

8.2. Soliqlarni iqtisodiy mohiyatiga ko‘ra guruhlanishi

<i>Soliq mexanizmi:</i>	• moliya mexanizmi tarkibiga kirib, soliqqa tortish bilan bog‘liq bo‘lgan soliqlarni tashkil qilishning barcha elementlari yig‘indisi tushuniladi; • soliq mexanizmidan foydalanish soliq elementlarining yig‘indisidan samarali foydalanish maqsadida ishlab chiqilgan tushunchadir.
<i>Soliqlarning elementlari</i>	Soliq to‘g‘risidagi qonun hujjatlarida soliqning barcha elementlari aniqlab qo‘yilgan taqdirdagina ushbu soliq belgilangan deb hisoblanadi. Bunday soliq elementlariga quyidagilar kiradi: 1) soliq solish obyekti; 2) soliq bazasi; 3) soliq stavkasi; 4) soliq davri; 5) soliqni hisoblab chiqarish tartibi; 6) soliq hisobotini taqdim etish tartibi; 7) soliqni to‘lash tartibi. Soliqni belgilashda soliq imtiyozlari va ularning qo‘llanilishi uchun asoslar nazarda tutilishi mumkin.
<i>Soliq solish obyekti</i>	Soliq solish obyekti mol-mulk, harakat, harakat natijasi yoki qiymat, miqdoriy yoki fizik xususiyatga ega bo‘lgan boshqa holat bo‘lib, u mavjud bo‘lganda soliq to‘g‘risidagi qonun hujjatlari soliq to‘lovchida soliq majburiyatini vujudga keltiradi.

³² O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 29-iyundagi “O‘zbekiston Respublikasining soliq siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi to‘g‘risida”gi PF-5468 sonli Farmoni.

<i>Soliq bazasi</i>	Soliq bazasi soliq solish obyektining qiymat, fizik yoki boshqa xususiyatini ifodalaydi.
<i>Soliq stavkasi</i>	Soliq stavkasi soliq bazasining o'lchov birligiga nisbatan hisoblanadigan soliqning foizlardagi yoki mutlaq summadagi miqdorini ifodalaydi. Aksiz solig'i, yer solig'i, suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq va qat'iy belgilangan summada jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i stavkalari O'zbekiston Respublikasi-ning Davlat budjeti to'g'risidagi Qonuni bilan belgilanadi. Aksiz solig'ining stavkalari, mahsulot narxi dinamikasidan va realizatsiya qilish hajmidan kelib chiqib, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlari bilan yil davomida qayta ko'rib chiqilishi mumkin. 2017-2020-yillarda soliq stavkalari diamikasi 17-ildavda berilgan.
<i>Soliq davri</i>	Soliq davri deganda tugagandan keyin soliq bazasi aniqlanadigan hamda to'lanishi lozim bo'lgan soliq summasi hisoblab chiqariladigan kalendar yil yoki boshqa davr tushuniladi. Soliq davri bir necha hisobot davrlaridan iborat bo'lishi mumkin.
<i>Soliqlar va yig'implarni hisoblab chiqarish va to'lash tartibi</i>	Soliqni hisoblab chiqarish tartibi soliq bazasidan, soliq stavkasidan, shuningdek mavjud bo'lgan taqdirda, soliq imtiyozlaridan kelib chiqqan holda soliq davri uchun soliq summasini hisob-kitob qilish qoidalarini belgilaydi. Agar soliq bo'yicha soliq davri bir necha hisobot davrini tashkil etsa, ulardan har birining natijalari bo'yicha joriy to'lovlar to'lanadi. Joriy to'lovlarni to'lash majburiyati soliqni to'lash bo'yicha majburiyatga tenglashtiriladi. Alohida soliq turlari uchun bo'nak to'lovlari nazarda tutilishi mumkin. Bo'nak to'lovlarini to'lash majburiyati soliqni to'lash bo'yicha majburiyatga tenglashtiriladi.

	Yuridik shaxslar va yakka tartibdagi tadbirkorlar soliqlarni banklar orqali naqd pulsiz shaklda to'laydi. Bu uning tartibga solish vazifasini ko'rsatadi.
<i>Soliqlarning va yig'implarning turlari</i>	O'zbekiston Respublikasi hududida quyidagi soliqlar belgilanadi: 1) qo'shilgan qiymat solig'i; 2) aksiz solig'i; 3) foyda solig'i; 4) jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i; 5) yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq; 6) suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq; 7) mol-mulk solig'i; 8) yer solig'i; 9) ijtimoiy soliq. • Avtotransport yig'imi. • Davlat boji. Yig'implarni joriy etish, hisoblab chiqarish va to'lash tartibi Soliq Kodeksida hamda boshqa qonun hujjatlarida belgilanadi.
<i>Soliq imtiyozlari</i>	Soliq to'lovlaridan to'la yoki qisman ozod bo'lish.

8.3. Soliq to'lovchining huquq va majburiyatlari

<i>Soliq to'lovchilar quyidagi huquqlarga ega (SKning 21-moddasi):</i>	• soliq organlaridan va boshqa vakolatli organlardan (ularning vakolatlari doirasida) amaldagi soliq to'lovchilarning huquqlarini, soliq to'lovchilarning qonun hujjatlaridagi o'zgarishlar haqida, soliqlarni hisoblab chiqarish va to'lash tartibi to'lovchilarning huquqlarini, soliq hisobotining va arizalarning shakllarini, shuningdek ularni to'ldirish tartibi haqida tushuntirishlarni bepul olish;
---	---

	• o‘z soliq majburiyatlarini bajarish yuzasidan soliq organlarida va boshqa vakolatli organlarda mavjud bo‘lgan ma’lumotlarni olish; • soliqlar, penyalar va jarimalarning ortiqcha to‘langan yoki ortiqcha undirilgan summalarini o‘z vaqtida hisobga o‘tkazish yoki qaytarish; • belgilangan tartibda va shartlarda soliqlarni to‘lashni kechiktirish yoki bo‘lib-bo‘lib to‘lash; • soliq solish obyektlarini hisobga olishda, soliqlarni hisoblab chiqarish va to‘lashda o‘zlari yo‘l qo‘ygan xatolarni mustaqil ravishda tuzatish; • o‘z hududida o‘tkaziladigan sayyor soliq tekshiruvini va soliq auditini o‘tkazish chog‘ida hozir bo‘lish; • sayyor soliq tekshiruvi va soliq audit materiallari bilan tanishish, shuningdek ushbu tekshiruvlarning dalolatnomalarini olish; • soliq tekshiruvini amalga oshiruvchi soliq organlariga soliq to‘g‘risidagi qonun hujjatlarining ijrosiga taalluqli masalalar bo‘yicha tushuntirishlar berish; • soliq organlari va boshqa vakolatli organlarning hamda ular mansabdor shaxslarining ushbu Kodeksga va (yoki) soliq to‘g‘risidagi boshqa qonun hujjatlariga muvofiq bo‘lmagan talablarini bajarmaslik; • soliq siriga rioya etish hamda uni saqlash va boshqalar.
<i>Soliq to‘lovchilarning majburiyatlari (SKning 22-moddasi):</i>	• belgilangan soliqlar va yig‘imlarni o‘z vaqtida hamda to‘liq hajmda hisoblab chiqarishi va to‘lashi; • hujjatlarni ko‘rib chiqish yoki tushuntirishlar berish zaruriyati to‘g‘risida chaqiruv xatini olganida soliq organiga kelishi;

	• tovarlarni (xizmatlarni) realizatsiya qilishda xaridorga hisobvara-q-fakturalarni, cheklarni yoki ularga tenglashtirilgan boshqa hujjatlarni berishi; • soliq tekshiruvini o'tkazayotgan soliq organlarining mansabdor shaxslariga soliqlarni hisoblab chiqarish va to'lash uchun asos bo'lib xizmat qiladigan hujjatlar, shuningdek elektron manbalarda saqlanadigan tegishli axborot bilan tanishish imkoniyatini ta'minlashi; • soliq organlari va boshqa vakolatli organlarning qonuniy talablarini bajarishi, ko'rsatilgan organlarning va ular mansabdor shaxslarining qonuniy faoliyatiga to'sqinlik qilmasligi; • soliq hisobotini elektron shaklda taqdim etish majburiyati yuklatilgan shaxslar soliq organlari tomonidan soliq to'g'risidagi qonun hujjatlari bilan tartibga solinadigan munosabatlardagi o'z vakolatlarini amalga oshirish chog'ida foydalani-ladigan hujjatlarning soliq organidan telekommu-nikatsiya aloqa tarmoqlari orqali elektron shaklda olinishini ta'minlashi kerak; • chet el yuridik shaxsida (yuridik shaxs tashkil etmagan holdagi chet el tuzilmasida) ushbu qismda ko'rsatilgan bir nechta mol-mulk obyekti mavjud bo'lgan taqdirda, ushbu shaxs tanloviga ko'ra, xabar mol-mulk obyektlarining biri turgan yerdagi soliq organiga taqdim etiladi. • O'zbekiston Respublikasining bojxona chegara-si orqali tovarlar olib o'tilishi munosabati bilan soliqlar to'laydigan soliq to'lovchilar zimmasida O'zbekiston Respublikasining bojxona to'g'risi-dagi qonun hujjatlarida nazarda tutilgan majbu-riyatlar ham bo'ladi; • soliq to'lovchilarning zimmasida qonun huj-jatlariga muvofiq boshqa majburiyatlar ham bo'lishi mumkin.
--	---

	• Yakka tartibdagi tadbirkorlar uchun jismoniy shaxslardan olinadigan daromad soligʻi-ning qatʻiy belgilangan summalari 18-ilovada berilgan.
<i>Ijtimoiy soliqlar</i>	2021-yil 1-yanvardan boshlab ijtimoiy soliq tushumlari quyidagicha taqsimlandi: A) budget tashkiloti boʻyicha: – budgetdan tashqari Pensiya jamgʻarmasiga – 99,2%; - Bandlikka koʻmaklashish davlat jamgʻarmasiga – 0,4%; Oʻzbekiston Kasaba uyushmasi federatsiyasi kengashiga – 0,4%. B) boshqa toʻlovchilar boʻyicha: – budgetdan tashqari Pensiya jamgʻarmasiga – 98,4%; – Bandlikka koʻmaklashish davlat jamgʻarmasiga – 0,8%; Oʻzbekiston Kasaba uyushmasi federatsiyasi kengashiga – 0,8%.
<i>Soliq tekshiruvlari</i>	Soliq toʻlovchilar, yigʻimlarni toʻlovchilar va soliq agentlari tomonidan soliq toʻgʻrisidagi qonun hujjatlariga rioya etilishi ustidan nazorat qilish maqsadida oʻtkaziladi.
<i>Soliq tekshiruvlari-ning turlari:</i>	1) kameral soliq tekshiruvi; 2) sayyor soliq tekshiruvi; 3) soliq auditi.
<i>Kameral soliq tekshiruvi</i>	Soliq toʻlovchi (soliq agenti) tomonidan taqdim etilgan soliq hisobotini, moliyaviy hisobotni, shuningdek soliq toʻlovchining faoliyati toʻgʻrisida soliq organida mavjud boʻlgan boshqa hujjatlar hamda maʼlumotlarni tahlil qilish asosida soliq organi tomonidan oʻtkaziladi.
<i>Sayyor soliq tekshiruvi</i>	Soliq toʻlovchilarning soliqlar va yigʻimlarni hisoblab chiqarish hamda toʻlash sohasidagi ayrim majburiyatlarini, shuningdek soliq toʻgʻrisidagi qonun hujjatlarida belgilangan boshqa

	majburiyatlarini bajarilishini tekshirish sayyor soliq tekshiruvidir. Sayyor soliq tekshiruvi chogʻida hisobga olish hujjatlarining, tovar-moddiy qimmatliklar va pul mablagʻlari harakatining, shuningdek soliq toʻlovchining faoliyati bilan bogʻliq boʻlgan boshqa axborotning tahlili oʻtkaziladi.
<i>Soliq auditi</i>	Muayyan davr uchun soliqlar va yigʻimlarni hisoblab chiqarish hamda toʻlashning toʻgʻriligini tekshirish soliq auditidir. Soliq auditi soliq toʻlovchilarning (soliq agentlarining) yuqori darajadagi tavakkalchilik toifasiga mansub soliq toʻlovchiga (soliq agentiga) nisbatan oʻtkaziladi. Soliq organlari soliq auditi oʻtkazilishi boshlanishidan kamida oʻttiz kalendar kun oldin soliq toʻlovchiga soliq auditi oʻtkazilishi toʻgʻrisida xabarnoma yuboradi.

8.4. Bojxona toʻlovlarning umumiy tavsifi

<i>Bojxona toʻlovlari</i>	Tovarlarni bojxona chegarasi orqali olib oʻtishda quyidagi bojxona toʻlovlari toʻlanadi: • bojxona boji; • qoʻshilgan qiymat soligʻi; • aksiz soligʻi; • bojxona yigʻimlari.³³ 2016-2019-yillarda undirilgan bojxona toʻlovlari toʻgʻrisida maʼlumot 19-ildavda berilgan. –2019-yillarda undirilgan va davlat budjetiga oʻtkazilgan bojxona toʻlovlari tarkibi 20-ildav-
<i>Bojxona toʻlovlari tarkibi</i>	Oʻzbekiston Respublikasida tovarlarni bojxona chegarasidan olib oʻtishda boj, aksiz soligʻi, qoʻshilgan qiymat soligʻi, bojxona yigʻimlari

³³ Bojxona kodeksi 289-modda.

	undiriladi. Mamlakatimizda jami undiriladigan bojxona to'lovlari tarkibida olib kirilayotgan tovarlardan undiriladigan bojxona to'lovlari 98 foizni, soliqlar esa 88-90 foizni tashkil etadi. ³⁴
Boj	• (arab.-o'lpn, soliq) – bojxona nazorati ostida davlat tomonidan mamlakat chegarasidan olib o'tiladigan tovarlar, mol-mulk va qimmatbaho qog'ozlardan undiriladigan pul yig'implari.
Bojxona yig'imi	Bojxona organlari tomonidan TIF qatnashchilariga u yoki bu turdagi xizmatlarni ko'rsatganlik uchun undiriladigan to'lov turi bo'lib, uning stavkalari ko'rsatiladigan xizmatlarning mazmun-maqsadiga qarab turlicha (bojxona qiymati yoki eng kam oylik ish haqidan foiz miqdorida, AQSH dollari yoki yevro hisobida, qabul qilinadigan dastlabki qaror yoki rasmiylashtiriladigan bojxona yuk deklaratsiyasi varag'ining soniga qarab) belgilanadi.
Bojxona to'lovlari stavkalari:	Import bojxona boji stavkasi – O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 29.06.2018-y. PQ-3818 son Qarori 1-ilovasi; Aksiz solig'i stavkasi – O'zbekiston Respublikasi-ning 2020-yil 30-dekabrdagi O'RQ-659-son Qonuni import mahsulotlariga stavkalari; Qo'shilgan qiymat solig'i stavkasi – O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi 258-moddasida (15%). Kodeksning 36-bobida nazarda tutilgan hollarda soliq stavkasi 0 foiz miqdorida belgilanadi. Bojxona yig'implari stavkalari – O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 9-noyabrdagi 700-son Qarorining 1-ilovasida berilgan.
Vazirliklar, davlat qo'mita-	• Ko'rsatilgan xizmatlar uchun bojxona yig'implari va to'lovlar shaklidagi tushumlar – 50% ;

³⁴ T.Pardayev. O'zbekiston Respublikasi tashqi savdosida import tovarlar tarkibini optimallashtirishda bojxona to'lovlari o'rni. "Global o'zgarishlar sharoitida tashqi savdoni rivojlantirishning dolzarb masalalari". // Respublika onlayn ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari to'plami. –Toshkent, DBQ BI, 03.06.2020-y. - 56 b.

<i>lari va idoralar-ning budjetdan tashqari jamg'armalariga yo'naltirilayotgan davlat bojlari, yig'imlar va soliq bo'lma-dan, ma'muriy va moliyaviy jazolardan (Davlat bojxona qo'mitasi uchun) ajratmalar miqdori³⁵</i>	• Bojxona organlari va Chegara qo'shinlari tomonidan olib qo'yilgan hamda qonun hujjatlarida belgilangan tartibda davlat daromadiga o'tkazilgan mol-mulkni sotishdan olingan mablag'lar – 25% (*Mablag'lar sarfi tovarlarning chegara orqali qonuniy o'tishini ta'minlovchi budjetdan tashqari yagona Ijtimoiy rivojlantirish va xodimlarni moddiy rag'batlantirish jamg'armasidan amalga oshiriladi); • Maxsus avtomatlashtirilgan foto va video-fiksatsiya texnika vositalari qayd etgan xorijiy davlatlarning avtotransport vositalari tomonidan yo'l harakati qoidalari buzilganligi uchun bojxona organlari tomonidan undirilgan jarima summasi – 25%.
<i>Bojxona organlari har oyda soliq organlariga:</i>	• eksport-import operatsiyalari to'g'risidagi, shuningdek tovarlarni olib o'tish, shu jumladan O'zbekiston Respublikasining bojxona chegarasi orqali elektron tijorat shaklida amalga oshirilgan tovarlarni olib o'tish haqidagi; • O'zbekiston Respublikasi norezidentlari tomonidan O'zbekiston Respublikasining bojxona omborlarida tovarlar saqlanayotganligi faktlari to'g'risidagi axborotni taqdim etishi shart.³⁶

³⁵ Manba: O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2010-yil 2-apreldagi "Vazirliklar, davlat qo'mitalari va idoralarning byudjetdan tashqari jamg'armalariga mablag'lar ajratishni tartibga solish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 62-sonli Qaroriga 1-ilova

³⁶ Soliq kodeksining 133-moddasi.

VIII bob bo'yicha test va topshiriqlar:

1. Moliya fanini soliqlarga nisbatan munosabati nimalardan tashkil topadi?	A) Davlat budjetining asosiy qismini soliqlar tashkil etadi B) Soliqli undirish qat'iy o'sish tendensiyasiga ega C) Inqiroz davrida soliqlar mumkin qadar minimal darajada o'rnatilmog'i lozim D) Soliqlarsiz davlatning faoliyat ko'rsatishi mumkin emas
2. Soliqlar deganda nima tushuniladi?	A) Bojxona to'lovlari B) Muayyan huquqlarni yoki litsenziyalar va boshqa ruxsat beruvchi hujjatlarni berish uchun to'lanishi lozim bo'lgan yig'imlar, davlat boji tushuniladi C) Davlat maqsadli jamg'armalariga majburiy pul to'lovlari D) Soliqlar deganda Soliq Kodeksida belgilangan, muayyan miqdorlarda undiriladigan, muntazam, qaytarib berilmaydigan va beg'araz xususiyatga ega bo'lgan, budjetga yo'naltiriladigan majburiy pul to'lovlari tushuniladi
3. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida soliq tizimiga tegishli moddalarni ko'rsating.	A) 10, 51 B) 51, 123 C) 14, 111, 4 D) 100, 120, 2
4. Soliqlarning iqtisodiy mohiyati nimada?	A) Soliqlar majburiy to'lovlarni ifoda etuvchi pul munosabatlari B) Davlatning pul mablag'lariga bo'lgan ehtiyojini qondirish C) Sohalar o'rtasida mutanosiblikni ta'minlash D) Soliqlar, yig'imlar, bojlar va boshqa to'lovlar hisobi davlat moliyaviy resurslarini tashkil etishda

5. Soliqlarning asosiy funksiyalarinining to'g'risini ko'rsating.	A) Taqsimlash va nazorat B) Taqsimlash va qayta taqsimlash C) Fiskal va iqtisodiy rag'batlantirish D) Taqsimlash va iqtisodiy tartibga solish
6. Budjet daromadlari nuqtai nazaridan soliqlarni qanday tasniflaymiz?	A) To'g'ri soliqlar va egri soliqlar B) Umumdavlat soliqlari va mahalliy soliqlar C) Tartibga soluvchi soliqlar va birlashtirilgan soliqlar D) Jismoniy shaxslardan olinadigan soliqlar va yuridik shaxslardan olinadigan soliqlar
7. Bevosita (to'g'ri) soliqlar?	A) Xo'jalikning moliyaviy faoliyatiga to'g'ridan to'g'ri ta'sir qilmaydigan xarajat. B) Bevosita soliq mahsulot yoki xizmat bahosiga qo'shiladi. C) Soliq to'lovchining bevosita daromadidan, foydasidan yoki pul tushumidan olinadigan soliqlar. D) Yuqoridagi barcha javoblar to'g'ri
8. Bilvosita (egri) soliqlar...	A) Xo'jalikning moliyaviy faoliyatiga to'g'ridan to'g'ri ta'sir qiluvchi soliqlar. B) Tovar va xizmatlar uchun narx yoki tovarga qo'shimcha sifatida belgilanadigan qo'shilgan qiymat solig'i, aksiz, bojlar va iste'mol solig'i C) Soliq to'lovchining daromadidan, foydasidan yoki pul tushumidan olinadi D) Yuqoridagi barcha javoblar to'g'ri
9. Soliq munosabatlari subyekti kimlar hisoblanadi?	A) jismoniy shaxslar B) Yuridik va jismoniy shaxslar C) Soliq to'lovchilar va vakolatli organlar soliq munosabatlarining subyektlaridir D) Yuridik shaxslar.
10. Soliq davri tushunchasi?	A) Soliq davri tugamasdan keyin soliq solinadigan baza aniqlanadigan hamda soliq yoki boshqa majburiy to'lov summasi hisoblab chiqariladigan davrdir

	B) Soliq davri u tugaganidan keyin soliq solinadigan baza aniqlanadigan hamda soliq yoki boshqa majburiy to'lov summasi hisoblab chiqariladigan davrdir C) Joriy to'lovlarni to'lash bo'yicha majburiyat yuzaga kelgan davr D) Soliqlar to'lab turiladigan davr
1-topshiriq	Korxonaning hisobot yilidagi mahsulot realizatsiyasidan sof tushum 106633 ming so'mni tashkil qilgan. Realizatsiya qilingan mahsulotning to'liq tannarxi 93837 ming so'mni tashkil qilgan. Korxonaning yalpi foydasini aniqlang.
2-topshiriq	“Akfamedlayn” tibbiyot maskanida jami ishchilar soni 125 kishidan iborat bo'lib, ularning oylik ish haqi fondi 150 million so'mni tashkil qiladi. Ushbu budjet tashkilotining oylikdan ijtimoiy soliqqa ajratmasini hisoblang. Budjetga qancha mablag' o'tkazilishini toping
Baxs-munozara va nazorat savollari:	1. Soliqlarni iqtisodiy mohiyati va ahamiyati nimadan iborat? 2. Soliq mexanizmi nima? 3. Soliq siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi nimadan iborat? 4. Soliqlar qanday funksiyani bajaradi? 5. Soliq tekshiruvlarining turlariga nimalar kiradi? 6. Bojxona to'lovlariga nimalar kiradi?

IX BOB. QO‘SHILGAN QIYMAT SOLIG‘I

Reja:	9.1. Qo‘shilgan qiymat solig‘i haqida tushuncha. 9.2. Qo‘shilgan qiymat solig‘ining budjet daromadlari tarkibidagi tutgan o‘rni. 9.3. Qo‘shilgan qiymat solig‘i bo‘yicha hisob-kitoblar va budjetga o‘tkazish tartibi. IX bob bo‘yicha test va topshiriqlar.
Tayanch iboralar:	<i>Qo‘shilgan qiymat solig‘i, to‘lovchisi, obykti, stavkalari, imtiyozlar, kameral tekshiruv.</i>

9.1. Qo‘shilgan qiymat solig‘i haqida tushuncha

<i>Qo‘shilgan qiymat solig‘i</i>	Bu bilvosita soliq hisoblanib, uning haqiqiy yuki mahsulotni ishlab chiqaruvchiga emas, balki shu mahsulotning oxirgi iste‘molchisiga to‘g‘ri keladi, chunki bu soliq mahsulot qiymatiga kiritilib, xaridor tomonidan to‘lab beriladi.
<i>Qo‘shilgan qiymat solig‘i ilk bor</i>	Fransuz iqtisodchisi M.Lore tomonidan 1954-yilda taklif qilinganligi sababli bu soliqni “Yevropacha soliq” deb ham nomlashadi. Ammo birinchi bor QQS 1960-yilda Kod-Dyuar Respublikasining soliq tizimiga sinov tariqasida kiritilgan.
<i>Qo‘shilgan qiymat o‘zining iqtisodiy mohiyatiga ko‘ra</i>	Sotilgan mahsulotlar, bajarilgan ishlar va ko‘rsatilgan xizmatlarning qiymati bilan ishlab chiqarish jarayonida iste‘mol qilingan tovarlar, xomashyolar va xizmatlarning qiymati o‘rtasidagi farqdan iboratdir. Tabiiyki ishlab chiqarish jarayonida va keyinchalik mehnat taqsimoti natijasida ma‘lum bir tovar bozorga olib chiqilgunga qadar ishlab chiqarish va muomala jarayonidagi bir nechta bosqichlardan o‘tadi, bu bosqichlarning har birida qo‘shilgan qiymat yaratiladi.
<i>Qo‘shilgan qiymat solig‘i to‘lovchisi:</i>	1) O‘zbekiston Respublikasining yuridik shaxslari; 2) tovarlarni (xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olingan daromadi soliq davrida bir milliard

	soʻmdan oshgan yoxud ixtiyoriy ravishda qoʻshilgan qiymat soligʻini toʻlashga oʻtgan yakka tartibdagi tadbirkorlar; 3) Oʻzbekiston Respublikasi hududida tovarlarni (xizmatlarni) realizatsiya qiluvchi chet el yuridik shaxslari, agar tovarlarni (xizmatlarni) realizatsiya qilish joyi deb Oʻzbekiston Respublikasi eʼtirof etilsa; 4) faoliyatni Oʻzbekiston Respublikasida doimiy muassasalar orqali amalga oshiruvchi chet el yuridik shaxslari; 5) oddiy shirkat shartnomasi (birgalikdagi faoliyat toʻgʻrisidagi shartnoma) doirasida amalga oshiriladigan faoliyat boʻyicha – oddiy shirkatning ishlarini yuritish vazifasi zimmasiga yuklatilgan ishonchli shaxs – oddiy shirkatning ishtirokchisi; 6) Oʻzbekiston Respublikasining bojxona chegarasi orqali tovarlarni olib oʻtuvchi shaxslar. Mazkur shaxslar bojxona toʻgʻrisidagi qonun hujjatlariga muvofiq qoʻshilgan qiymat soligʻini toʻlovchilar deb eʼtirof etiladi.
--	---

9.2. Qoʻshilgan qiymat soligʻining budjet daromadlari tarkibidagi tutgan oʻrni

<i>Qoʻshilgan qiymat soligʻi amalda</i>	1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 26-sentabrdagi “Oʻzbekiston Respublikasining soliq siyosatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida” PF-5837-son Farmoni bilan 2019-yil 1-oktabrdan boshlab qoʻshilgan qiymat soligʻining stavkasi 20 foizdan 15 foizgacha pasaytirildi. 2. 2019-yil 1-yanvardan 2 yil muddatga yalpi tushumi 3 milliard soʻmdan oshmagan yuridik shaxslar uchun qoʻshilgan qiymat soligʻini hisoblab chiqarish va toʻlashning soddalashtirilgan tartibi joriy etildi.
--	--

<i>Qo‘shilgan qiymat solig‘ining budjet daromadidagi ulushi</i>	2018-yil yakunlari bo‘yicha Respublika budjeti daromadlarining 35,1 foizini tashkil etgan. 2018-yil 26-dekabrda “O‘zbekiston Respublikasining 2019-yilgi asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlari prognozi va Davlat budjeti parametrlari hamda 2020-2021-yillarga budjet mo‘ljallari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4086 sonli Qarori qabul qilingan bo‘lib, unda QQS 2019-yilda davlat budjeti daromadlarining 39,7 foizini tashkil etishi ko‘rsatilgan.
	2019-yilda jami bojxona to‘lovlari tarkibida: qo‘shilgan qiymat solig‘i 78,5 foizni, import bojxona boji 13,5 foizni, aksiz solig‘i 4,6 foizni, boshqa to‘lovlar 3,4 foizni tashkil etgan.

9.3. Qo‘shilgan qiymat solig‘i bo‘yicha hisob-kitoblar va budjetga o‘tkazish tartibi

<i>Soliq imtiyozlari</i>	Soliq to‘lovchilarning ayrim toifalariga boshqa soliq to‘lovchilarga nisbatan soliq to‘g‘risidagi qonun hujjatlarida nazarda tutilgan afzalliklar, shu jumladan soliqni to‘lamaslik yoki ularni kamroq miqdorda to‘lash imkoniyati soliq imtiyozlari deb e‘tirof etiladi. Soliq to‘lovchiga soliqlarni to‘lash bo‘yicha muddatni kechiktirish (bo‘lib-bo‘lib to‘lash) imkoniyati berilishi soliq imtiyozlari hisoblanmaydi.
<i>Import qilinadigan tovarlar bo‘yicha QQS quyidagi formula orqali hisoblanadi</i>	$S_{qqs} = \frac{(IQT BQ + BBS + AS) \times QQS}{100}$ <i>S_{qqs}</i> – qo‘shilgan qiymat solig‘i; <i>IQT BQ</i> – Import qilingan tovarlarning bojxona qiymati; <i>BBS</i> – bojxona boji summasi; <i>AS</i> – aksiz solig‘i; <i>QQS_{st}</i> – qo‘shilgan qiymat solig‘i stavkasi;

<i>Qo‘shilgan qiymat solig‘i stavkalari differensiallashuvi</i>	O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 29-iyundagi “O‘zbekiston Respublikasining soliq siyosatini takomillashtirish Konsepsiyasi to‘g‘risida”gi PF-5468-sonli Farmoni bilan tatbiq etilgan islohotlar natijasida yurtimizda QQS stavkalari differensiallashtirildi. Agar soliqqa tortish obyektiga ega korxonalar uchun QQS stavkasi 20 foizni tashkil etgan bo‘lsa, bugungi kunda esa soliq to‘lovchilar yillik oborotiga qarab uch guruhga ajratilgan. Yillik oboroti 3 mlrd. so‘mdan oshgan korxonalar uchun QQS stavkasi 20 foiz etib belgilangan bo‘lsa, 1 mlrd. so‘m va undan ko‘p, lekin 3 mlrd. so‘mdan oshmagan yillik tushumga ega korxonalar uchun 4 foizdan 15 foizgacha faoliyat turiga ko‘ra belgilangan. Yillik tushumi 1 mlrd. so‘mga yetmagan xo‘jalik yurituvchi subyektlar QQSdan ozod etilgan.
<i>Qo‘shilgan qiymat solig‘i qaysi holatlarda 0 % stavkada qo‘llaniladi</i>	• tovarlarni chet el valutasida eksport qilganda; • yuk, pochta va yo‘lovchilarni xalqaro tashigan(tranzit)da; • aholiga suv ta‘minoti, kanalizatsiya, sanitariya tozalash, issiqlik ta‘minoti bo‘yicha xizmatlar ko‘rsatilganda; • chet el diplomatik vakolatxonalari va ularga tenglashtirilgan vakolatxonalarga rasmiy foydalinishi uchun tovarlar (ishlar, xizmatlar) realizatsiya qilinayotganda; • “Bojxona hududida qayta ishlash” bojxona rejimiga joylashtirilgan tovarlarni qayta ishlash bo‘yicha bajarilgan ishlar va ko‘rsatilgan xizmatlar bo‘yicha.
<i>Xalqaro amaliyotga ko‘ra</i>	• QQS budjetga to‘lanadigan summasini aniqlashning asosan uchta har xil usuli keng qo‘llaniladi. 1. Hisobdan chiqarish usuli. Bu usulga ko‘ra, korxona budjetga to‘laydigan QQS summasini

	sotib olingan tovarlar qiymatini sotgan tovarlar qiymatidan chiqarib tashlagan holda farqni aniqlab, bu farqqa soliq stavkasini ko'paytirish yo'li bilan aniqlaydi. 2. Hisobga olish usuli. Hisobga olish usuli yoki schot-faktura usuli Yevropa Ittifoqiga kiruvchi deyarli barcha davlatlarda va QQS joriy etilgan boshqa ko'pgina davlatlarda qo'llanib kelinmoqda. Ushbu usulga ko'ra, korxona tomonidan budjetga to'lanadigan QQS summasi sotilgan tovarlarga (xizmatlarga) hisoblangan soliq summasidan sotib olingan tovarlar (xizmatlar) uchun to'langan soliq summasini chiqarib tashlash yo'li bilan aniqlanadi. 3. Yig'ish usuli. Ushbu usulga ko'ra, korxona budjetga to'laydigan QQS summasini yangidan hosil qilingan qiymatlar komponentlari, ish haqi, ijara haqi, foizlar va sof foydalarni yig'ib, hosil bo'lgan summani soliq stavkasiga ko'paytirish yo'li bilan aniqlaydi.³⁷
<i>Qo'shilgan qiymat solig'i summasini qoplashga nisbatan kameral soliq tekshiruvi</i>	Soliq to'lovchi tomonidan qo'shilgan qiymat solig'ining summasini qaytarish uchun ariza taqdim etilgan kundan e'tiboran oltmish kun ichida soliq organining buyrug'isiz, O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi tomonidan belgilangan tartibda amalga oshiriladi. Qo'shilgan qiymat solig'i summasini qoplashga nisbatan kameral soliq tekshiruvi natijalariga ko'ra soliq hisobotiga o'zgartishlar kiritish haqidagi talabnoma yozib berilmaydi.

IX bob bo'yicha test va topshiriqlar:

<i>1. Qat'iy stavkalar:</i>	A) Soliqqa tortiladigan obyekt o'sib borishi bilan soliq stavkalari ham o'sib boruvchi stavkalar
------------------------------------	--

³⁷ "Harakatlar strategiyasi – iqtisodiy islohotlarni huquqiy ta'minlash omili" //Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari to'plami – Toshkent. DBQ BI, 2019-y. 15 b.

	B) Soliqqa tortiladigan obyekt o‘sib borishi bilan soliq stavkalari kamayib boruvchi stavkalar C) Soliqqa tortiladigan obyekt o‘sishi yoki kamayishidan qat’i nazar o‘zgarmaydigan stavkalar D) Soliq obyektiga nisbatan o‘rnatiladigan me’yor
2. Keyingi yillarda davlat budjeti daromadlari tarkibida qaysi turdagi soliqlar salmog‘i eng yuqori bo‘lmoqda?	A) Egri soliqlar B) To‘g‘ri soliqlar C) Resurs soliqlari va to‘lovlari D) Mahalliy soliqlar va yig‘imlar
3. Yagona soliq to‘lovi nima?	A) Soliq to‘lovchilar bir xil summada to‘lab boradi B) Soliq solishning soddalashtirilgan tartibi bo‘lib umumbelgilangan soliqlar o‘rniga to‘lanadigan to‘lov hisoblanadi C) Soliqlarni yagona tizimga keltirish D) Soliq to‘lovchilar yagona ijtimoiy to‘lovni amalga oshiradilar
4. Qo‘shilgan qiymat solig‘i nima?	A) Tovarlar, ishlar, xizmatlarni sotish jarayonida yangidan yaratilgan qiymat bo‘yicha daromadning bir qismini budjetga olish yo‘llaridan biri B) Notijorat tashkilotlar tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilish oborotlaridan to‘lanadigan to‘lov C) Zarur bo‘lgan tovarlarga qo‘llaniladigan soliq D) O‘z ehtiyojlari uchun tovarlarni berish, ishlarni bajarish, xizmatlar ko‘rsatishdan to‘lanadigan soliq
5. Ko‘shilgan qiymat solig‘ining soliqqa tortish obyekti nima?	A) Tovar, ish, xizmatlar sotilishiga doir oborotlar B) Muomala xarajatlari C) Ishlab chikarish tannarxi D) Soliq to‘langunga kadar moliyaviy natija
6. Ko‘shilgan qiymat solig‘ini	A) Tovarlar (ishlar, xizmatlar) eksportiga B) Geologiya va topografiya ishlariga

hisoblashda nollik stavka qachon qo'llaniladi?	C) Ma'lumotlarni ishlash va axborot ta'limotiga doir xizmatlariga D) Qurilish-montaj, ta'mirlash, ilmiy tadqiqotchilik ishlariga
7. Ko'shilgan qiymat soligi stavkalarini kim belgilaydi?	A) O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi B) O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi C) O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasi D) O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi
8. Soliqlarni joriy qilish qaysi davlat organi vakolatiga kiradi?	A) O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi B) O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi C) O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi D) O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi va Moliya vazirligi kelishgan holda
9. 1958-yilda QQS birinchi marta qaysi davlatda joriy etilgan?	A) Fransiya B) Ispaniya C) AQSH D) Germaniya
10. Qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha to'lovlar soliq turi bo'yicha hisobot taqdim etilgandan necha kun o'tib davlat budjetiga o'tkaziladi?	A) 3 B) 5 C) 7 D) 10 E) 15
1-topshiriq	O'zbekiston Respublikasi rezidenti bo'lgan korxona huquqiy xizmat ko'rsatilishi uchun Germaniyaning yuridik korxonasi bilan shartnoma tuzdi. Germaniya yuridik korxonasi 12000 AQSH dollariga huquqiy xizmat ko'rsatdi, xizmat ko'rsatilganlik haqidagi dalolatnoma imzolaniyotgan vaqtda O'zbekiston Respublikasida

	dollarning kursi 1 AQSH dollari uchun 10140 soʻmni tashkil etgan. Aniqlang: Import qilingan xizmat uchun qoʻshilgan qiymat soligʻini hisoblang?
2-topshiriq	Qoʻshilgan qiymat soligʻi toʻlovchi boʻlgan korxona bojxonadagi narxi 4500 AQSH dollari boʻlgan maishiy texnikani import qiladi. Bojxona deklaratsiyasini toʻldirish vaqtidagi AQSH dollarining kursi 1 AQSH dollariga 10400 soʻmni tashkil etadi. Bojxona boji – 20%, aksiz soligʻining stavkasi - 10%, bojxonada rasmiylashtirish uchun undiriladigan yigʻim bojxona qonunchiligida belgilangan tartibda hisoblangan. Aniqlang: 1) import qilingan tovarlar uchun qoʻshilgan qiymat soligʻi; 2) maishiy texnikaning haqiqatdagi tannarxini aniqlang.
Baxs-munozara va nazorat savollari:	1. qoʻshilgan qiymat soligʻi qanday soliq hisoblanadi? 2. Qoʻshilgan qiymat soligʻining obyekti nima? 3. Qoʻshilgan qiymat soligʻining stavkasi nima? 4. Qoʻshilgan qiymat soligʻi boʻyicha imtiyozlar nimalardan iborat? 5. Qoʻshilgan qiymat soligʻi qanday hisoblab chiqiladi?

X BOB. AKSIZ SOLIG'I

Reja:	10.1. Aksiz solig'ining iqtisodiy mohiyati va budjet daromadlarida tutgan o'rni. 10.2. Aksiz solig'i to'lovchilar. Soliq obyekti va bazasi. 10.3. Aksiz solig'i stavkalari, xorijiy davlatlar tajribasi. X bob bo'yicha test va topshiriqlar.
Tayanch iboralar:	<i>Aksiz tushunchasi, aksiz soliq to'lovchilari, obyekti, bazasi, stavkasi, aksiz soliq davri, soliqqa ta'sir etuvchi omillar.</i>

10.1. Aksiz solig'ining iqtisodiy mohiyati va budjet daromadlarida tutgan o'rni

<i>Aksiz solig'i tushunchasi</i>	“Aksiz” fransuzcha (accise) va lotincha (accidere) soʻzlaridan olingan boʻlib, tarjima qilinganda “kesib olish” maʼnosini anglatadi. Aksiz solig'i oʻz mohiyatiga koʻra tovar bahosiga kiritiluvchi va oxirgi isteʼmolchi tomonidan toʻlanadigan egri soliqlarning bir turidir.
<i>Aksiz solig'ining iqtisodiy mohiyati</i>	Aksiz solig'ining iqtisodiy mohiyati budjet tushumini taʼminlash orqali xalq xoʻjaligi manfaatlarini qondirishga, koʻproq mablagʻlarni jalb ettirishi orqali namoyon boʻlsa, uning ijtimoiy mohiyati aholining, yaʼni asosiy isteʼmolchilarning toʻlov qobiliyatlarini oshishida oʻz ifodasini topadi. Oʻzbekistonda aksiz solig'i 1992-yilda qoʻshilgan qiymat solig'i bilan birgalikda oborot solig'i va sotuvdan olinadigan oʻrniga joriy etilgan. Uning qoʻshilgan qiymat solig'idan farqli tomoni shundaki, u ayrim tovarlar va mahsulotlarni chegaralab olgan va u bajariladigan ish, koʻrsatilgan xizmatlarga nisbatan qoʻllanilmaydi. Aksiz

	solig'i individual xarakterga ega bo'lib, faqat aksiz osti tovarlarga nisbatan qo'llaniladi. Aksiz solig'i qo'shilgan qiymat solig'iga tortiladigan bazada va narxda hisobga olinadigan yuklab jo'natilgan tovarlar qiymatining bir qismini egri soliq sifatida budjetga undirish shakli hisoblanadi.
--	---

10.2. Aksiz solig'i to'lovchilar. Soliq obyekti va bazasi

<i>Aksiz solig'ini to'lovchilar:</i>	1) O'zbekiston Respublikasi hududida aksiz solig'i solinadigan tovarlarni (aksiz to'lanadigan tovarlarni) ishlab chiqaruvchilar; 2) tabiiy gazni iste'molchilarga realizatsiya qilishni amalga oshiruvchilar; 3) benzin, dizel yoqilg'isini yakuniy iste'molchilarga realizatsiya qilishni, shu jumladan avtomobillarga yoqilg'i quyish shoxobchalari orqali, shuningdek gazni avtomobillarga yoqilg'i quyish shoxobchalari orqali realizatsiya qilishni amalga oshiruvchilar. Ushbu bo'limni qo'llash maqsadida yakuniy iste'molchilar deganda o'z ehtiyojlari uchun benzin, dizel yoqilg'isi hamda gaz oluvchi yuridik va jismoniy shaxslar tushuniladi; 4) oddiy shirkat ishtirokchisi bo'lgan, oddiy shirkat shartnomasi doirasida amalga oshiriladigan aksiz to'lanadigan tovarni ishlab chiqarish bilan bog'liq bo'lgan faoliyat bo'yicha oddiy shirkat ishlarini yuritish vazifasi zimmasiga yuklatilgan ishonchli shaxs; 5) O'zbekiston Respublikasining bojxona hududi orqali aksiz to'lanadigan tovarlarni olib o'tuvchilar. Bojxona to'g'risidagi qonun hujjatlariga muvofiq mazkur shaxslar soliq to'lovchilar deb e'tirof etiladi.
<i>Soliq solish obyekti:</i>	<i>1. Aksiz to'lanadigan tovarlarni realizatsiya qilish</i> , shu jumladan aksiz to'lanadigan tovarlarni

	boshqa tovarlarga (xizmatlarga) ayirboshlash uchun berish: • tovarga bo‘lgan mulk huquqini berish; • garov bilan ta’minlangan majburiyat bajarilmagan taqdirda, garovga qo‘yilgan aksiz to‘lanadigan tovarlarni garovga qo‘yuvchi tomonidan berish. • aksiz to‘lanadigan tovarlarni bepul berish; • aksiz to‘lanadigan tovarlarni (xizmatlarni) jismoniy shaxslarning mehnatiga haq to‘lash yoki dividendlar to‘lash hisobidan berish. 2. Aksiz to‘lanadigan tovarlarni yuridik shaxsning ustav fondiga (ustav kapitaliga) hissa sifatida yoxud oddiy shirkat shartnomasi (birgalikdagi faoliyat to‘g‘risidagi shartnoma) bo‘yicha sherikning (ishtirokchining) hissasi sifatida berish; 3. Aksiz to‘lanadigan tovarlarni: a) ishtirokchiga (muassisga) u yuridik shaxs tarkibidan chiqqan (chiqib ketgan) taqdirda yoxud yuridik shaxsda ishtirok etish ulushi kamayganda yoki yuridik shaxs tomonidan ishtirokchidan ushbu yuridik shaxsda ishtirok etish ulushi (ulushning bir qismi) qaytarib sotib olinganda ishtirokchiga berish; b) yuridik shaxs bo‘lgan emitent tomonidan aksiyadordan ushbu emitent chiqargan aksiyalar qaytarib sotib olingan taqdirda aksiyadorga berish; d) yuridik shaxsni tugatishda aksiyadorga yoki ishtirokchiga berish. 4. Aksiz to‘lanadigan tovarlarni qaytarish sharti bilan qayta ishlash uchun topshirish, shuningdek qaytarish sharti bilan berilgan xomashyo va materiallarni qayta ishlash mahsuli bo‘lgan, shuningdek aksiz to‘lanadigan shunday xomashyo
--	--

	va materiallarning mahsuli bo'lgan, aksiz to'lanadigan tovarlarni qaytarish sharti bilan berilgan xomashyo va materiallarning mulkdoriga ishlab chiqaruvchi tomonidan topshirish. 5. Aksiz to'lanadigan tovarlardan o'z ehtiyojlari uchun foydalanish. 6. Aksiz to'lanadigan tovarlarni O'zbekiston Respublikasining bojxona hududiga olib kirish va boshqalar.
Quyidagilar soliq solish obyekti hisoblanmaydi:	1) aksiz to'lanadigan tovarlarni eksportga (eksportning bojxona tartib-taomillarida) realizatsiya qilish, bundan aksiz to'lanadigan tovarlarning ayrim turlari mustasno; 2) bojxona hududida qayta ishlash bojxona tartib-taomiliga joylashtirilgan tovarlardan ishlab chiqarilgan, qayta ishlash mahsuli bo'lgan aksiz to'lanadigan tovarlarni keyinchalik O'zbekiston Respublikasining bojxona hududidan olib chiqib ketish sharti bilan berish; 3) Ixtisoslashtirilgan gaz ta'minoti korxonalari orqali aholiga suyultirilgan gazni maishiy ehtiyojlar uchun realizatsiya qilish; 4) O'zbekiston Respublikasining bojxona hududiga quyidagi aksiz to'lanadigan tovarlarni O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadigan tartibda insonparvarlik yordami sifatida olib kirish. Davlatlar, hukumatlar, xalqaro tashkilotlar orqali xayriya yordami maqsadida, shu jumladan texnik ko'mak ko'rsatish maqsadida olib kirish. Agar qarz shartnomasida ularni soliqdan ozod etish nazarda tutilgan bo'lsa, xalqaro moliya institutlarining qarzlari va hukumat tashkilotlarining xalqaro qarzlari hisobidan olib kirish va boshqalar.

Soliq bazasi	Soliq bazasi belgilangan soliq stavkalariga qarab aksiz to‘lanadigan tovarlarning (xizmatlarning) har bir turi bo‘yicha alohida aniqlanadi. Aksiz to‘lanadigan tovarlarga (xizmatlarga) nisbatan soliq stavkalari mutlaq (qat’iy) summada belgilangan bo‘lsa, soliq bazasi aksiz to‘lanadigan tovarlarning (xizmatlarning) naturada ifodalangan hajmidan kelib chiqqan holda aniqlanadi. Ishlab chiqarilayotgan aksiz to‘lanadigan tovarlarga (xizmatlarga) soliq stavkalari foizlarda (advalor) belgilangan bo‘lsa, soliq bazasi bo‘lib realizatsiya qilingan aksiz to‘lanadigan tovarlarning (xizmatlarning) qiymati, biroq ularning haqiqiy tannarxidan past bo‘lmagan qiymati hisoblanadi. Jismoniy shaxslar mehnatiga haq to‘lash, hisoblab chiqarilgan dividendlar hisobiga bepul yoki boshqa tovarlarga (xizmatlarga) ayirboshlash uchun beriladigan aksiz to‘lanadigan tovarlar bo‘yicha soliq bazasi ushbu moddaning ikkinchi va uchinchi qismlarida belgilangan tartibda aniqlanadi. Qaytarib berish sharti bilan qayta ishlangan xomashyo va materiallardan ishlab chiqarilgan aksiz to‘lanadigan tovarlar bo‘yicha soliq bazasi aksiz to‘lanadigan tovarlarni ishlab chiqarishga doir ishlarning qiymatini hamda qaytarish sharti bilan qayta ishlangan xomashyo va materiallarning qiymatini o‘z ichiga oladi. Aksiz to‘lanadigan tovarlarga nisbatan qat’iy belgilangan va advalor soliq stavkalaridan iborat bo‘lgan aralash soliq stavkalari belgilangan bo‘lsa, soliq bazasi, agar ushbu moddaning ikkinchi va uchinchi qismlarida boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo‘lsa, aksiz to‘lanadigan tovarlarning naturada ifodalangan hajmidan hamda realizatsiya qilingan aksiz to‘lanadigan
----------------------------	---

	tovarlarning qiymatidan kelib chiqqan holda aniqlanadi. Chetdan olib kirilayotgan aksiz to'lanadigan tovarlarga nisbatan foizlardagi (advalor) soliq stavkalari belgilangan bo'lsa, soliq bazasi bojxona to'g'risidagi qonun hujjatlariga muvofiq belgilanadigan bojxona qiymati asosida aniqlanadi. Olib kirilayotgan aksiz to'lanadigan tovarlarga nisbatan qat'iy belgilangan soliq stavkalari belgilangan bo'lsa, soliq bazasi import qilingan aksiz to'lanadigan tovarlarning natura holdagi hajmidan kelib chiqqan holda aniqlanadi. Olib kirilayotgan aksiz to'lanadigan tovarlarga nisbatan qat'iy belgilangan va advalor soliq stavkalaridan iborat bo'lgan aralash soliq stavkalari belgilangan bo'lsa, soliq bazasi bojxona qonun hujjatlariga muvofiq belgilanadigan, aksiz to'lanadigan tovarlarning naturada ifodalangan hajmidan va (yoki) aksiz to'lanadigan tovarlarning bojxona to'g'risidagi qonun hujjatlariga muvofiq belgilanadigan bojxona qiymatidan kelib chiqqan holda aniqlanadi. • Tamaki mahsulotlariga doir soliq stavkalari 21-ildavda berilgan. • Alkagol mahsulotlariga doir soliq stavkalar 22-ildavda berilgan. • Neft mahsulotlari va boshqa aksiz to'lanadigan tovarlar va xizmatlarga doir soliq stavkalari 23-ildavda berilgan.
Aksiz to'lanadigan tovarlar eksportini tasdiqlash	Aksiz to'lanadigan tovarlar eksportini tasdiqlovchi hujjatlar quyidagilardan iboratdir: 1) eksport qilinadigan aksiz to'lanadigan tovarlarni yetkazib berishga doir kontrakt (kontraktning belgilangan tartibda tasdiqlangan ko'chirma nusxasi);

	2) tovarlarni eksport rejimida chiqarishni amalga oshiruvchi bojxona organining belgisi qo'yilgan bojxona yuk deklaratsiyasi; 3) O'zbekiston Respublikasining bojxona chegarasidagi o'tkazish punktida joylashgan bojxona organining tovarlar tayinlangan mamlakatga jo'natilganligini tasdiqlovchi belgisi qo'yilgan, tovarga ilova qilinadigan hujjatlar; 4) chet ellik sotib oluvchi (to'lovchi) tomonidan eksport qilinayotgan tovarlar uchun haq to'langanligini tasdiqlovchi bank hujjatidan ko'chirma.
<i>Soliq davri</i>	Bir oy soliq davridir. Soliqni to'lash soliq hisobotini taqdim etish muddatidan kechiktirmay amalga oshiriladi.
<i>Soliq to'lash tartibi</i>	Soliqni to'lash soliq hisobotini taqdim etish muddatidan kechiktirmay amalga oshiriladi. Import qilinadigan tovarlar bo'yicha soliqni to'lash bojxona to'g'risidagi qonun hujjatlarida belgilangan muddatlarda amalga oshiriladi. Aksiz markalari bilan tamg'alanishi lozim bo'lgan olib kiriladigan aksiz to'lanadigan tovarlar bo'yicha soliq aksiz markalari olinguniga qadar to'lanadi.
<i>Aksiz solig'ini hisoblab chiqarish tartibi</i>	Soliqni hisoblab chiqarish soliq solinadigan bazadan va soliqning belgilangan stavkalaridan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi. Import qilingan, aksiz to'lanadigan, o'ziga nisbatan aralash — advalor va qat'iy belgilangan soliq stavkalari belgilangan tovarlar bo'yicha soliq soliq bazasi va advalor stavkadan kelib chiqqan holda hisoblab chiqariladi. Bunda soliq summasi qat'iy belgilangan stavka qo'llanilgan holda hisoblab chiqarilgan summadan kam bo'lishi mumkin emas.
<i>Aksiz solig'i summasini hisoblash formulasi</i>	$(O \times A)/100$ Bunda: O – o'z ichiga QQSsiz, aksiz solig'ini o'z ichiga olgan shartnomaviy narxi (bojxona qiymati);

	A – aksiz solig‘i stavkasi.
Aksiz solig‘i hisoboti	Soliq bo‘yicha hisobda turilgan joydagi soliq organlariga har oyda, soliq davridan keyingi oyning o‘ninchi kunidan kechiktirmay taqdim etiladi.

10.3. Aksiz solig‘i stavkalari, xorijiy davlatlar tajribasi

Xorijiy davlatlarda aksiz solig‘i stavkalari	1. Fransiyada aksizlar tovarlarning natural birligiga nisbatan qat’iy stavkalarda belgilab qo‘yilgan. Jumladan 1 litr vino uchun aksiz solig‘ining stavkasi 22 santimni, 1 litr shampan vinosi uchun aksiz solig‘i 55 santimni, 1 litr pivo uchun esa 19,5 santimni tashkil qiladi. 2. AQSHda aksiz soliqlari Federal ahamiyatga ega bo‘lgan soliq hisoblanadi. Lekin ularning davlat budjeti daromadlarining hajmidagi salmog‘i nisbatan kichik. Aksiz solig‘i tamaki va alkogolli mahsulotlarga, transport xizmatlariga nisbatan joriy qilingan. Aksiz solig‘ining stavkasi 10 foizni tashkil qiladi. 3. Buyuk Britaniyada aksiz soliqlari egri soliqlarning tarkibida salmog‘iga ko‘ra QQSdan keyingi o‘rinni egallaydi. Aksiz solig‘i yoqilg‘i, alkogol va tamaki mahsulotlariga, transport vositalari va xizmatlariga nisbatan joriy qilingan. Uning stavkalari 10 foizdan 30 foizgacha oraliqda tebranadi. 4. Germaniyada aksiz solig‘i bo‘yicha tushumlarning asosiy qismi Federal budjetga o‘tkaziladi, faqat pivoga nisbatan joriy qilingan aksiz solig‘i bo‘yicha tushumlar federal budjetga kelib tushmaydi. Aksiz solig‘ining stavkalari tovarlarning noto‘g‘ri birligiga nisbatan foizlarda va “yevro”da belgilangan. Masalan sug‘urta bitimlari bo‘yicha aksiz solig‘ining stavkasi sug‘urta polisi summasining 12 foizi miqdorida
---	--

	belgilangan. Shampän vinosiga nisbatan belgilangan soliq stavkasi 0,75 litr uchun 2 yevroni tashkil qiladi.
<i>Aksiz solig‘i miqdoriga ta’sir etuvchi omillar:</i>	• tovarning TIF TN kodi; • tovarning bojxona qiymati; • tovarning miqdori; • aksiz solig‘i stavkasi; • erkin almashtiriladigan valuta kursi; • tovar ishlab chiqarilgan davlat.
<i>Soliq to‘lash tartibi</i>	Import qilinadigan tovarlar bo‘yicha soliqni to‘lash bojxona to‘g‘risidagi qonun hujjatlarida belgilangan muddatlarda amalga oshiriladi. Aksiz markalari bilan tamg‘alanishi lozim bo‘lgan olib kiriladigan aksiz to‘lanadigan tovarlar bo‘yicha soliq aksiz markalari olinguniga qadar to‘lanadi.

X bob bo‘yicha test va topshiriqlar:

<i>1. Aksiz solig‘i qanday soliq?</i>	A) Aksiz to‘lanadigan tovarlarni ularning ishlab chiqaruvchilari tomonidan eksportga realizatsiya qilishdan to‘lanadigan soliq B) S va D javoblar to‘g‘ri C) Aksiz solig‘i solinadigan tovarlarni ishlab chiqaruvchilar va aksiz to‘lanadigan tovarlarni import qiluvchilardan olinadigan soliq D) Tovar narxiga yoki ko‘rsatilgan xizmat haqiga qo‘shimcha sifatida undiriladi va oxirgi iste’molchi hisobidan to‘lanadi
<i>2. Aksiz solig‘ining qat’iy stavkasi bo‘yicha soliq solinadigan baza deganda nima tushuniladi?</i>	A) Aksiz solig‘ining stavkalari mutlaq summada (qat’iy) belgilangan aksiz to‘lanadigan tovarlar bo‘yicha soliq solinadigan baza aksiz to‘lanadigan tovarlarning naturada ifodalangan hajmi asosida aniqlanadi B) Soliq solinadigan bazaning o‘lchov birligiga nisbatan hisoblanadigan foizlardagi yoki mutlaq summadagi miqdorni ifodalaydi

	C) Aksiz solig'ining stavkalari aksiz to'lanadigan tovarlar bo'yicha soliq solinadigan mol-mulk qiymati asosida belgilanadi D) Yuqoridagi barcha javoblar to'g'ri
3. Aksiz solig'ining advalor stavkasi bo'yicha soliq solinadigan baza deganda nima tushuniladi?	A) Soliq solinadigan baza soliq solish obyektining soliq yoki boshqa majburiy to'lovning stavkasi tatbiqan belgilangan ko'rsatkichlardagi qiymat, miqdor, fizik va boshqa tavsiflarini ifodalaydi B) Aksiz solig'ining stavkalari foizlarda (advalor) belgilangan ishlab chiqarilayotgan aksiz to'lanadigan tovarlar bo'yicha realizatsiya qilingan aksiz to'lanadigan tovarlarning aksiz solig'i hamda qo'shilgan qiymat solig'i kiritilmagan qiymati soliq solinadigan bazadir C) Soliq solish bazasi soliq to'lovchida soliq yoki boshqa majburiy to'lov hisoblab chiqarilishi va (yoki) to'lanishi yuzasidan majburiyat keltirib chiqaruvchi mol-mulk, harakat, harakat natijasidir. D) Yuqoridagi barcha javoblar to'g'ri
4. Quyidagilardan qaysi biri aksiz solig'i solish obyekti hisoblanadi ?	A) Aksiz to'lanadigan tovarlarni O'zbekiston Respublikasining bojxona hududiga olib kirish B) Davlatlar, hukumatlar, xalqaro tashkilotlar orqali xayriya yordami maqsadida, shu jumladan texnik ko'mak ko'rsatish maqsadida olib kirish C) O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadigan tartibda insonparvarlik yordami sifatida olib kirish D) Yuqoridagilarning barchasi aksiz solish obyekti hisoblanadi
5. Quyidagi fikrlardan qaysi biri to'g'ri?	A) Aksizlanadigan tovarlar ro'yxati O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan har bir moliya yili uchun yangidan belgilanadi. B) Aksizlanadigan tovarlar ro'yxati O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan har bir moliya yili uchun yangidan belgilanadi.

	C) Spirtli ichimliklar va tamaki mahsulotlarning xalqaro tranzitida aksiz markalari bilan markalanishi shart. D) Aksizlanadigan tovarlar ro'yxati O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan har yili yangidan belgilanadi.
6. Aksiz solig'i davrini ko'rsating.	A) Har chorakda B) Har 15 kunlikda C) Har oyda D) Bir yilda bir marta
7. Aksiz solig'i miqdoriga ta'sir etuvchi omillar to'g'ri ko'rsatilgan variantni toping.	A) Tovar ishlab chiqarilgan davlat, tovarning miqdori, tovarning TIF TN kodi B) Tovarni jo'natuvchi mamlakat, tovar ishlab chiqarilgan davlat, aksiz solig'i stavkasi C) Erkin almashtiriladigan valuta kursi, tovarning bojxona qiymati D) Barcha javoblar to'g'ri
8. O'zbekiston Respublikasida alkagol va tamaki mahsulotlari uchun aksiz markalari qaysi tashkilot tomonidan tayyorlanadi ?	A) DBQ tomonidan B) "Davlat belgisi" DICHB tomonidan C) Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilangan "Matbuot" nomli tipografiya tomonidan D) Davlat Soliq Qo'mitasi tomonidan
9. O'zbekistonga import qilinadigan tovarlarga to'lanadigan aksiz solig'ining kelib tushishi hisobi va nazoratini kim amalga oshiradi?	A) Davlat soliq qo'mitasi B) Davlat bojxona qo'mitasi hududiy boshqarmalari C) Moliya vazirligi D) Tashqi savdo vazirligi

10. Aksiz solig'ini hisoblash formulasi qaysi	A) $Ask = (Oo \times 100) : (100 - A)$ B) $Ask = (S \times A) : 100$ C) $Ass = Bq \times A / 100$ D) A, V bandlarida ko'rsatilgan formulalar
1-topshiriq (masala)	10 ming butilka (1,0 litr)dan aroqni sotishda aksiz solig'i summasini hisoblang, agarda aroqdan spirtning hajmi 40 gradusni tashkil etsa, jami aksiz solig'i summasini hisoblang?
2-topshiriq (masala)	Aksiz osti tovari bo'lgan kir sovuni bo'yicha to'lanishi lozim bo'lgan aksiz solig'ini hisoblang, agarda korxonaning bir dona kir sovun ishlab chiqarishi uchun barcha xarajatlari 150 ming so'mni, foyda me'yori 23%ni, aksiz solig'i stavkasi 15%ni tashkil etsa. <i>Aksiz solig'i summasini hisoblang.</i>
Bahs-munozara va nazorat savollari:	1. Aksiz solig'i qanday soliqlar tarkibiga kiradi? 2. Aksiz solig'ining mohiyati nimadan iborat? 3. Aksiz solig'ining obyekti? 4. Aksiz solig'ining stavkalari? 5. Aksiz solig'ining to'lash tartibi nimadan iborat?

MUSTAQIL TA'LIM MAVZULARI

<i>I bob bo'yicha:</i>	1. Moliyaning mohiyati, vazifalari va roli. 2. Moliyaning vujudga kelishining obyektiv shart-sharoitlari. 3. Moliya fanining predmeti, tadqiqot uslublari va vazifalari. 4. Markazlashtirilgan pul fondlar va ularni bozor iqtisodiyoti sharoitida shakllantirish xususiyatlari. 5. Moliya tizimni raqamlashtirish – davr talabi.
<i>II bob bo'yicha:</i>	6. Moliyaviy tizim mazmuni va mohiyati. 7. Moliyaviy siyosat va mexanizm. 8. Moliya tizimi va uning bo'g'inlari. 9. Moliyaviy resurslar, ularning manbalari. 10. Pul mablag'lari oqimlari tavsifi.
<i>III bob bo'yicha:</i>	11. Budget va budget tizimi. 12. Davlatning maqsadli jamg'armalari. 13. Davlat budjeti xarajatlarining turkumlanishi. 14. Davlat budjeti xarajatlari tarkibida ijtimoiy soha xarajatlari. 15. Davlat budjeti xarajatlari tarkibida iqtisodiyot xarajatlarining tutgan o'rni.
<i>IV bob bo'yicha:</i>	16. Davlat moliyasi va uning bo'g'inlari. 17. Budget tashkilotlari tavsifi. 18. Tijorat asosida faoliyat yurituvchi korxona va muassasalarning moliyasini tashkil etish tamoyillari. 19. Mahalliy moliya va uning bo'g'inlari. 20. Notijorat asosida faoliyat yurituvchi muassasalar moliyaviy resurslari.
<i>V bob bo'yicha:</i>	21. Moliya bozori va uning tasniflanishi. 22. Moliyaviy investitsiyalar va ularning xususiyatlari. 23. Moliyaviy axborotlar ta'minoti. 24. Xalqaro moliya institutlari. 25. Tadbirkorlik faoliyati sharoitida kapitallarni shakllantirish xususiyatlari.
<i>VI bob bo'yicha:</i>	26. Moliyaning nazorat funksiyasi. 27. G'aznachilik tizimining mazmun-mohiyati.

	28. Davlatning moliyaviy resurslarga bo‘lgan ehtiyoj. 29. Moliya nazorat organlari. 30. Global moliyaviy iqtisodiy inqiroz kelib chiqish sabablari.
VII bob bo‘yicha:	31. Moliyaviy rejalashtirish mazmun-mohiyati. 32. Moliyaviy rejalashtirish metodlari. 33. Korxonalar faoliyatining moliyaviy natijalarini shakllanishi. 34. Moliyaviy hisobotlar tuzish tartibi. 35. Moliyaviy prognozlash metodlari.
VIII bob bo‘yicha:	36. Soliqlarning iqtisodiy mohiyati va obyektiv zarurligi. 37. Soliqlarning funksiyalari, vazifalari va tamoyillari. 38. Korxonalar tomonidan to‘lanadigan soliqlar va to‘lovlar. 39. Soliqlarning umumiy belgilari va boshqa iqtisodiy kategoriyalardan farqi. 40. To‘g‘ridan to‘g‘ri soliqqa tortish tizimining afzalliklari va kamchiliklari.
IX bob bo‘yi- cha:	41. Bilvosita soliqqa tortish tizimining afzalliklari va kamchiliklari. 42. Qo‘shilgan qiymat solig‘ini soliqlar tizimida tutgan o‘rni. 43. Qo‘shilgan qiymat solig‘i siyosatining hozirgi bosqichi. 44. Qo‘shilgan qiymat solig‘ining iqtisodiy mohiyati va ahamiyati. 45. Qo‘shilgan qiymat solig‘ini hisoblash texnikasi. 46. Qo‘shilgan qiymat solig‘ini undirish samaradorligini oshirish yo‘llari.
X bob bo‘yicha:	47. Aksiz solig‘ining shakllanish metodologiyasi. 48. Aksiz solig‘i siyosatining hozirgi bosqichi. 49. Aksiz solig‘ining iqtisodiy mohiyati va ahamiyati. 50. Aksiz solig‘ini hisoblash texnikasi. 51. Aksiz solig‘ini undirish samaradorligini oshirish yo‘llari.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

I. O‘zbekiston Respublikasi qonunlari va normativ hujjatlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2018-yil. -40 b.
2. O‘zbekiston Respublikasi Budget Kodeksi. 2013-yil 26-dekabr. O‘RQ 360-son. – T.: “Adolat”, 2014.
3. O‘zbekiston Respublikasi Soliq Kodeksi (yangi tahriri). – T.: 2019-yil.
4. O‘zbekiston Respublikasi Bojxona kodeksi (yangi tahriri). 2016-yil 20-yanvardagi O‘RQ-400-sonli Qonuni.
5. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 25-dekabrda “2021-yil uchun O‘zbekiston Respublikasining Davlat budjeti to‘g‘risida”gi O‘RQ-657-son Qonuni.
6. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 30-dekabrda “2021-yil uchun O‘zbekiston Respublikasining Davlat budjeti to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublika Qonuni qabul qilinganligi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartish va qo‘shimchalar qilish haqida”gi O‘RQ-659-son Qonuni.
7. O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 25-dekabrda “Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to‘g‘risida”gi O‘RQ-598-son Qonuni.
8. O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 1-iyulda “O‘zbekiston Respublikasining Hisob palatasi to‘g‘risida”gi O‘RQ-546-son Qonuni.
9. O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 5-noyabrda “Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida (yangi tahriri)”gi O‘RQ-580-son Qonuni.
10. O‘zbekiston Respublikasining 2016-yil 13-aprelda “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida (yangi tahriri)”gi O‘RQ-404-son Qonuni.
11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevralda “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-sonli Farmoni.
12. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 29-iyunda “O‘zbekiston Respublikasining soliq siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi to‘g‘risida”gi PF-5468 sonli Farmoni.

13. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 26-sentyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasining soliq siyosatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PF-5837-son Farmoni.

14. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 12-iyuldagi “Ish haqi, pensiyalar, stipendiyalar va nafaqalar miqdorini oshirish to‘g‘risida”gi PF-5765- sonli Farmoni.

15. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 2-martdagi “2017–2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha harakatlar strategiyasini “Ilm, ma’rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida”gi PF-5953-sonli Farmoni.

16. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 17-yanvardagi “2017–2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasini «Faol investitsiyalar va ijtimoiy rivojlanish yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida”gi PF-5635 sonli Farmoni.

17. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 30-dekabrdagi “O‘zbekiston Respublikasining “2021-yil uchun O‘zbekiston Respublikasi Davlat budjeti to‘g‘risida”gi Qonuni ijrosini ta’minlash to‘g‘risida”gi PQ-4938 sonli Qarori.

18. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-fevraldagi “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-4611-son qarori.

19. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 24-avgustdagi “2020–2024-yillarda O‘zbekiston Respublikasi davlat moliyasini boshqarish tizimini takomillashtirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 506-sonli Qarori.

II. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti asarlari

20. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent, “O‘zbekiston”, 2017-yil, 488 bet.

21. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent, “O‘zbekiston”, 2016-yil, 56 bet.

22.Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. – Toshkent, “O‘zbekiston”, 2017-yil, 48 bet.

23.Mirziyoyev Sh.M. “Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak” 2016-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2017-yilga mo‘ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma‘ruzasi // Xalq so‘zi gazetasi. 2017-yil 16-yanvar.

24.O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2020-yil 24-yanvardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi.

III. Darsliklar va o‘quv qo‘llanmalar:

25.Moliya: Darslik. T.S. Malikov, O.O. Olimjonov; / – T.: “Iqtisod-Moliya” 2019. 800-bet.

26.Управление финансами. Финансы предприятий: учебник / под ред. А. А. Володина. – 2-е изд. – М.: ИНФРА-М, 2012. – 509 с.

27.Vahobov A.V., Malikov T.S. Moliya. Darslik / – Toshkent Moliya instituti. -T.: “Noshir”, 2012. 712-bet.

28.Budjet-soliq siyosati: O‘quv qo‘llanma/ T.S.Malikov; O‘zR OO‘MTV. –T.: “Iqtisod-Moliya”, 2019. -376 b.

29.Moliyaviy hisob va hisobot: o‘quv qo‘llanma/ A.Karimov, J.Kurbanbayev, S.Jumanazarov, Sh.Halilov. –T.: “Iqtisod-Moliya”, 2018. -496 b.

30.Davlat soliq xizmati organlari xodimlari va soliq to‘lovchilar uchun Yagona yer solig‘i to‘lovchi qishloq xo‘jalik korxonalari tomonidan qo‘shilgan qiymat solig‘ini hisoblash va to‘lash tartibi bo‘yicha uslubiy qo‘llanma. – Toshkent, Malaka oshirish markazi, 2019-y. 31 b.

31.A.Yo‘ldoshev. Soliq va soliqqa tortish. “Fan va texnologiya”. 2007, 128 b.

32.Malikov T.S., Jalilov Sh.Q. Moliyaviy tizim, zamonaviy talqin. O‘quv-uslubiy qo‘llanma. –T.: TMI. 2016, -114 b.

33.Финансы. Денежное обращение. Кредит. Учебник для ВУЗов / под ред. Г.Б.Поляка, 4-е изд. -М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2015. – 639 -с.

34.Коваленко А.Ю. Финансы в схемах и таблицах с комментариями: учебное пособие / под ред. А. Ю. Коваленко. — М. : Эксмо, 2006. - 320 с.

35.Q.Yahyoeyev. Soliqqa tortish nazariyasi va amaliyoti. Darslik. — T.: TMI, 2003. -248 b.

36.Bojxona auditini tashkil etish va o‘tkazish: nazariya va amaliyot: Monografiya/ Sh.O‘.Azizov. — T.: “Iqtisod-moliya”, 2018. -184 b.

37.“Harakatlar strategiyasi – iqtisodiy islohotlarni huquqiy ta’minlash omili” //Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari to‘plami.— Toshkent. DBQ BI, 2019-y. 229 b.

IV. Internet saytlari

38. www.unctad.org

39. www.customs.uz

40. www.wikipedia.org

41. www.mf.uz

42. www.cbu.uz

43. www.soliq.uz

44. www.stat.uz

45. www.worldbank.som

ILOVALAR

1-ilova

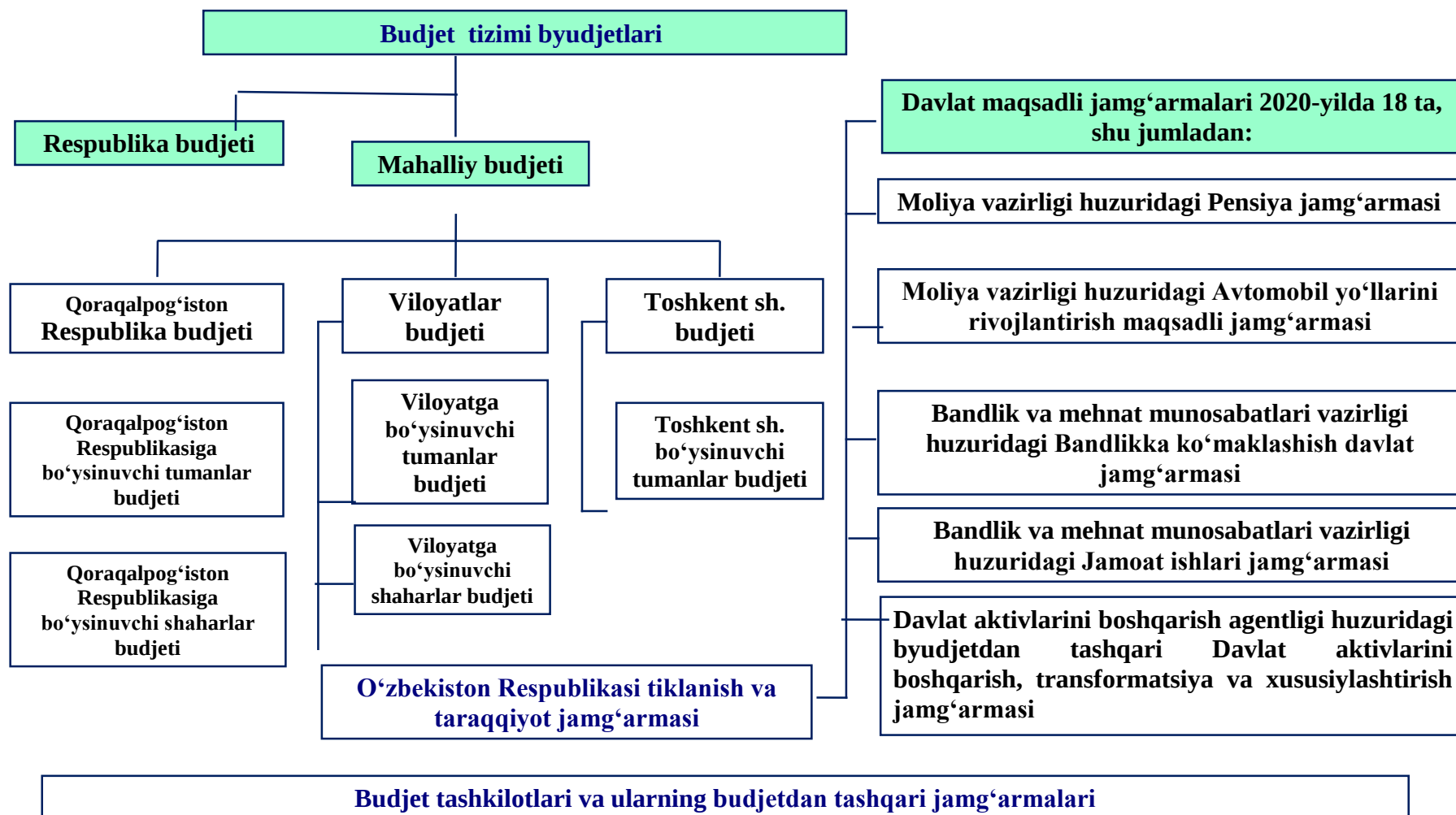
O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va 2022-2023-yillarda maqsadli mo'ljallar

Ko'rsatkichlar	2017-yil	2018-yil	2019-yil	2020-yil yanvar- sentabr	2021-yil uchun prognoz ³⁸	Maqsadli mo'ljallar	
						2022-yil	2023-yil
YAIM, mlrd so'm	302536,8	406648,5	511 838,1	408 296,6	688 936	843 191	985 377
YAIM o'sish suratlari	4,5	5,4	5,6	4,2	5,1	5,8	5,4
Asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar, mlrd so'm	72155,2	124231,3	195927,3	138106,6			
Moliyaviy va sug'urta faoliyati, mlrd so'm	9 230,3	12 531,9	17 254,3	16 767,1			
Iste'mol narxlar indeksi, o'tgan yil dekabrga nisbatan, %	14,4	14,3	15,2		9,0-10,0	10,0- 11,0	7,0-8,0

³⁸ O'zbekiston Respublikasi 2020-yil 25-dekabrda O'RQ-657-son Qonuniga 2-ilova ma'lumotlari

Sanoat mahsulotlarining o'sish sur'ati, %	8,0	16,6	5,0		5,8	7,6	6,0
Qishloq, o'rmon va baliq xo'jaliklarida ishlab chiqarishning o'sish sur'ati, %	1,0	0,2	3,3	3,4	3,5	3,5	3,6
Chakana tovar aylanmasining o'sish sur'ati, %	1,9	6,5	9,1		5,9	7,9	9,8

O'zbekiston Respublikasi davlat budjet tizimi va maqsadli jamg'armalari tuzilmasi

2021-yil uchun O‘zbekiston Respublikasining Konsolidatsiyalashgan budjetining jamlanma parametrlari hamda 2022–2023-yillarga budjet mo‘ljallari, mlrd. so‘m³⁹

T/r	Ko‘rsatkichlar	2021-yil uchun prognoz	Budjet mo‘ljallari	
			2022 yil	2023 yil
I.	Konsolidatsiyalashgan budjet daromadlari	178 712,4	208 371,3	238 954,0
1.	Davlat budjeti daromadlari	147 202,3	173 550,2	200 708,6
2.	Davlat maqsadli jamg‘armalari daromadlari*	26 173,9	28 251,7	30 544,5
3.	O‘zbekiston Respublikasi Tiklanish va taraqqiyot jamg‘armasiga tushumlar	5336,2	6 569,4	7 700,8
II.	Konsolidatsiyalashgan budjet xarajatlari	216 246,6	231 338,9	258 096,0
1.	Davlat budjeti xarajatlari*	149 950,5	163 780,4	183 675,0
2.	Davlat maqsadli jamg‘armalari xarajatlari	40 772,5	46 709,1	51 720,2
3.	O‘zbekiston Respublikasi Tiklanish va taraqqiyot jamg‘armasi mablag‘larining sarflanishi	13 423,6	6 569,4	7 700,8
4.	Tashqi qarz hisobidan davlat dasturlariga xarajatlar	12 100,0	14 280,0	15 000,0
III.	Davlat maqsadli jamg‘armalariga transfertlar	15 928,9	17 930,2	21 097,2

³⁹ O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 25-dekabrdagi O‘RQ-657-son Qonuniga 1-ilova

IV.	Konsolidatsiyalashgan budjet saldosi (profitsit +, defitsit -)	-37 534,2	-22 967,6	-19 142,1
V.	Davlat budjeti va Davlat maqsadli jamg'armalari saldosi (profitsit +, defitsit -)	-17 346,8	-8 687,6	-4142,1
VI.	Davlat qarzlarini so'ndirish**	7 767,7	10 316,8	12 478,2

* Davlat maqsadli jamg'armalariga transfertlarni hisobga olmagan holda

** O'zbekiston Respublikasi davlat moliyasi statistikasini xalqaro standartlarga moslashtirish uchun 2020-yildan boshlab davlat qarzlarini (asosiy qarz) so'ndirish bo'yicha xarajatlar O'zbekiston Respublikasi Davlat budjeti xarajatlari tarkibiga kiritilmaydi.

2021-yil uchun Respublika budjeti daromadlari prognozi, mlrd so'm⁴⁰

№	Ko'rsatkichlar	Summa
	O'zbekiston Respublikasining respublika budjeti daromadlari	147 202,3
1.	Bevosita soliqlar	46 845,2
1.1.	Foyda solig'i	27 779,4
1.2.	Aylanmadan olinadigan soliq	2 160,0
1.3.	Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i	16 905,8
2.	Bilvosita soliqlar	62 526,7
2.1.	Qo'shilgan qiymat solig'i	46 955,4
2.2.	Aksiz solig'i	11 820,1
2.3.	Bojxona boji	3 751,2
3.	Resurs to'lovlari va mol-mulk solig'i	19 426,8
3.1.	Mol-mulk solig'i	2 510,3
3.2.	Yer solig'i	2 941,0
3.3.	Yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq	13 588,2
3.4.	Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq	387,3
4.	Boshqa daromadlar va soliq bo'lmagan boshqa tushumlar	18 403,6

⁴⁰ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 30-dekabrda PQ-4938-son qaroriga 3-ilova

**O‘zbekiston Respublikasi davlat budjeti xarajatlari 2018–2020-yil 3 kvartal davri ijrosi
(sohalar kesimida) mlrd.so‘mda⁴¹**

№	Ko‘rsatkichlar	2018	2019	2020 yil III chorak⁴²
1	XARAJATLAR (MAQSADLI JAMG‘ARMALARSIZ) - JAMI	79,736.1	118,008.7	102,164.8
2	Ijtimoiy xarajatlar	42,658.9	63,542.4	53,685.3
3	Ijtimoiy soha va aholini ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash xarajatlari	39,026.9	59,416.7	45,096.1
4	Ta’lim	20,631.9 ⁴³	33,536.1	21,638.8
5	Maktabgacha ta’lim		5,314.4	3,331.3
6	Umumiy ta’lim		19,499.6	16,102.5
7	Kadrlar tayyorlash		3,892.6	2,205.0
8	Sog‘liqni saqlash	9,585.8	14,977.4	13,638.5
9	Madaniyat va sport	1,345.5	2,417.3	1,544.1
10	Fan	441.1	662.4	518.7
11	Nafaqalar, moddiy yordam va kompensatsiya to‘lovlari	3,026.2	4,740.3	5,942.8
12	aholi bandligi darajasini oshirish	-	1,192.0	934.6

⁴¹ <https://data.gov.uz/uz/datasets/4589>

⁴² 2020-yil III kvartal bo‘yicha dastlabki ijrosi

⁴³ 2018-yil maorif xarajatlari

13	Moliya vazirligi huzuridagi budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga subsidiyalar	-	-	6,912.0
14	Uy-joylar qurish dasturida qatnashayotgan banklar uchun kredit liniyalari	3,632.0	4,125.7	1,677.2
15	Iqtisodiyot xarajatlari	7,637.8	18,485.2	12,593.6
16	Suv xo'jaligi ekspluatatsiyasi xarajatlari		3,885.8	3,963.1
17	Sug'oriladigan yerlarning meliorativ holatini yaxshilash	517.8	756.9	238.7
18	Aholi punktlarini obodonlashtirish ishlarini amalga oshirish	-	2,045.7	1,905.6
19	Tabiatni muhofaza qilish	-	251.9	213.3
20	Uy-joy kommunal ishlari	704.7	857.0	460.8
21	Umumiy foydalaniladigan avtomobil yo'llarni rivojlantirish	-	5,219.1	2,268.9
22	Markazlashgan investitsiya xarajatlarini moliyalashtirish	5,400.4	7,048.5	11,802.1
23	Davlat boshqaruvi, adliya va prokuratura organlarini saqlash xarajatlari	3,275.4	4,956.4	5,499.7
24	Sud organlarini saqlash xarajatlari		358.6	275.9
24	Sud organlarini saqlash xarajatlari		358.6	275.9
25	O'zini o'zi boshqarish organlarini saqlash xarajatlari	603.5	701.1	598.0
26	O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar, shahar va tumanlar budjetlarining zaxira jamg'armalari	604.2	985.4	1,064.3
27	Davlat tomonidan NNT va fuqarolik jamiyatning boshqa inistitutlarini qo'llab-qo'vvatlash xarajatlari		37.8	28.7
28	Davlat qarzlariga xizmat ko'rsatish va qoplash xarajatlari		1,089.2	1,060.8
29	Boshqa xarajatlar	19,538.2	20,804.1	15,556.3

6-ilova

**Qoraqalpog‘iston Respublikasi budjeti, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy budjetlari
xarajatlarining 2019-yil ijrosi (hududlar kesimida)⁴⁴**

№	Hududlar nomi	2019-yil	2020-yil 3 chorak⁴⁵
1	Qoraqalpog‘iston Respublikasi	3,897.9	2,578.6
2	Andijon viloyati	4,510.4	2,617.2
3	Buxoro viloyati	3,103.0	2,185.9
4	Jizzax viloyati	2,534.7	1,425.3
5	Qashqadaryo viloyati	4,415.2	3,304.2
6	Navoiy viloyati	2,280.3	1,290.5
7	Namangan viloyati	3,921.5	2,720.9
8	Samarqand viloyati	5,138.7	2,619.2
9	Surxondaryo viloyati	3,721.2	2,349.2
10	Sirdaryo viloyati	1,725.4	1,663.2
11	Toshkent viloyati	4,225.8	2,386.6
12	Farg‘ona viloyati	4,962.7	2,931.2
13	Xorazm viloyati	2,727.6	1,587.3
14	Toshkent shahri	4,885.2	3,596.1
	Jami	52,049.7	33,255.2

⁴⁴ <https://data.gov.uz/uz/datasets>

⁴⁵ 2020-yil 3-chorak dastlabki ijro

7-ilova

2021-yil uchun Qoraqalpog‘iston Respublikasi budjetining, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy budjetlariining daromadlari va xarajatlari prognozlari, mlrd. so‘mda⁴⁶

№	Hududlar nomi	Daromadlar	Xarajatlar	Respublika budjeti- dan budjetlararo transfertlar miqdori⁴⁷
1	Qoraqalpog‘iston Respublikasi	1 614,2	2 915,6	1 301,4
2	Andijon viloyati	2 352,2	3 228,8	876,7
3	Buxoro viloyati	1 935,4	2 375,4	440,0
4	Jizzax viloyati	1 212,9	1 702,9	490,0
5	Qashqadaryo viloyati	2 570,3	4 147,6	1 577,3
6	Navoiy viloyati	1 535,8	1 535,8	-
7	Namangan viloyati	1 970,6	3 254,5	1 284,0
8	Samarqand viloyati	2 657,0	3 759,7	1 102,7
9	Surxondaryo viloyati	1 754,7	3 048,3	1 293,6
10	Sirdaryo viloyati	745,7	1 279,9	534,3
11	Toshkent viloyati	3 009,8	3 009,8	-
12	Farg‘ona viloyati	2 904,9	3 815,0	910,1
13	Xorazm viloyati	1 442,7	2 075,6	632,9
14	Toshkent shahri	4 068,6	4 068,6	-
	Jami	29 774,7	40 217,6	10 443,0

⁴⁶ O‘zbekiston Respublikasining 2020 yil 25 dekabrda O‘RQ-657-son Qonuniga 6-ilova

⁴⁷ O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 25-dekabrda O‘RQ-657-son Qonuniga 7-ilova

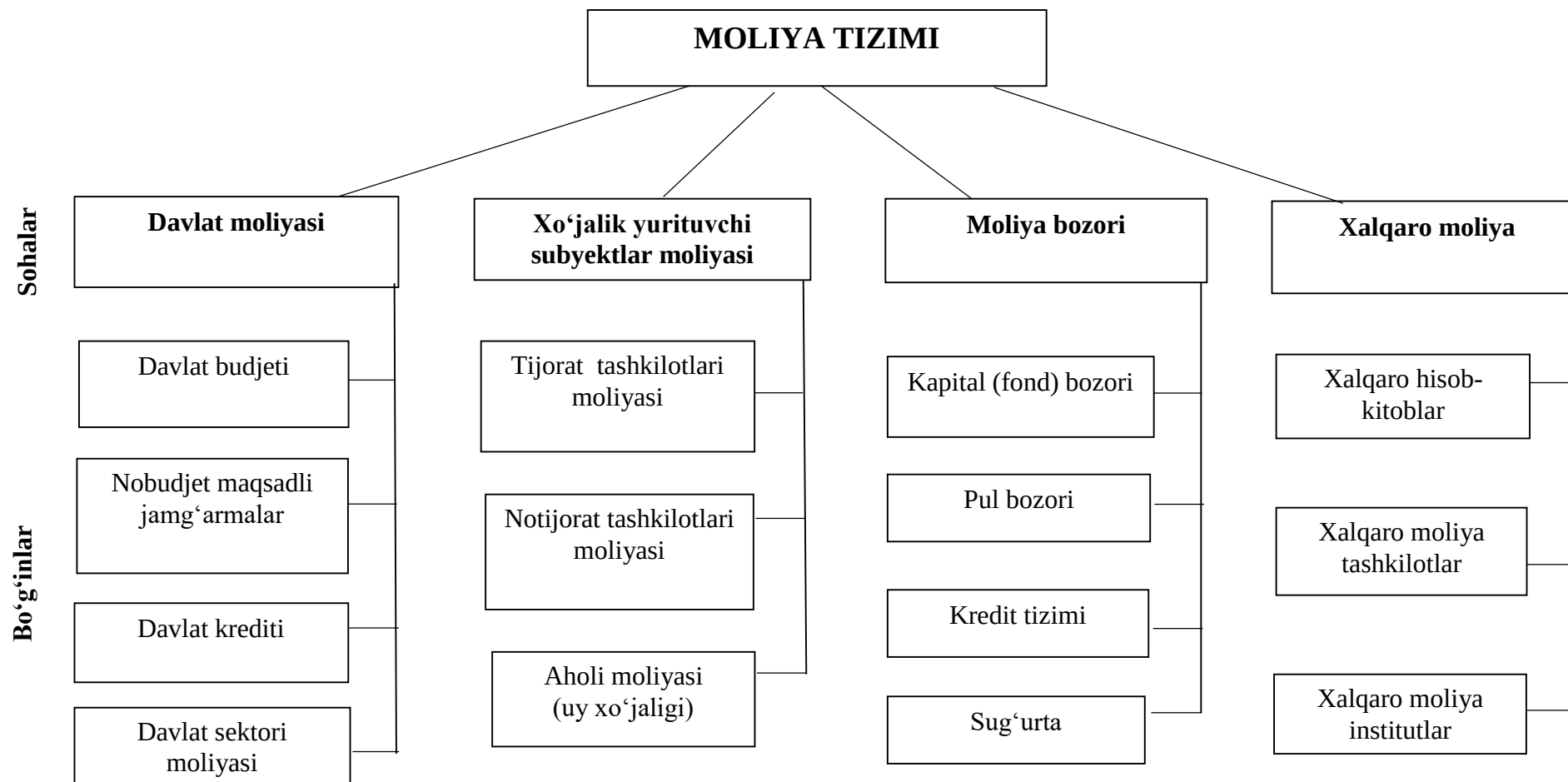
Davlat maqsadli jamg'armalarining 2020-yil 3 kvartal bo'yicha dastlabki ijrosi⁴⁸

	Ko'rsatkichlar	Daromadlar (mlrd.so'm)	Xarajatlar (mlrd.so'm)
1	O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi davlat va jamiyat ehtiyojlari uchun yer uchastkalarining olib qo'yilishi munosabati bilan jismoniy va yuridik shaxslarga yetkazilgan zararlarni qoplash bo'yicha markazlashtirilgan jamg'arma	88.0	98.0
2	O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Mutaxassislarni xorijga tayyorlash va vatandoshlar bilan muloqot qilish bo'yicha "El-yurt umidi" jamg'armasi	6.0	5.6
3	O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi	22,179.6	23,363.7
4	O'zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi huzuridagi Bandlikka ko'maklashish davlat jamg'armasi	362.8	340.3
5	O'zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi huzuridagi Xorijda mehnat faoliyatini amalga oshiruvchi shaxslarni qo'llab-quvvatlash hamda ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish jamg'armasi	42.7	35.3
6	O'zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi huzuridagi Jamoat ishlari jamg'armasi	480.2	491.3
7	Kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish agentligi huzuridagi Tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash davlat jamg'armasi	163.5	243.8

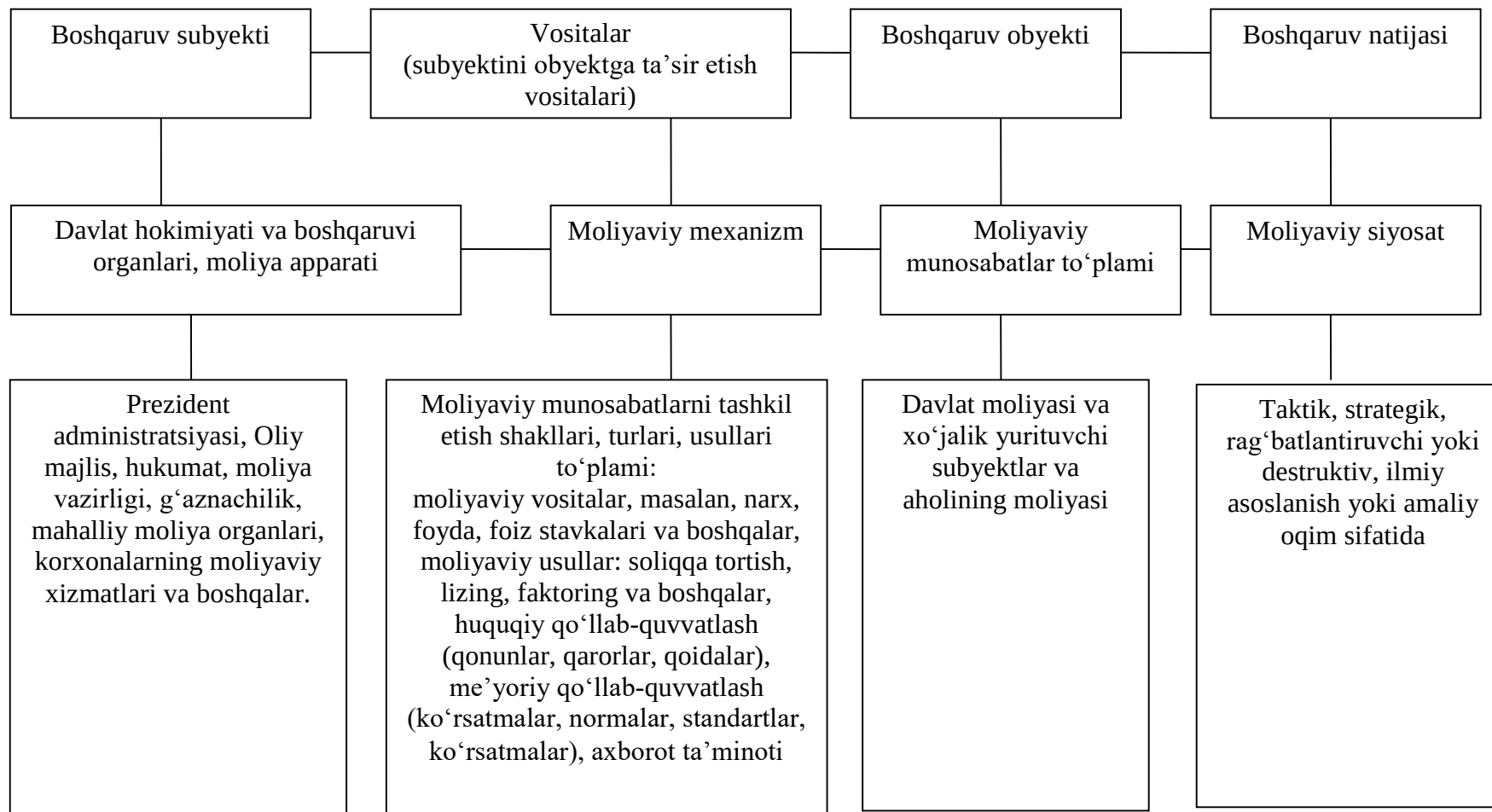
⁴⁸ <https://data.gov.uz/uz/datasets>

8	O'zbekiston Respublikasi davlat aktivlarini boshqarish agentligi huzuridagi budjetdan tashqari Davlat aktivlarini boshqarish, transformatsiya va xususiyashtirish jamg'armasi	300.4	454.0
9	O'zbekiston yoshlar ishlari agentligi huzuridagi "Yoshlar kelajagimiz" jamg'armasi	141.8	261.5
10	Xotin-qizlarni va oilani qo'llab-quvvatlash jamoat fondi	136.4	144.2
11	Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish jamg'armasi	503.2	447.5
12	O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi huzuridagi budjetdan tashqari Respublika maqsadli kitob jamg'armasi	56.4	154.2
13	O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi huzuridagi Tez tibbiy yordamni rivojlantirish jamg'armasi	150.8	154.6
14	O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi huzuridagi Nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlash jamg'armasi	0.5	0.3
15	O'zbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirish davlat qo'mitasi huzuridagi budjetdan tashqari Turizm sohasini qo'llab-quvvatlash jamg'armasi	53.2	39.9
16	O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligi huzuridagi Bog'dorchilik va issiqxona xo'jaligini rivojlantirish agentligi qoshidagi Bog'dorchilik va issiqxona xo'jaligini rivojlantirish jamg'armasi	82.3	70.6
17	Alkogol va tamaki bozorini tartibga solish hamda vinochilikni rivojlantirish agentligining Vinochilikni rivojlantirish jamg'armasi	85.6	86.3
18	"O'zbekbaliqsanoat" uyushmasining Baliqchilikni rivojlantirish jamg'armasi	0.3	0.3

Milliy moliya tizimining ichki tuzilmasi

Moliyani boshqarish tizimi

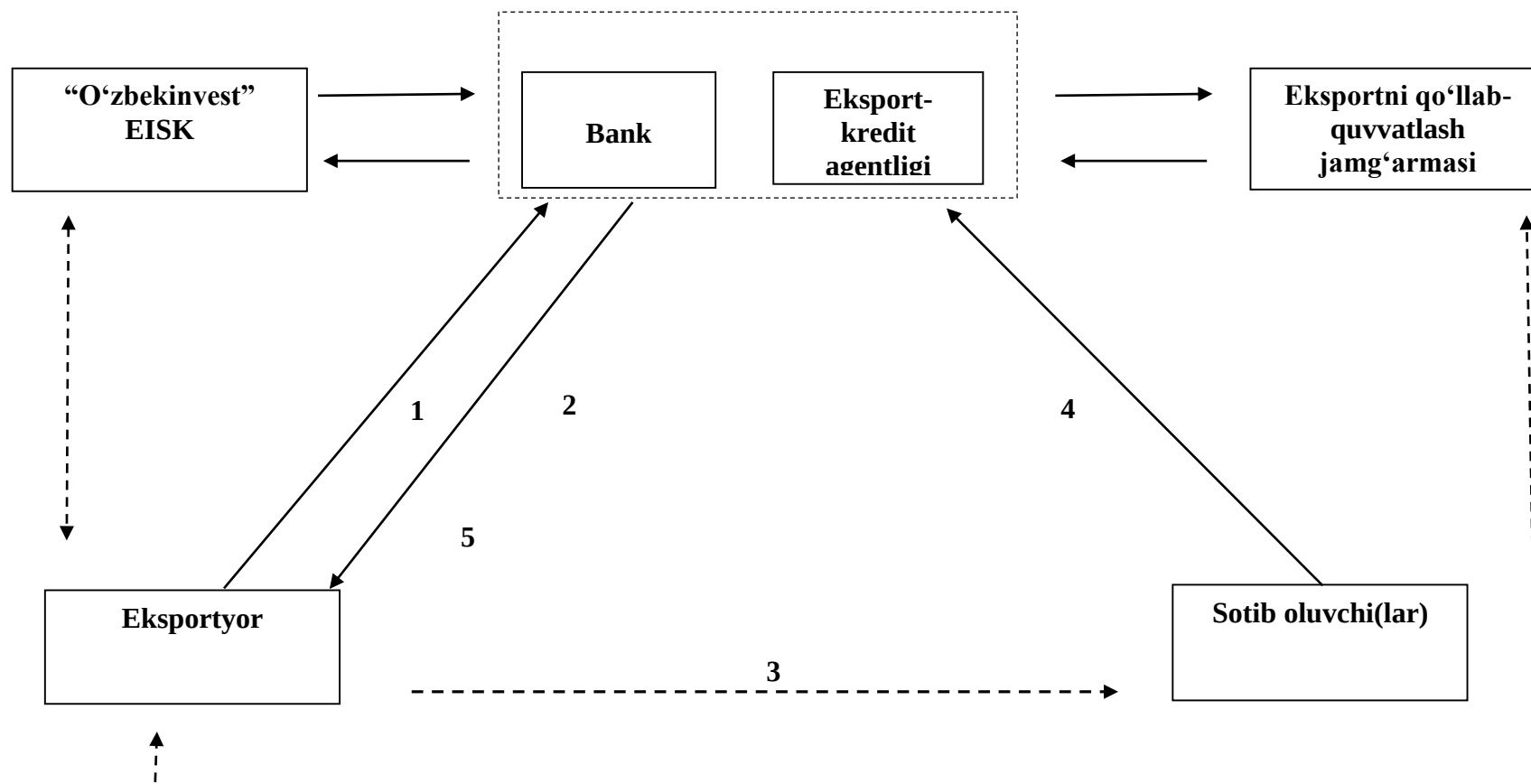

**2020 - 2024-yillarda O‘zbekiston Respublikasining davlat moliyasini boshqarish tizimini
takomillashtirish
STRATEGIYASI**

<i>Strategiyani amalga oshirish davri 2024-yilgacha mo‘ljallangan bo‘lib, quyidagi muhim maqsadlar</i>	
Yangi “natijaga yo‘naltirilgan budget” tizimini joriy etish	Soliq-budget siyosatiga strategik yondashuvni tatbiq etish maqsadida o‘rta muddatli budget asoslarini ishlab chiqish hamda yillik budgetni shakllantirishning.
Makrofiskal prognozlar ishonchliligi	Ta‘minlash bo‘yicha institutsional salohiyatni va budget jarayoni ishtirokchilarining mas‘uliyatini oshirish.
Budget sohasidagi vakolatlarini va hisobdorligini oshirish	Budget mablag‘larini taqsimlovchilar va mahalliy davlat hokimiyati organlarining mas‘uliyatini kuchaytirish.
Fiskal tavakkalchiliklarni baholash	Moliyaviy aktivlar va majburiyatlar hisobini yuritish hamda ularni samarali boshqarish tizimini joriy etish.
Budget hisobi standartlarini birxillashtirish	Ichki nazorat va audit tizimini takomillashtirish orqali moliyaviy intizomni mustahkamlash.
Shaffoflikni ta‘minlash	Budget ma‘lumotlarining ochiqligi, to‘liqligi va xalqaro standartlarga mosligini ta‘minlash.
Nazoratini kuchaytirish	Budget jarayoni ustidan parlament va jamoatchilik.

<i>Strategiya maqsadlariga erishish uchun quyidagi asosiy vazifalarni amalga oshirish zarur:</i>	
O'rta muddatga mo'ljallangan soliq-budjet siyosatini yuritish	Uzoq muddatli davlat moliyaviy barqarorligini ta'minlashga qaratilgan strategik;
"Yuqoridan pastga" yondashuvini joriy etish yo'li	Makroiqtisodiy cheklovlar va vazifalarni nazarda tutuvchi budjetlashtirish bilan soliq-budjet nazoratini kuchaytirish va barcha budjet jarayoni ishtirokchilarining javobgarligi va hisobdorligini oshirish.
Budjet mablag'larini dasturlar	budjet mablag'lari taqsimlovchilari uchun ajratiladigan kesimida tasdiqlash va natijadorligini baholash tizimiga bosqichma-bosqich o'tish.
Fiskal tavakkalchiliklarini baholash	Zamonaviy makroprognozlashtirish modullarini qo'llashni joriy etish.
Budjet jarayonining shaffofligi	Budjet ma'lumotlarining ochiqqligini oshirib borish, jumladan davlat budjeti ijrosi to'g'risidagi hisobotni Parlamentga taqdim etish jarayonini takomillashtirish va shaffofligini oshirish.
Budjetlararo munosabatlarni isloh qilish	Mahalliy boshqaruv organlarining mustaqilligini va javobgarligini oshirish hamda budjetlararo transfertlar taqdim etish qoidalari asosida ularni ajratishning shaffof mexanizmini joriy etish.

Eksportoldi moliyalashtirishni amalga oshirish jarayoni

Izoh: Eksportoldi moliyalashtirish bo'yicha shartnoma tuzish.

- 1) Eksport oldi kreditlari ajratiladi;
- 2) Tovar va xizmatlar sotib oluvchi(lar)ga yetkazib beriladi.
- 3) Shartnomadagi mablag' inkassa hisobvarag'iga o'tkaziladi.
- 4) Asosiy qarz va foiz to'lovlari yig'ib olingandan so'ng, qolgan mablag' eksportyorga o'taziladi.

13-ilova

Bank tizimining iqtisodiyotdagi o'rni, mlrd so'm⁴⁹

Ko'rsatkichlar	01.01.2019	01.01.2020
YAIM*	406648,5	511838,1
Bank aktivlari	214419,6	272726,9
Aktivlarning YAIMga nisbati, foizda	52,7	53,3
Kredit qo'yilmalari	167390,6	211580,5
Kredit qo'yilmalarining YAIMga nisbati, foizda	41,2	41,3
Depozitlar	70001,4	91009,0
Depozitlarning YAIMga nisbati, foizda	17,2	17,8
Kapital	26678,9	51030,7
Kapitalning YAIMga nisbati, foizda	6,6	10,0

* O'zbekiston Respublikasi Davlat statistikasi qo'mitasining ma'lumotlari asosida

^{49 49} <http://www.cbu.uz/oz/statistics/bankstats>

Tijorat banklari faoliyatining asosiy ko'rsatkichlari to'g'risida
2020-yil 1-oktabr holatiga ma'lumot, mlrd. so'mda⁵⁰

№	Bank nomi	Aktiv		Kredit		Kapital		Depozit	
		summa	ulushi, foizda	summa	ulushi, foizda	summa	ulushi, foizda	summa	ulushi, foizda
Jami		333 390	100%	260 712	100%	56 462	100%	103 469	100%
Davlat ulushi mavjud banklar		282 736	85%	230 586	88%	47 506	84%	74 361	72%
1	O‘zmilliybank	72 941	21,9%	62 885	24,1%	13 462	23,8%	16 312	15,8%
2	O‘zsanoatqurilishbank	46 127	13,8%	38 485	14,8%	6 802	12,0%	9 473	9,2%
3	Asaka bank	39 983	12,0%	32 121	12,3%	6 337	11,2%	8 002	7,7%
4	Ipoteka bank	28 715	8,6%	22 770	8,7%	4 135	7,3%	9 931	9,6%
5	Agrobank	27 578	8,3%	23 001	8,8%	4 680	8,3%	6 724	6,5%
6	Xalq banki	24 394	7,3%	17 444	6,7%	4 761	8,4%	10 034	9,7%
7	Qishloq qurilish bank	14 648	4,4%	12 613	4,8%	2 391	4,2%	3 275	3,2%
8	Mikrokredit bank	9 271	2,8%	7 863	3,0%	1 722	3,1%	2 010	1,9%
9	Aloqa bank	8 057	2,4%	5 572	2,1%	1 499	2,7%	4 595	4,4%
10	Turon bank	7 977	2,4%	5 897	2,3%	1 172	2,1%	2 036	2,0%
11	Aziya Alyans bank	2 693	0,8%	1 767	0,7%	332	0,6%	1 851	1,8%
12	Poytaxt bank	227	0,1%	89	0,0%	121	0,2%	93	0,1%
13	O‘zagroeksportbank	126	0,0%	78	0,0%	90	0,2%	25	0,0%

⁵⁰ <http://www.cbu.uz/oz/statistics/bankstats/416043/>

Boshqa banklar		50 655	15%	30 126	12%	8 956	16%	29 108	28%
14	Hamkor bank	9 794	2,9%	7 273	2,8%	1 366	2,4%	3 478	3,4%
15	Ipak yo‘li bank	6 642	2,0%	4 574	1,8%	1 208	2,1%	2 534	2,4%
16	Kapital bank	6 311	1,9%	3 780	1,4%	762	1,4%	5 043	4,9%
17	O‘zKDB bank	5 693	1,7%	880	0,3%	646	1,1%	5 035	4,9%
18	Invest Finans bank	4 552	1,4%	2 922	1,1%	604	1,1%	3 017	2,9%
19	Oriyent Finans bank	4 479	1,3%	3 002	1,2%	1 071	1,9%	2 399	2,3%
20	Trast bank	4 209	1,3%	2 050	0,8%	769	1,4%	3 251	3,1%
21	Davr bank	1 618	0,5%	1 210	0,5%	278	0,5%	869	0,8%
22	Tenge bank	1 165	0,3%	703	0,3%	354	0,6%	56	0,1%
23	Savdogar bank	1 154	0,3%	830	0,3%	181	0,3%	651	0,6%
24	Turkiston bank	1 095	0,3%	809	0,3%	161	0,3%	837	0,8%
25	Universal bank	1 035	0,3%	737	0,3%	166	0,3%	774	0,7%
26	Ziraat bank	974	0,3%	533	0,2%	302	0,5%	473	0,5%
27	Ravnaq bank	632	0,2%	414	0,2%	136	0,2%	440	0,4%
28	Xay-Tek bank	393	0,1%	263	0,1%	139	0,2%	185	0,2%
29	Eron Soderot bank	387	0,1%	6	0,0%	358	0,6%	28	0,0%
30	Tibisi bank	211	0,1%	0,01	0,0%	211	0,4%	0,02	0,0%
31	Madad invest bank	209	0,1%	140	0,1%	145	0,3%	38	0,0%
32	Anor bank	100	0,0%	0	0,0%	100	0,2%	0	0,0%

Bank tizimining taqqoslama ko'rsatkichlari to'g'risida ma'lumot, mlrd. so'mda⁵¹

Ko'rsatkich nomi	01.01.2020-y.			01.10.2020-y.		
	Jami	shundan:		Jami	shundan:	
		Davlat ulushi mavjud banklar	Boshqa banklar		Davlat ulushi mavjud banklar	Boshqa banklar
Aktivlarning majburiyatlarga nisbati	123%	124%	119%	120%	120%	121%
Aktivlar	272 727	230 126	42 600	333 290	282 736	50 554
Majburiyatlar	221 696	185 859	35 837	276 929	235 230	41 698
Kredit qo'yilmalarining depozitlarga nisbati	232%	284%	99%	252%	310%	103%
Kreditlar	211 581	186 630	24 950	260 712	230 586	30 126
Depozitlar	91 009	65 740	25 269	103 469	74 361	29 107

⁵¹ <http://www.cbu.uz/oz/statistics/bankstats/416037/>

Tijorat banklari kredit qo'yilmalarining tarmoqlar bo'yicha ulushi⁵²

Ko'rsatkichlar nomi	01.01.2020-y.		01.10.2020-y.		O'zgarishi, foizda
	mlrd. so'm	ulushi, foizda	mlrd. so'm	ulushi, foizda	
Jami kreditlar	211 581	100%	260 712	100%	23,2%
Sanoat	75 636	35,7%	96 537	37,0%	27,6%
Qishloq xo'jaligi	17 205	8,1%	25 234	9,7%	46,7%
Qurilish sohasi	5 930	2,8%	6 956	2,7%	17,3%
Savdo va umumiy xizmat	14 480	6,8%	18 572	7,1%	28,3%
Transport va kommunikatsiya	23 516	11,1%	26 098	10,0%	11,0%
Moddiy va texnik ta'minotni rivojlantirish	3 302	1,6%	3 907	1,5%	18,3%
Uy-joy kommunal xizmati	2 512	1,2%	3 626	1,4%	44,4%
Jismoniy shaxslar	39 934	18,9%	51 465	19,7%	28,9%
Boshqa sohalar	29 065	13,7%	28 318	10,9%	-2,6%

⁵² <http://www.cbu.uz/oz/statistics/bankstats/416042/>

2017–2020-yillarda soliq stavkalari diamikasi, %da⁵³

Ko'rsatkichlar	2017	2018	2019	2020
Yuridik shaxslarda olinadigan foyda solig'i	7,5	14	12	15
Ijtimoiy infrastrukturani rivojlantirish solig'i	8			
Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i (maksimal stavka)				
Qo'shilgan qiymat solig'i				
Yagona ijtimoiy to'lov (budjet tashkilotlari uchun)*				
Yagona ijtimoiy to'lov (qolgan boshkalar uchun)*				
Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik uchun yagona soliq to'lovi				
Yuridik shaxslar uchun mulk solig'i				

* 2020-yil 1-yanvardan ijtimoiy soliq joriy etildi

⁵³ O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi ma'lumotlari asosida mualliflar tomonidan tuzilgan

**Yakka tartibdagi tadbirkorlar uchun jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining
qat'iy belgilangan summalari⁵⁴**

T/r	Faoliyat turi	Qat'iy belgilangan bir oylik summa (so'mda)			
		Toshkent shahri	Nukus shahar va viloyat markazlari bo'lgan shaharlar	Boshqa shaharlar	Boshqa aholi punktlari
1.	Chakana savdo:				
	Oziq-ovqat tovarlari va nooziq-ovqat tovarlari bilan	750 000	600 000	300 000	200 000
	Dehqon bozorlarida qishloq xo'jaligi mahsulotlari bilan	250 000	150 000	100 000	50 000
	Gazetalar, jurnallar va kitob mahsulotlari bilan	250 000	150 000	100 000	50 000
2.	Maishiy xizmatlar	250 000	150 000	100 000	50 000
3.	Boshqa faoliyat turlari	225 000	150 000	100 000	50 000
4.	Avtomobil transportida yuk tashish xizmatlari:				
	3 tonnagacha yuk ko'tarish quvvatiga ega yuk avtomobillari uchun	150 000			
	3 tonnadan ortiq yuk ko'tarish quvvatiga ega yuk avtomobillari uchun	225 000			

⁵⁴ O'zbekiston Respublikasining 2020 yil 30 dekabrda O'RQ-659-son Qonuni

2016-2019-yillarda undirilgan bojxona to'lovlari to'g'risida ma'lumot⁵⁵

№	Ko'rsatkichlar	2016	2017	2018	2019
1.	Bojxona to'lovlaridan berilgan imtiyozlar (mlrd.so'mda)	13 400,0	22 765,5	46 500,0	59 600,0
2.	Bojxona to'lovlari (mlrd.so'mda)				

iga o'tkazilgan bojxona to'lovlari tarkibi

To'lov turi								
	Mlrd. so'm		Mlrd. so'm		Mlrd. so'm		Mlrd. so'm	
Aksiz solig'i								
Bojxona yig'implari								

⁵⁵ Davlat bojxona qo'mitasi ma'lumotlari

Tamaki mahsulotlariga doir soliq stavkalari⁵⁶

№	Tamaki mahsulotlari turlari	Soliq stavkalari	
		Import qilinganda	Ishlab chiqaridadigan
1.	Filtrli, filtrsiz sigaretalar, papiroslar, sigarillalar (sigaritlar), bidi, kretek	400 000 soʻm/1000 dona + 10 foiz	2021-yil 1-yanvardan: 163 500 soʻm/1000 dona + 9,0 foiz 2021-yil 1-fevraldan: 172 000 soʻm/1000 dona + 10 foiz 2021-yil 1-oktyabrdan: 185 000 soʻm/1000 dona + 10 foiz
2.	Sigara	4 700 soʻm/1 dona	
3.	Chilim uchun tamaki	280 000 soʻm/kg	
4.	Chekiladigan, oʻrama tamaki	280 000 soʻm/kg	
5.	Chaynaladigan, hidlanadigan, shimiladigan tamaki	280 000 soʻm/kg	
6.	Qizdiriladigan tamaki tayoqchasi, qizdiriladigan tamakili kapsula va tarkibida tamaki boʻlgan oʻxshash tamoyil bilan foydalaniladigan boshqa mahsulotlar	280 000 soʻm/kg	
7.	Nikotinli tamakisiz snyus	112 000 soʻm/kg	
8.	Tarkibida nikotin mavjud boʻlgan suyuqlik (kartridjlarda, rezervuarlarda va elektron sigaretalarda foydalanish uchun boshqa konteynerlarda)	500 soʻm/ml	

⁵⁶ Oʻzbekiston Respublikasining 2020 yil 30 dekabrda OʻRQ-659-son Qonuni

Alkagol mahsulotlariga doir soliq stavkalar⁵⁷

T/r	Tovarlar (xizmatlar) nomi	Soliq stavkalari			
		Import qilinganda	Ishlab chiqariladigan (1 dal tayyor mahsulot uchun) soʻmda		
			2021 yil 1-yanvardan	2021 yil 1-fevraldan	2021 yil 1-oktyabrdan
1.	Oziq-ovqat xom ashyosidan rektifikatsiyalangan etil spirti, rektifikatsiyalangan va efiroaldegidli fraksiyadan texnik etil spirti va etil spirtining boshlangʻich fraksiyasi	70 %	10 800	12 500	13 500
2.	Aroq, konyak va boshqa alkogolli mahsulotlar	50 000 soʻm/ 1 litr uchun	98 000	116 400	125 100
	Hajmiy ulushda spirt 40 foizdan koʻp boʻlgan aroq, konyak va boshqa alkogolli mahsulotlarga	70 000 soʻm/ 1 litr uchun	162 700	192 300	206 700
3.	Vino:				
	Tabiiy ravishda achitilgan tabiiy vinolar (etil spirti qoʻshilmagan holda)	35 000 soʻm/ 1 litr uchun	7 700	8 300	8 700
	Boshqa vinolar, shu jumladan vermut	50 000 soʻm/ 1 litr uchun	14 500	16 800	18 000
4.	Pivo (1 dal tayyor mahsulot uchun)	50 %, biroq 1 litr uchun/15 000 soʻmdan kam boʻlmagan	10 600	11 700	12 600

⁵⁷ Oʻzbekiston Respublikasining 2020-yil 30-dekabrda OʻRQ-659-son Qonuni

Neft mahsulotlari va boshqa aksiz to'lanadigan tovarlar va xizmatlarga doir soliq stavkalari⁵⁸

№	Tovarlar (xizmatlar) nomi	Soliq stavkasi	
		2021-yil 1-yanvardan	2021-yil 1-fevraldan
1.	Neft mahsulotlari:		
	Ai-80 benzini	200 000 so'm/ tonna	240 000 so'm/ tonna
	Ai-91, Ai-92, Ai-93, Ai-95 benzini	250 000 so'm/ tonna	275 000 so'm/ tonna
	Aviakerosin (sintetikadan tashqari)	180 000 so'm/ tonna	200 000 so'm/ tonna
	Dizel yoqilg'isi (sintetikadan tashqari)	200 000 so'm/ tonna	240 000 so'm/ tonna
	EKO dizel yoqilg'isi	180 000 so'm/ tonna	216 000 so'm/ tonna
	dizel yoki karbyurator (injektor) dvigatellari uchun motor moyi	280 000 so'm/ tonna	340 000 so'm/ tonna
2.	Polietilen granulalar	20%	
3.	Tabiiy gaz, shu jumladan, eksport	20%	
4.	Ishlab chiqaruvchi korxonalar tomonidan sotiladigan suyultirilgan gaz ("Hududgazta'minot" AJ orqali aholiga sotiladigan hajmlar bundan mustasno), shu jumladan, eksport	30%	
5.	Yakuniy iste'molchiga sotiluvchi:		
	Benzin	1 litr uchun 285 so'm/ 1 tonna uchun 378 480 so'm	1 litr uchun 350 so'm/ 1 tonna uchun 465 530 so'm
	Dizel yoqilg'isi	1 litr uchun 285 so'm/ 1 tonna uchun 346 275 so'm	1 litr uchun 350 so'm/ 1 tonna uchun 425 918 so'm

⁵⁸ O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 30-dekabrdagi O'RQ-659-son Qonuni

	Suyultirilgan gaz	1 litr uchun 285 soʻm/ 1 tonna uchun 540 645 soʻm	1 litr uchun 350 soʻm/ 1 tonna uchun 665 493 soʻm
	Siqilgan gaz	1 kub.metr uchun 435 soʻm	1 kub.metr uchun 500 soʻm
6.	Mobil aloqa xizmatlari	15 %	
7.	Hushboʻylashtiruvchi yoki rang beruvchi qoʻshimchalarsiz shakar	20 %	

MUNDARIJA

KIRISH.....	3
-------------	---

I BO‘LIM. MOLIYANING NAZARIY ASOSLARI

I BOB. “Moliya” fanining ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati va genezisi (rivojlanish tarixi)

1.1. “Moliya” fanining ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati	5
1.2. “Moliya” fanining mazmuni, obyekti va predmeti	8
1.3. “Moliya” fanining funksiyalari va vazifalari	9
1.4. “Moliya” fanining obyektiv zarurligi va uning boshqa fanlar bilan o‘zaro bog‘liqligi	10
1.5. “Moliya” fanining genezisi (rivojlanishi)	12
I bob bo‘yicha test va topshiriqlar	19

II BOB. O‘zbekiston budjet tizimi va Budjet kodeksi

2.1. O‘zbekiston budjet tizimining umumiy tavsifi	23
2.2. Budjet tizimining tashkiliy-huquqiy asoslari	26
2.3. Davlat va mahalliy budjet infratuzilmasi	28
2.4. O‘zbekiston Respublikasining Budjet kodeksi tavsifi	33
II bob bo‘yicha test va topshiriqlar.....	34

III BOB. Moliyaviy tizim va moliyaviy oqimlar

3.1. Moliyaviy tizim mazmun-mohiyati	38
3.2. Moliya tizim sohalari va bo‘g‘inlari	39
3.3. Moliyaviy siyosatning tarkibiy qismlari	43
3.4. Moliyaviy oqimlar	47
III bob bo‘yicha test va topshiriqlar	49

IV BOB. Davlat va nodavlat moliyaviy muassasalar

4.1. Davlat moliyaviy muassasalari va ularning funksiyalari	53
4.2. Xo‘jalik yurituvchi subyektlar moliyasi	57
4.3. Nodavlat moliyaviy muassasalar va ularning funksiyalari.....	59
IV bob bo‘yicha test va topshiriqlar	61

V BOB. Moliyaviy yangiliklar va moliyaviy bozorlar

5.1. Moliyaviy vositachilarning eng umumiy tarkibi	64
5.2. Banklarning asosiy funksiyalari	67
5.3. Moliyaviy texnologiyalar	70
V bob bo‘yicha test va topshiriqlar	72

VI BOB. Moliyaviy nazorat

6.1. Moliyaviy nazoratning mazmuni, obyekti, predmeti va prinsiplari.....	75
6.2. Moliyaviy nazoratning turlari, shakllari va metodlari	78
6.3. Davlat moliyaviy nazorati va nodavlat moliyaviy organlarining funksiyalari	79
VI bob bo'yicha test va topshiriqlar	85

VII BOB. Moliyaviy hisobotlar va moliyaviy rejalashtirish

7.1. Moliyaviy hisobotning tuzilish prinsiplari	88
7.2. Moliyaviy rejalashtirish va prognozlash	93
VII bob bo'yicha test va topshiriqlar	99

II BO'LIM. SOLIQLAR VA SOLIQQA TORTISHNING NAZARIY ASOSLARI

VIII BOB. O'zbekiston soliq tizimining umumiy tavsifi

8.1. Soliq tizimining mohiyati va ahamiyati	103
8.2. Soliqlarni iqtisodiy mohiyatiga ko'ra guruhlanishi	106
8.3. Soliq to'lovchining huquq va majburiyatlari	108
8.4. Bojxona to'lovlarining umumiy tavsifi	112
VIII bob bo'yicha test va topshiriqlar	115

IX BOB. Qo'shilgan qiymat solig'i

9.1. Qo'shilgan qiymat solig'i haqida tushuncha	118
9.2. Qo'shilgan qiymat solig'ining budjet daromadlari tarkibidagi tutgan o'rni.....	119
9.3. Qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha hisob-kitoblar va budjetga o'tkazish tartibi	120
IX bob bo'yicha test va topshiriqlar	122

X BOB. Aksiz solig'i

10.1. Aksiz solig'ining iqtisodiy mohiyati va budjet daromadlarida tutgan o'rni	126
10.2. Aksiz solig'i to'lovchilar. Soliq obyekti va bazasi	127
10.3. Aksiz solig'i stavkalari, xorijiy davlatlar tajribasi	133
X bob bo'yicha test va topshiriqlar	134

Mustaqil ta'lim mavzulari	138
--	------------

Foydalanilgan adabiyotlar	140
--	------------

Ilovalar	144
-----------------------	------------

NIGMANOV ERKIN ABDULMUGNIYEVICH
- iqtisod fanlari nomzodi, dosent.

1976 yilda Toshkent shahrida tavallud topgan.

1997 yilda Toshkent davlat iqtisodiyot universitetining “Savdo va umumiy ovqatlanish korxonalari iqtisodiyoti va menejmenti” mutaxassisligini tamomlagan.

2001 yilda iqtisod fanlari nomzodi ilmiy darajasi diplomini olgan.

2002 yil “Markaziy Osiyo va Yaponiya yoshlarining do‘stligi” nomli JICA dasturi bo‘yicha iqtisodiyot yo‘nalishida Yaponiyada bir oy malaka oshirgan.

Mehnat faoliyatini 1997 yildan O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat va jamiyat qurilishi akademiyasida aspirantidan boshlab, turli bo‘limlarda yetakchi va bosh mutaxassis lavozimlarida faoliyat yuritgan.

2008 yildan buyon Bojxona instituti (OHBI) “Iqtisodiy fanlar” kafedrası o‘qituvchisi, katta o‘qituvchisi, kafedra boshlig‘i lavozimlarida ishlagan. Hozirgi paytda Bojxona instituti Ilmiy-tadqiqot va ilmiy-pedagogik kadrlarni tayyorlash bo‘limi boshlig‘i lavozimida ishlab kelmoqda.

Muallifning 70 dan ortiq ilmiy maqola va tezislar bir qator mahalliy va xorijiy jurnallarda e‘lon qilingan. Shuningdek 2 ta darslik, 5 ta o‘quv qo‘llanma, 2 ta o‘quv uslubiy qo‘llanmani chop ettirgan.

Fan sohasi – iqtisodiyot. Ixtisoslik yo‘nalishlari – Menejment.

Mutaxassislik sohalarining qiziqishlri: iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solish va boshqaruv, bojxona menejmenti, raqamli iqtisodiyot.

BERDINAZAROV ZAFAR ULASHOVICH
- iqtisodiyot fanlari doktori (DSc).

1976 yilda Surxondaryo viloyati Denov shahrida tugʻilgan.

1998 yilda Termiz davlat universitetini “Moliya-kredit” mutaxassisligi boʻyicha imtiyozli diplom bilan tamomlagan.

2005 yilda iqtisodiyot fanlari nomzodi ilmiy darajasi diplomini olgan.

2010 yilda Janubiy Koreya Respublikasining Koreya rivojlanish instituti Davlat siyosati va boshqaruv oliy maktabining “Global Ambassador” davlat grantini qoʻlga kiritib, ushbu oliy maktab magistraturasini tamomlagan. Magistr diplomiga ega.

2019 yilda iqtisodiyot fanlari doktori (DSc) ilmiy darajasi diplomini olgan.

Mehnat faoliyatini 1998 yil Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Markaziy aerogeodeziya korxonasida yordamchi hisobchi lavozimidan boshlagan. Oʻzbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi, Markaziy bank, tijorat banki, oliy va ilmiy tadqiqot muassasalari va tashkilotlarida turli rahbar lavozimlarida ishlagan.

Ayni vaqtda Denov tadbirkorlik va pedagogika institutining Oʻquv ishlari boʻyicha prorektori lavozimida ishlab kelmoqda.

Muallifning 70 dan ortiq ilmiy ishlari bir qator mahalliy va xorijiy jurnallarda eʼlon qilingan. Shuningdek 2 ta monografiya, 2 ta oʻquv qoʻllanma chop ettirgan.

Fan sohasi – iqtisodiyot. Ixtisoslik yoʻnalishlari – Moliya, pul muomalasi va kredit, makroiqtisodiyot. Mutaxassislik sohalarining qiziqishlari: bank, moliya, davlat siyosati va boshqaruv, raqamli iqtisodiyot.

**NIGMANOV ERKIN ABDULMUGNIYEVICH,
BERDINAZAROV ZAFAR ULASHOVICH**

**MOLIYA
(JADVALLARDA)**

(o'quv qo'llanma)

Toshkent – «INNOVATSION RIVOJLANISH
NASHRIYOT-MATBAA UYI» – 2021

Muharrir:	M.Hayitova
Tex. muharrir:	A. Moydinov
Musavvir:	A. Shushunov
Musahhih:	L. Ibragimov
Kompyuterda sahifalovchi:	M.Zoyirova

E-mail: nashr2019@inbox.ru Tel: +99899920-90-35
№ 3226-275f-3128-7d30-5c28-4094-7907, 10.08.2020.

Bosishga ruxsat etildi 11.10.2021.

Bichimi 60x84 ¹/₁₆. «Timez Uz» garniturası.

Ofset bosma usulida bosildi.

Shartli bosma tabog'i: 11,75. Nashriyot bosma tabog'i 11,25.

Tiraji: 50. Buyurtma № 182

**«INNOVATSION RIVOJLANISH NASHRIYOT-MATBAA UYI»
bosmaxonasida chop etildi.**

**100174, Toshkent sh, Olmazor tumani,
Universitet ko‘chasi, 7-uy.**